

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

РОМАНЮК УЛЯНА ВАСИЛІВНА

Прим № ____
УДК 347.642

ДИСЕРТАЦІЯ

ПАТРОНАТ ЯК ФОРМА ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ І ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ШКЛУВАННЯ

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право;
міжнародне приватне право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ /У. В. Романюк/

Науковий керівник:
Ватрас Володимир Антонович
кандидат юридичних наук, доцент

Хмельницький – 2018

АНОТАЦІЯ

Романюк У. В. Патронат як форма влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. – Кваліфікована наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» (081 – Право). – Хмельницький університет управління та права, Хмельницький, 2018.

Наукову працю присвячено дослідженню теоретичних та прикладних проблем застосування патронату як форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

У роботі зазначено, що в українській юридичній науці здійснено ряд досліджень, спрямованих на вирішення питань патронатного виховання на сучасному етапі розвитку нашої держави. Проте недостатньо вивченими залишаються проблеми повноцінного законодавчого та нормативно-правового регулювання інституту патронату, його функціонального призначення, а також окремих форм його здійснення, критеріального набору вимог до патронатних вихователів, правової природи та істотних умов договору про патронат, а також соціального захисту дітей, які перебувають під патронуванням, морально-етичні аспекти патронатного виховання тощо.

У зв'язку із цим дисертантом розроблено науково-теоретичну концепцію сучасного розуміння інституту патронату як форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також сформовано наукові висновки та пропозиції з питань удосконалення правового та договірної регулювання патронату над дітьми.

Зокрема, дисертант дав власне визначення поняття «патронат над дітьми», визначив місце патронату серед інших форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, виділив основні функції патронату над дітьми, навів авторську класифікацію патронату, визначив

поняття, зміст та істотні умови договору про патронат над дітьми, виявив ряд проблем у правовому регулюванні інституту патронату над дітьми, запропонував шляхи їх вирішення за допомогою внесення відповідних змін у сімейне законодавство України.

Патронат над дітьми – це договірна, платна, строкова форма влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, здійснювана на професійній основі фахівцем-патронатним вихователем як його особисте заняття задля, виховання, реабілітації та здійснення догляду над дитиною.

Можна виділити такі критерії відмінностей патронату від інших форм влаштування дитини, позбавленої батьківського піклування: таких як усиновлення, опіка та піклування; прийомна сім'я; дитячий будинок сімейного типу, тимчасове влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування до сім'ї фактичного вихователя; наставництво; строк здійснення особистого влаштування дитини, нормативні вимоги до особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини, нормативні вимоги до кількісного складу, необхідність згоди батьків або законних представників дитини, критерії щодо дитини, повноваження особи яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини, підстави припинення застосування влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Патронат над дітьми виступає передумовою та початковим етапом наступних заходів з ресоціалізації дитини: періоди відібрання дитини від батьків, застосування щодо батьків або інших законних представників запобіжних заходів у межах кримінального провадження; відбування окремих видів кримінальних покарань; перебування на військовій службі.

Основними критеріями видів патронату (фостеру) є: підстава надання послуг патронату (фостеру); ступінь зв'язку із патронатними батьками / вихователями; тривалість перебування дитини під патронатним

вихованням / піклуванням; життєві обставини, через які дитина влаштовується під патронатне виховання / піклування; рівень створення, регулювання та фінансування патронатних (фостерних) установ.

Під договором патронату над дитиною слід розуміти угоду між органом опіки та піклування і патронатним вихователем з обов'язковою умовою розмежування їх прав та обов'язків із захисту інтересів дитини, яка влаштовується до патронатної сім'ї на визначений термін за винагороду у формі щомісячних виплат патронатному вихователю. Договір про патронат над дитиною є самостійним цивільно-правовим договором, в основі якого лежить нематеріальне зобов'язання, а саме зобов'язання з виховання дитини та забезпечення її нормального фізичного існування; договір патронату над дитиною характеризується низкою ознак, що є спільними із іншими цивільно-правовими договорами, зокрема, із договором про надання послуг.

До патронатного вихователя як сторони договору про патронат ставляться ті ж вимоги, що й до інших осіб, до яких влаштовується дитина-сирота або дитина, позбавлена батьківського піклування, а також ті ж обмеження, що передбачені для усиновлювачів, однак ця особа додатково повинна пройти спеціальне навчання та медичне обстеження. На думку дисертанта доцільно розширити вимоги, які ставляться до особи патронатного вихователя, а саме до наявних вимог необхідно додати вимогу проживання в тій же місцевості, що й дитина (тому ж населеному пункті, тому ж районі міста, коли ж немає такої можливості – у найближчому населеному пункті, районі міста).

Батьки (законні представники) дитини є стороною договору про патронат над дитиною у разі встановлення патронату над дитиною за їх згодою: по-перше, у зв'язку з нормативним визначенням цього питання, по-друге, у зв'язку з тим, що у випадку передачі дитини під патронат батьки дитини зберігають усі права та обов'язки батьків, однак частина цих прав на короткостроковий період передається патронатному

вихователю, який повинен слідувати їх рекомендаціям, а за батьками залишаються окремі обов'язки щодо спілкування з дитиною та її часткового утримання; по-третє, таке влаштування є тимчасовим заходом, по завершенню якого дитина повертається у сім'ю. При застосуванні інших форм влаштування дитини, позбавленої батьківського піклування, батьки повністю усуваються від виховання дитини, а спілкування з нею можливе лише у визначених межах. Як правило, потрібна згода батьків або законних представників дитини на передачу її у сім'ю патронатного вихователя, за окремими винятками. На нашу думку, у випадках, коли батьки визнані такими, що пропали безвісти чи триває процедура їх визнання такими, що пропали безвісти, коли батьки за станом здоров'я не можуть надати згоди на передачу дитини під патронат, слід передбачити можливість встановлення у судовому порядку наявності складних життєвих обставин, які є безумовною причиною для передачі дитини під патронат.

Затвердження Кабінетом Міністрів України 16 березня 2017 р. «Типового договору про патронат над дитиною» розв'язало нагальну проблему щодо невизначеності істотних умов останнього, якими є умови про предмет (послуги патронатного вихователя), вартість послуг патронатного вихователя, термін дії договору, права та обов'язки сторін, окремі підстави для дострокового припинення договору. Проте аналіз норм вітчизняного та іноземного законодавства дає змогу висловити пропозицію щодо доцільності додаткового закріплення у типовому договорі вимоги щодо здійснення патронатним вихователем своїх обов'язків у спосіб, що унеможливорює приниження честі та гідності дитини та виключає застосування таких покарань як завдання тілесних чи психічних страждань, позбавлення їжі, грошових засобів, можливості відвідування дитини її батьками тощо.

У дисертаційному дослідженні вперше:

1) запропоновано визначити передумови укладення договору про патронат над дитиною, а саме: матеріальні (наявність дитини; наявність

складних життєвих обставин у житті дитини, її батьків або інших законних представників; наявність органу опіки та піклування, на який покладено обов'язок з улаштування дитини до сім'ї патронатного вихователя; наявність сім'ї патронатного вихователя) та правові (наявність сукупності правових норм, що регулюють питання патронату над дітьми в Україні);

2) обґрунтовано практичну необхідність наявності саме письмової згоди дитини на влаштування її у сім'ю патронатного вихователя, якщо вона здатна її висловити, як умови, що обов'язково повинна враховуватися при встановленні патронату над дитиною. Обґрунтовано доцільність встановлення мінімального віку, коли така згода обов'язково отримується, а також визначено шляхи вирішення питання у випадку, якщо дитина не здатна самотійно висловити письмову згоду на її влаштування у сім'ю патронатного вихователя;

3) запропоновано додатково закріпити у типовому договорі про патронат над дитиною вимоги щодо здійснення патронатним вихователем своїх обов'язків у спосіб, що унеможливило б приниження честі та гідності дитини та виключає застосування таких покарань, як завдання тілесних чи психічних страждань, позбавлення їжі, грошових засобів, можливості відвідування дитини її батьками тощо;

4) обґрунтовано причини, з яких батьки (законні представники) дитини є стороною договору про патронат над дитиною у разі встановлення патронату над дитиною за їх згодою. До таких причин віднесено нормативне визначення цього питання; батьки дитини зберігають усі права та обов'язки батьків, хоча частина цих прав на короткостроковий період передається патронатному вихователю, який повинен слідувати їх рекомендаціям; за батьками залишаються окремі обов'язки щодо спілкування з дитиною та її часткового утримання; таке влаштування є тимчасовим заходом, після завершення якого дитина повертається у сім'ю;

У роботі вдосконалено:

1) визначення патронату над дітьми як договірної, платної, строкової форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, що здійснюється на професійній основі фахівцем-патронатним вихователем як його особисте заняття з метою виховання, реабілітації та здійснення догляду над дитиною;

2) критерії відмежування патронату від інших форм влаштування дитини, позбавленої батьківського піклування. Запропоновано до таких критеріїв віднести термін здійснення особистого влаштування дитини, нормативні вимоги до особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини, нормативні вимоги до кількісного складу, необхідність згоди батьків або законних представників дитини, критерії щодо дитини, повноваження особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини, підстави припинення застосування влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;

3) критерії класифікації видів патронату над дітьми відповідно до законодавства України та інших країн. До таких критеріїв належать підстави надання послуг патронату; ступінь зв'язку із патронатними батьками (вихователями); тривалість перебування дитини під патронатним вихованням; життєві обставини, через які дитина влаштовується під патронатне виховання; рівень створення, регулювання та фінансування патронатних (фостерних) установ;

4) функції патронату як соціального та сімейно-правового інституту. До таких функцій віднесено виховну, адаптаційну, гносеологічну, вельюативну, гуманістичну, компенсаційну, ідентифікаційну та превентивну;

5) вимоги, які ставляться до особи патронатного вихователя. Запропоновано до наявних вимог додати вимогу проживання в тій же місцевості, що й дитина (тому ж населеному пункті, тому ж районі міста, а коли немає такої можливості – у найближчому населеному пункті, районі міста);

б) порядок застосування згоди батьками або законними представниками дитини на передачу дитини у сім'ю патронатного вихователя. Запропоновано розширити випадки, коли вона не потребується: коли батьки визнані такими, що пропали безвісти чи триває процедура їх визнання такими, що пропали безвісти; коли батьки за станом здоров'я не можуть надати згоди. У таких випадках презюмується наявність складних життєвих обставин, які є безумовною причиною для передачі дитини під патронат;

7) визначення складних життєвих обставин у житті дитини, її батьків або інших законних представників в частині саме її застосування як передумови укладення договору про патронат над дитиною; 8) визначення договору патронату над дитиною як угоди між органом опіки та піклування і патронатним вихователем з обов'язковою умовою розмежування їх прав та обов'язків із захисту інтересів дитини, яка влаштовується до патронатної сім'ї на визначений термін за винагороду у формі щомісячних виплат патронатному вихователю;

У дисертації дістали подальшого розвитку:

1) підходи вчених щодо рівнів правового регулювання патронату як форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування. Виділено такі рівні правового регулювання патронату: міжнародний; конституційний; законодавчий; підзаконний; локальний;

2) наукові позиції щодо розуміння правової природи договору про патронат над дитиною. Обґрунтовано визнання договору про патронат над дитиною самостійним цивільно-правовим договором, в основі якого лежить нематеріальне зобов'язання (саме зобов'язання з виховання дитини та забезпечення її нормального фізичного існування).

Ключові слова: патронат над дитиною; патронатний вихователь; дитина-сирота; дитина, позбавлена батьківського піклування; договір про патронат над дитиною; складні життєві обставини; орган опіки та піклування.

SUMMARY

Romanyuk U. V. Patronage as a form of placement of orphans and children deprived of parental care. - Qualified scientific work on the manuscripts.

The dissertation for the scientific degree of Candidate of Science of Law (PhD) on specialty 12.00.03 – Civil Law and Civil Process; Family Law; International Private Law (081 – Law). – The Khmelnytsky University of Management and Law, Khmelnytsky, 2018.

The dissertation is devoted to the research of theoretical and applied problems of the use of patronage as a form of placement of orphans and children, deprived of parental care.

The paper determines that a number of studies have been carried out in Ukrainian legal science aimed at solving the issues of patronage care at the present stage of development of our state. However, problems of full-fledged legislative and regulatory regulation of the institution of patronage, its functional purpose, as well as separate forms of its implementation, a criterion set of requirements for foster parents, the legal nature and essential conditions of an agreement on patronage over a child, as well as social protection of children under patronage, moral and ethical aspects of patronage care remain insufficiently studied.

In this regard, the dissertation developed the scientific and theoretical concept of modern understanding of the institution of patronage as a form of placement of orphans and children deprived of parental care, as well as formed scientific conclusions and proposals on improving the legal and contractual regulation of patronage over children.

In particular, this author's definition of patronage over children, his place is determined among other forms of placement of orphans and children deprived of parental care, the main functions of patronage over children are identified, the author's classification of the patronage is given, the notion, content and essential conditions of the agreement on patronage over children are defined, revealed some

problems in the legal regulation of the institution of patronage over children, as well as ways of their solution by introducing appropriate changes in the family law of Ukraine.

Patronage over a child is a contractual, paid, fixed-term arrangement of orphans and children deprived of parental care, carried out on a professional basis by a foster parent, as his personal occupation with the aim of educating, rehabilitating and caring for a child.

The following criteria for distinguishing patronage from other forms of placement of a child deprived of parental care such as adoption, care, foster family, family-type orphanage, temporary placement of orphans and children deprived of parental care to the family can be distinguished, actual tutor, mentoring: the period of implementation of a personal placement of a child, regulatory requirements to a person who carries out measures for the personal placement of a child, regulatory requirements to the quantitative composition, the need for consent of the parents or the legal representatives of the child, the criteria for the child, the authority of the person who carries out measures for the personal placement of the child, the grounds for the termination of the use of the placement of orphans and children deprived of parental care.

Patronage over a child is a prerequisite and an initial stage in the follow-up of child re-socialization. The cases of application of this form can include the following cases: periods of child withdrawal from parents, application to parents or other legal representatives of preventive measures in criminal proceedings, serving of certain types of criminal punishment, stay in the military service.

The main criteria for the types of patronage (foster) are: the basis for providing patronage services (foster); the degree of communication with patron parents / tutors; the length of the child's stay under patronage / care; life circumstances through which the child is arranged under patronage education / care; level of creation, regulation and financing of patronage (fostering) institutions.

An agreement on patronage over a child is the agreement between the body of guardianship and care and foster parent with the mandatory condition for the demarcation of their rights and responsibilities for the protection of the interests of the child, which is arranged for a foster family for a specified period for remuneration in the form of monthly payments to foster parent; an agreement on patronage over a child is an independent civil law contract based on a non-material obligation, namely the obligation to care a child and ensure its normal physical existence; an agreement of patronage over the child is characterized by a number of features that are in common with other civil-law contracts, in particular, with the contract on the provision of services.

The foster parent as a party of the agreement on patronage over a child shall be subject to the same requirements as to other persons who are placed in the placement of an orphan child or a child deprived of parental care, as well as the same restrictions as provided for adopters, but this person must additionally undergo special training and medical examination. According to the dissertation, it is expedient to extend the requirements that apply to the foster parent, namely, to the existing requirements, it is necessary to add the requirement to live in the same area as the child (the same settlement, the same district of the city, and in the absence of patronage caregivers – in the nearest populated area, district of the city).

The parents (legal representatives) of the child are a party of the agreement on patronage over a child, in the case of establishing a patronage over the child with their consent: firstly, in connection with the normative definition of this issue, and secondly, due to the fact that in the case of the transfer of a child under patronage, the parents of the child retain all the rights and duties of the parents, but part of these rights for the short-term period is transferred to the foster parent, which however.

For the first time it is proposed in the dissertation:

1) it is suggested to determine the preconditions for the conclusion of an agreement on patronage over a child, namely: material (the presence of a child; the

presence of difficult life circumstances in the life of the child, her parents or other legal representatives; the presence of the body of guardianship and care, which is obliged to place the aforementioned child in the family of a foster parent; presence of a foster parent's family) and legal (the existence of legal norms regulating the issues of patronage over children in Ukraine, including at normative and local levels);

2) it is substantiated the practical necessity of having the written consent of the child for her placement in the family of a foster parent if it is able to express her as a condition which must necessarily be taken into account when establishing a patronage over a child. It also substantiates the necessity of establishing a minimum age when such consent is necessarily obtained, as well as ways of resolving the issue if the child is not able to express his written consent to her placement in the family of a foster parent;

3) it is proposed to further consolidate in the model agreement on patronage the child demands for the foster parents to perform their duties in a way that makes it impossible to humiliate the honor and dignity of the child and exclude the use of such punishments as a problem of physical or mental suffering, deprivation of food, money resources, opportunities visiting a child by her parents, etc.;

4) the reasons from which the parents (legal representatives) of the child are a party to the agreement of patronage over the child are grounded, in the case of the establishment of patronage over the child with their consent. For such reasons, the normative definition of this issue is included; the parents of the child retain all rights and duties of the parents, although part of these rights for the short-term period is transferred to the patronage teacher who must follow their recommendations; parents have separate responsibilities for communicating with the child and for their partial retention; such an arrangement is a temporary measure, after which the child returns to the family;

The following statements are improved in the thesis:

1) determination of patronage over children, namely: it is defined as a contractual, paid, timely form of placement of orphans and children deprived of parental care, carried out on a professional basis by a foster parent, as his personal employment for the purpose of education, rehabilitation and caring for a child;

2) the criteria for differences from the patronage of other forms of placement of a child deprived of parental care. It is suggested that such criteria include the period of implementation of the personal placement of the child, the regulatory requirements to the person who carries out measures for the personal placement of the child, regulatory requirements to the quantitative composition, the need for consent of the parents or legal representatives of the child, the criteria for the child, the authority of the person who takes measures for the personal placement of the child, grounds for stopping the use of placement of orphans and children deprived of parental care;

3) criteria for classification of types of patronage over children in accordance with the legislation of Ukraine and other countries. These criteria include the grounds for patronage services; the degree of communication with the foster parents (educators); the length of stay of the child under the patronage upbringing; life circumstances through which the child is placed under patronage; level of creation, regulation and financing of patronage (fostering) institutions;

4) the functions of the patronage as a social and family law institute. These functions are assigned: educational, adaptive, epistemological, veluual, humanistic, compensatory, identification and preventive;

5) the requirements that apply to the foster parent. Proposed to add to existing requirements, the placement, stay of the child in the family of the foster parent, to add a requirement to reside in the same area as the child (the same settlement, the same district of the city, and in the absence of patronage tutors in the locality in the nearest settlement, district of the city);

6) the procedure for the consent of the parents or legal representatives of the child to transfer the child to the family of a foster parent. It is proposed to expand cases when it is not needed: when parents are recognized as missing or the procedure for their recognition is missing; when parents can not give consent for health reasons. In such cases, the existence of difficult living conditions is presumed to be an unconditional cause for the transfer of a child under patronage;

7) the definition of difficult life circumstances in the life of the child, her parents or other legal representatives in part of its use as a prerequisite for the conclusion of an agreement on patronage over a child;

8) the definition of the agreement of patronage over the child as an agreement between the body of guardianship and care and foster parent with a mandatory condition for differentiating their rights and responsibilities for the protection of the interests of the child, which is arranged for a foster family for a specified period for remuneration in the form of a monthly payments to foster parent;

It has received the further development in the dissertation:

1) the approaches of scientists concerning the levels of legal regulation of patronage as a form of placement of children deprived of parental care. The following levels of legal regulation of patronage are allocated: international; constitutional; legislative; normative; local;

2) scientific positions regarding the understanding of the legal nature of the agreement on patronage over the child. The recognition of a contract of patronage over a child is substantiated by an independent civil law contract, based on which is a non-material obligation (namely, the obligation to raise a child and ensure its normal physical existence).

Keywords: patronage over a child; foster parent; orphan child; an agreement on patronage over a child; body of guardianship and care.

Список публікацій здобувача:

1. Романюк У. В. Патронат над дітьми як форма влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 1. С. 25-27. URL: http://lsej.org.ua/1_2016/9.pdf
2. Романюк У. В. Запровадження патронату над дитиною як правовий експеримент. *Соціологія права*. 2017. № 1-2 (20-21). С. 71-77.
3. Романюк У. В. Складні життєві обставини як передумова укладення договору про патронат над дитиною в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 6. С. 130-132. URL: http://pap.in.ua/6_2017/37.pdf.
4. Романюк У. В. Правова природа та зміст договору про патронат. *Університетські наукові записки*. 2018. № 2 (66). С. 95-110.
5. Романюк У.В. Функції інститута патроната над детьми. *Leges Si Viata*. 2018. №5/2. С. 155-159.
6. Романюк У. В. Характеристика видів та функцій інституту патронату над дітьми в окремих іноземних державах. *Visegrad journal on human rights*. 2018. №2. С. 122-127.
7. Романюк У. В. Правові традиції сімейного виховання в Україні. *Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи*: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (5-6 лютого 2016 р.). Дніпро. 2016. С. 18-23.
8. Романюк У. В. Правові традиції сімейного виховання в Україні часів Гетьманщини. *Верховенство права в Україні у процесі державотворення та захисту прав людини*: збірник тез міжнародної наукової конференції (12-13 лютого 2016 р.). Одеса. 2016. С. 34-39.
9. Романюк У. В. Типи патронатного виховання. *Актуальні проблеми юридичної науки*: збірник тез міжнародної наукової конференції «П'ятнадцяті осінні юридичні читання» (21-22 жовтня 2016 р., Хмельницький університет управління та права). Хмельницький. 2016. С. 148-149.

10. *Романюк У. В.* Соціально-правовий експеримент як особливий спосіб здійснення державно-сімейної політики. *Стратегічні напрямки соціально-економічного розвитку в умовах глобалізації: збірник тез Міжнародної науково-метричної конференції (22-23 вересня 2017 р., Хмельницький університет управління та права).* Хмельницький. 2017. С. 208-210.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. СТАН РОЗРОБКИ ТЕМИ В ДОКТРИНІ ТА ВИБІР НАПРЯМІВ ДОСЛІДЖЕННЯ	27
1.1 Теоретико-правові проблеми патронату над дітьми: онтологія та гносеологія дослідження.....	27
1.2 Генезис правового регулювання патронату над дітьми	42
1.3 Правове регулювання патронату як форми влаштування дітей-сиріт і дітей позбавлених батьківського піклування в Україні.....	70
Висновки до Розділу 1	93
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПАТРОНАТУ ЯК ФОРМИ ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ І ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ	96
2.1 Місце патронату в системі форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.....	96
2.2 Характеристика видів та функцій інституту патронату над дітьми	109
Висновки до Розділу 2	129
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ЗМІСТ ДОГОВОРУ ПРО ПАТРОНАТ	132
3.1. Поняття і правова природа договору про патронат.....	132
3.2 Передумови укладання договору про патронат.....	154
3.3 Зміст договору про патронат	165
Висновки до Розділу 3	178
ВИСНОВКИ.....	181
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	184
ДОДАТКИ	204

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасна українська держава розвивається в умовах тривалої економічної кризи, що поглиблюється станом неоголошеної, але фактичної війни. Під впливом кризових факторів економіко-політичного характеру зазнають негативних метаморфоз і суспільні процеси, деформується суспільна моральність та етика, набуває розмаху «дистрофія» ціннісних орієнтирів, катастрофічно руйнуються духовні засади розбудови суспільства. На цьому тлі, а також на тлі масового зубожіння українців цілком природним, але зовсім неприйнятним явищем є криза сучасної сім'ї та негативний стан дитинства в державі. Дуже поширеним стає інститут соціального сирітства, коли навіть при збереженні шлюбу батьки в силу різних причин об'єктивного чи суб'єктивного характеру (алкогольна чи наркотична залежність, виїзд за межі країни задля працевлаштування за кордоном, тощо) не виконують своїх батьківських обов'язків (станом на 1 січня 2016 р. із загальної кількості сиріт – 73 182 дитини – 80 % саме соціальні сироти – діти, позбавлені батьківського піклування [10]).

Особливу категорію сиріт становлять діти, які перебувають в інтернатних закладах. Турботу про таких дітей хоч і бере на себе держава (до закінчення ними здобуття освіти в інтернатному закладі), проте вони вкрай рідко виховуються в атмосфері справжньої любові, поваги до себе як до особистості, достатньої уваги до їхніх проблем. Такі якісні сторони виховання та педагогіки здатна забезпечити дитині лише здорова сім'я, моделі котрої, між іншим, вихованці інтернатів також, на жаль, не отримують. У зв'язку із цим відносно дітей, які залишилися без піклування батьків, при виборі органами опіки та піклування форм їхнього виховання перевага надається сімейним формам виховання, у тому числі патронатному вихованню.

Застосування такої форми влаштування дитини, позбавленої батьківського піклування, як патронат над дитиною означає надання дитині

тимчасового догляду, виховання та реабілітації в сім'ї патронатних вихователів. Така форма влаштування може бути застосована протягом періоду, коли орган опіки та піклування надаватиме комплексну підтримку біологічній родині дитини у вирішенні проблем, а дитина опиняється в складних життєвих обставинах. У випадку, коли повернення дитини в рідну сім'ю стає неможливим, дитині буде обрано альтернативну форму сімейного виховання – усиновлення, опіку (піклування), прийомну сім'ю чи дитячий будинок сімейного типу. Патронат над дитиною як альтернатива інтернатній формі влаштування має широке застосування у країнах Західної Європи та Північної Америки і протягом короткого періоду (20-40-і роки ХХ ст.) практикувалась і в Україні, а окремі елементи цього правового інституту в Україні можна знайти і в більш ранній період.

У зв'язку з цим патронат як форма влаштування на виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, став предметом дослідження багатьох науковців – представників сімейно-правової доктрини, зокрема таких як: Н. А. Аблятіпова, М. В. Антокольська, М. В. Бориславська, В. І. Борисова, С. Б. Булеца, В. А. Ватрас, З. І. Вороніна, С. Д. Гринько, Л. М. Зілковська, О. І. Карпенко, Л. В. Красицька, Є. П. Лапіна, Л. В. Лешанич, М. В. Логвінова, Т. Л. Макійчук, В. П. Мироненко, В. Ю. Москалюк, Р. Л. Мурзін, А. М. Нечаєва, Ю. М. Походзіло, Д. С. Прутян, О. О. Пунда, О. В. Розгон, З. В. Ромовська, О. В. Фетісова, С. Я. Фурса, В. О. Цветков, Ю. С. Червоний, Ю. Ю. Черновалюк та інших.

В той же час дослідження даного сімейно-правового інституту залишається актуальним і на сьогодні, оскільки вказані науковці переважно здійснювали правові дослідження поняття та юридичних особливостей патронату як сімейно-правового інституту відповідно до тієї нормативно-правової бази, що існувала до внесення змін до Сімейного кодексу України (далі – СК України) та урегулювання питання укладення договору патронату та його змісту відповідною постановою Кабінету Міністрів України, тобто до 2016 року, а також недостатньо обґрунтованими є такі важливі питання

правової природи патронату, як його функціональне призначення, критерії класифікації патронату, критерії щодо визначення вимог, які ставляться до патронатного вихователя. Зазначені обставини свідчать про необхідність проведення глибоких наукових досліджень у зазначеній сфері.

У зв'язку із вищевикладеним дисертаційне дослідження є першим в аспекті всезагального правового дослідження патронату як форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, відповідно до чинної редакції Глави 20 СК України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до наукової теми кафедри цивільного права та процесу на 2013-2017 роки «Удосконалення механізму правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у контексті приведення законодавства України до європейських стандартів» та на 2017-2023 роки «Актуальні питання правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у контексті приведення законодавства України до європейських стандартів» (державний реєстраційний номер 0117U000105, що є складовою частиною наукової теми Хмельницького університету управління та права на 2013-2016 роки «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» (державний реєстраційний номер 0108U008927) та на 2017-2026 роки (державний реєстраційний номер 01178U000103).

Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради Хмельницького університету управління та права 1 лютого 2016 року, протокол № 9.

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає у розробленні науково-теоретичної концепції сучасного розуміння інституту патронату як форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також формування наукових висновків та пропозицій стосовно вдосконалення чинного сімейного законодавства у даній галузі дослідження.

Для досягнення поставленої мети у дисертації передбачено вирішення таких *задач*:

- на підставі вивчення досягнень сімейно-правової доктрини здійснити аналіз теоретико-правових проблем патронату над дітьми;
- виявити особливості становлення та розвитку законодавства, що діяло на українських землях щодо правового регулювання сімейно-правового інституту патронату, рівні та особливості правового регулювання інституту патронату на сучасному етапі;
- на підставі аналізу чинного законодавства, юридичної доктрини сформулювати поняття «патронат над дітьми» та виділити його правові ознаки;
- визначити місце патронату над дітьми в системі форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- здійснити класифікацію видів патронату над дітьми та розкрити їх функціональне призначення;
- окреслити особливості договірної регулювання відносин патронату над дітьми, у тому числі визначити поняття, передумови, форму, види, сторони, зміст та істотні умови договору про патронат;
- теоретично обґрунтувати конкретні пропозиції з удосконалення правового регулювання у досліджуваній сфері.

Об'єктом дослідження є правові відносини, пов'язані з влаштуванням дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Предметом дослідження є патронат як форма влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Методи дослідження. Достовірність результатів наукового дослідження забезпечується використанням низки методів: історичного, діалектичного, формально-логічного, структурно-функціонального, класифікації та групування, порівняльно-правового. Зокрема, за допомогою *історичного методу* проведено правовий аналіз генезису правового регулювання патронату над дітьми відповідно до законодавства, яке діяло на українських землях з X ст. по наш час (підрозділ 1.2). Використання

діалектичного методу дослідження дало змогу розкрити зміст таких понять, як «патронат над дітьми», «договір про патронат», «складні життєві обставини» (підрозділи 1.3, 3.2). *Формально-логічний метод* дав можливість розкрити істотні умови та зміст договору про патронат, а також обґрунтувати участь батьків (законних представників) дитини як обов'язкової сторони договору про патронат (підрозділи 3.1 та 3.3). Використання *структурно-функціонального методу* дало змогу встановити функціональне призначення патронату над дітьми як форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (підрозділ 2.2), дозволило визначити співвідношення між патронатом та іншими формами влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (підрозділ 2.1). Завдяки використанню *методів класифікації та групування* удосконалено класифікацію форм патронату над дітьми, а також критерії такої класифікації (підрозділ 2.2), класифікацію передумов укладання договору про патронат (підрозділ 3.2). *Порівняльно-правовий метод* використано для дослідження особливостей застосування інституту патронату в США, Великій Британії, Канаді, Польщі, низці країн СНД (підрозділ 2.2).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є першим в Україні комплексним науковим дослідженням, в якій досліджено теоретичні та прикладні проблеми застосування патронату як форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. У ході наукового дослідження отримано такі основні наукові результати:

вперше :

– запропоновано визначити передумови укладення договору про патронат над дитиною, а саме: *матеріальні* (наявність дитини, складних життєвих обставин у житті дитини, її батьків або інших законних представників, визначення органу опіки та піклування, на який покладено обов'язок із влаштування вищезазначеної дитини до сім'ї патронатного вихователя, наявність сім'ї патронатного вихователя) та *правові* (наявність

сукупності правових норм, що регулюють питання патронату над дітьми в Україні);

– обґрунтовано практичну необхідність отримання письмової згоди дитини на влаштування її у сім'ю патронатного вихователя, якщо вона здатна її висловити, як умови, що повинна бути обов'язково врахована при встановленні патронату над дитиною. Обґрунтовано доцільність визначення мінімального віку дитини, коли така згода обов'язково отримується, а також визначено шляхи вирішення за наявності обов'язкової згоди, а також шляхів вирішення питання, у випадку, якщо дитина не здатна самотійно висловити письмову згоду на її влаштування у сім'ю патронатного вихователя;

– запропоновано закріпити у типовому договорі про патронат над дитиною вимоги щодо здійснення патронатним вихователем своїх обов'язків у спосіб, який унеможливило б приниження честі та гідності дитини та виключає застосування таких покарань, як завдання тілесних чи психічних страждань, позбавлення їжі, грошових засобів, можливості відвідування дитини її батьками тощо;

– обґрунтовано причини, з яких батьки (законні представники) дитини є стороною договору про патронат над дитиною у разі встановлення патронату над дитиною за їх згодою. До таких причин віднесено нормативне визначення цього питання; батьки дитини зберігають усі права та обов'язки батьків, хоча частина цих прав на короткостроковий період передається патронатному вихователю, який повинен слідувати їх рекомендаціям; за батьками залишаються окремі обов'язки щодо спілкування з дитиною та її часткового утримання; таке влаштування є тимчасовим заходом, після завершення якого дитина повертається в сім'ю;

вдосконалено:

– визначення патронату над дітьми як договірної, платної, строкової форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, що здійснюється на професійній основі фахівцем-патронатним

вихователем як його особисте заняття задля виховання, реабілітації та здійснення догляду над дитиною;

– критерії відмежування патронату від інших форм влаштування дитини, позбавленої батьківського піклування. Запропоновано до таких критеріїв віднести строк здійснення особистого влаштування дитини; нормативні вимоги до особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини; нормативні вимоги до кількісного складу; необхідність згоди батьків або законних представників дитини; критерії щодо дитини; повноваження особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини; підстави припинення застосування влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;

– критерії класифікації видів патронату над дітьми відповідно до законодавства України та інших країн. До таких критеріїв належать підстави надання послуг патронату; ступінь зв'язку із патронатними батьками (вихователями); тривалість перебування дитини під патронатним вихованням; життєві обставини, через які дитина віддається під патронатне виховання; рівень створення, регулювання та фінансування патронатних (фостерних) установ;

– функції патронату як соціального та сімейно-правового інституту. До таких функцій віднесено виховну, адаптаційну, гносеологічну, вельюативну, гуманістичну, компенсаційну, ідентифікаційну та превентивну;

– вимоги, які ставляться до особи патронатного вихователя. Запропоновано до існуючих вимог додати вимогу проживання в тій же місцевості, що й дитина (в тому ж населеному пункті, в тому ж районі міста, а коли немає такої можливості – у найближчому населеному пункті, районі міста);

– порядок застосування згоди батьків або законних представників дитини на передачу її у сім'ю патронатного вихователя. Запропоновано розширити випадки, коли згода не потрібна: коли батьки визнані такими, що пропали безвісти чи триває процедура їх визнання такими, що пропали

безвісти; якщо батьки за станом здоров'я не можуть надати згоду. В таких випадках презюмується наявність складних життєвих обставин, що є безумовною причиною для передачі дитини під патронат;

- визначення складних життєвих обставин у житті дитини, її батьків або інших законних представників у частині її застосування як передумови укладення договору про патронат над дитиною;

- визначення договору патронату над дитиною як угоди між органом опіки та піклування і патронатним вихователем з обов'язковою умовою розмежування їх прав та обов'язків з захисту інтересів дитини, яка влаштовується до патронатної сім'ї на визначений строк за винагороду у формі щомісячних виплат патронатному вихователю;

набули подальшого розвитку:

- підходи вчених щодо рівнів правового регулювання патронату як форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування. Виділено такі рівні правового регулювання патронату: міжнародний, конституційний, законодавчий, підзаконний, локальний;

- наукові позиції щодо розуміння правової природи договору про патронат над дитиною. Обґрунтовано визнання договору про патронат над дитиною самостійним цивільно-правовим договором, в основі якого лежить нематеріальне зобов'язання (саме зобов'язання з виховання дитини та забезпечення її нормального фізичного існування).

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання висновків та пропозицій дисертації у:

- правотворчій діяльності – для удосконалення положень чинного законодавства, що регламентує патронат над дітьми як форму влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

- науково-дослідній сфері – для подальших досліджень проблем, пов'язаних із удосконаленням правового регулювання суспільних відносин щодо правової природи патронату над дітьми;

– навчальному процесі – під час підготовки курсу лекцій, відповідних методичних та навчальних посібників, а також підручників для студентів вищих навчальних закладів юридичної освіти з дисциплін «Сімейне право», «Проблеми сімейного права», «Цивільне право», «Договірне право» (Додаток Б).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею. Сформульовані в дисертації теоретичні положення, висновки та рекомендації, що виносяться на захист, отримані автором самостійно.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дисертаційного дослідження оприлюднено на таких наукових та науково-практичних конференціях та круглих столах: міжнародній науково-практичній конференції «Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи» (м. Дніпро, 5-6 лютого 2016 р.), міжнародній науковій конференції «Верховенство права в Україні у процесі державотворення та захисту прав людини» (м. Одеса, 12-13 лютого 2016 р.), міжнародній науковій конференції «П'ятнадцять осінніх юридичних читання» (м. Хмельницький, 21-22 жовтня 2016 р.), міжнародній науково-метричній конференції «Стратегічні напрямки соціально-економічного розвитку в умовах глобалізації» (м. Хмельницький, 22-23 вересня 2017 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладено в 10 наукових працях, зокрема в 4 наукових статтях у фахових виданнях України, 2 наукових статтях у наукових періодичних виданнях інших держав, 4 тезах доповідей на науково-практичних конференціях, круглих столах.

Структура дисертаційного дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що включають вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг роботи складає 227 сторінок. Список використаних джерел (160 найменувань) міститься на 20 сторінках, додатки – на 24 сторінках.

РОЗДІЛ 1

СТАН РОЗРОБКИ ТЕМИ В ДОКТРИНІ ТА ВИБІР НАПРЯМІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Теоретико-правові проблеми патронату над дітьми: онтологія та гносеологія дослідження

1991 року Верховною Радою України було ратифіковано Конвенцію ООН про права дитини. Тим самим у нашій державі було визнано першорядність загальнолюдських цінностей і гармонійного розвитку особистості, пріоритет інтересів дитини у суспільстві, в тому числі інтересів дітей, «які постійно або тимчасово позбавлені сімейного оточення». Згідно з вимогами Конвенції ООН про права дитини вони не повинні залишатися в такому оточенні і мають право на особливі захист і допомогу держави [47].

На реалізацію зазначених положень Конвенції ООН про права дитини спрямоване сімейне законодавство України. Зокрема, Конституція України закріплює низку прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, у тому числі і тих, що стосуються дітей та їх розвитку. Такими правами і свободами на конституційному рівні визнані права, що є загальними для всіх людей: свобода й рівність усіх людей у своїй гідності та правах (ст. 21); право на вільний розвиток особистості (ст. 23); право на повагу до гідності (ст. 28); заборона зазнавати втручання в особисте і сімейне життя особи, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст. 32); право на достатній життєвий рівень для особи і її сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48). Ці та інші природні права людини знаходять своє закріплення на рівні конституційно-правових норм і виступають як основні права людини.

З іншого боку, Конституція України у ст. 52 визначає і правовий статус дитини: «Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним» [48]. При цьому є зрозумілою

необхідність перенесення акцентів з державних форм виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування на сімейні форми його здійснення. Дитині для повного та гармонійного розвитку її особистості необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові та розуміння.

У Сімейному кодексі (надалі за текстом – СК) України деталізуються конституційні права та свободи особи, у тому числі й дитини. Зокрема, серед особистих прав, що забезпечують сімейне життя людини, у СК України (ст.4), зазначено право особи на сім'ю.

Право на сім'ю було в усі часи і сьогодні залишається одним із природних прав людини. Сім'я визнається однією з ключових суспільних цінностей. Сім'я – це окремий суспільний осередок; нікого не можна примушувати до створення сім'ї чи тримати у ній всупереч його волі.

Із сучасних визначень привертає увагу поняття «сім'ї», сформульоване В. А. Ватрасом. На думку науковця, сім'ю можна визначити як юридичний зв'язок між фізичними особами, заснований на шлюбі, відносинах родинності, усиновленні та інших підставах, передбачених у законі, який виявляється у наділенні їх на засадах рівності взаємними особистими немайновими та майновими сімейними правами та обов'язками, спільному житті, спільності інтересів та взаємній юридичній відповідальності [12, с. 89].

Виходячи із вищевикладеного, сім'я, по суті, є єдиною структурною одиницею, що саморегулюється, оскільки вона певною мірою моделює та відтворює соціальні зв'язки, сфери життєдіяльності та функції суспільства на певному етапі його історичного розвитку, формує внутрішній світ особистості, визначає структуру його сприйняття, тобто є формою особистісного існування індивіда, є природною соціальною формою збереження, переробки та передачі самобутньої етнокультурної інформації, що втілюється у національному архетипі, культурних стереотипах, у родинно-побутовій культурі.

Відповідно до ст. 4 СК України, елементами права на сім'ю є: право на створення сім'ї, право на проживання у сім'ї, право на повагу до свого сімейного життя [126].

Так, право на створення сім'ї має особа, яка досягла шлюбного віку. Крім того, в окремих випадках на створення сім'ї має право особа, яка хоч і не досягла шлюбного віку, але це право їй надано за рішенням суду. Право на сім'ю має також особа, що народила дитину, незалежно від віку. Органічним елементом права на сім'ю, відповідно до ст.4 СК України, є право на повагу до свого сімейного життя. СК України серед інших завдань виділяє визначення особистих немайнових та майнових прав і обов'язків подружжя, підстави виникнення, зміст особистих немайнових і майнових прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів (ч.1 ст.1 СК України).

Велике значення має такий елемент права на сім'ю, як право на проживання у сім'ї. Це право належить вже новонародженій дитині і може бути реалізоване насамперед завдяки тому, що батьки чи інші особи зобов'язані забрати дитину з пологового будинку.

Право особи на сім'ю визначено у ст. 291 Цивільного кодексу (надалі за текстом – ЦК) України [134]. При цьому ЦК України встановлює, що цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їхніх учасників (ч.1 ст.1 ЦК України).

Регулювання права фізичної особи на сім'ю у цивільному законодавстві обмежується вказівками, що вона має право на сім'ю незалежно від віку та стану здоров'я; на неможливість розлучення з сім'єю проти волі особи, крім випадків, визначених у законодавстві. Закріплено також право особи на підтримання зв'язків із членами своєї сім'ї та родичами незалежно від того, де вона перебуває. Зміст диспозиції цієї правової норми завершується заборонаю втручання у сімейне життя фізичної особи, крім випадків, передбачених Конституцією України [156].

Крім укладання шлюбу та усиновлення, здійснення права на створення сім'ї можливе шляхом об'єднання у сім'ю та возз'єднання сім'ї, що має місце на основі прийняття правозастосовних актів з боку органів влади.

Право на сім'ю включає в себе також права:

– на сімейне виховання – комплексне право вихователя (батьків, родичів, сім'ї загалом) та особи, щодо якої здійснюється виховання (дитини або повнолітньої людини), на виховну взаємодію та навчання, здійснюване шляхом вільного вибору форм, моделей та засобів виховного впливу у межах виховних завдань, сформованих у суспільстві;

– на сімейний догляд (підтримку) – право на матеріальну та духовну допомогу сім'ї, а у визначених законом випадках – на обов'язкове утримання, сприяння у здійсненні прав та допомоги при виконанні обов'язків, а також як право на отримання від сім'ї захисту законних прав та інтересів;

– на сімейне спілкування – право на підтримання у межах сім'ї процесу комунікативного психологічного зв'язку, спрямованого на координування і узгодження спілкування між членами сім'ї;

– право на дотримання сімейних звичаїв і традицій;

– право на родинний зв'язок – можливість особи шляхом спілкування, спільного проживання, догляду та виховання підтримувати зв'язок з іншими родичами за походженням (кровним спорідненням) [117, с. 19-20].

Крім цього, відповідно до ст. 292 ЦК України малолітня, неповнолітня особа має право на опіку та піклування. Як зазначає, О. О. Пунда, право особи на опіку або піклування – це особисте майнове право на задоволення природних потреб особи щодо влаштування власного життя за умов забезпечення захисту її прав та інтересів, що здійснюється в адміністративно-правовому порядку шляхом створення визначених у законодавстві умов для співіснування, виховання, догляду та підтримки соціальних зв'язків підопічного з іншими особами при одночасному збереженні гарантій автономності та незалежності особистості, її людської гідності [117, с. 20].

При цьому науковець називає право на опіку та піклування одним із елементів більш універсального особистого немайнового права – права на особисте влаштування, до складу якого він також відносить право на патронатне виховання [117, с. 20].

Дійсно, право на особисте влаштування органічно пов'язане з правом на сім'ю. Здійснення цього права спрямоване на створення для окремої людини належних умов її соціального буття, якщо вона з тієї чи іншої причини залишилася поза сімейним середовищем.

Частина елементів, що складають внутрішній зміст права на особисте влаштування, сприяє входженню людини у сімейну форму влаштування особистого життя (наприклад, усиновлення), інші забезпечують можливість спільного співіснування повністю автономних осіб, треті формують умови, як правило, тимчасової соціальної підтримки для підготовки до самостійного суспільного буття або спрямовані на створення належних умов такого буття для осіб, неспроможних на це самостійно (наприклад, опіка, піклування, патронат).

Це дає підстави стверджувати, що право на особисте влаштування поширюється і на інших осіб, крім дітей або тих, хто самостійно не може здійснювати свої права. Йдеться про підтримку між особами зв'язків, що за своєю природою, як правило, не є сімейними, але за внутрішнім своїм змістом спрямовані на створення умов життя, подібних до сімейних.

Крім права на усиновлення, інші складові елементи права на особисте влаштування торкаються інтересів осіб, що бажають або вимагають, відповідно до правових приписів, утворювати соціальні спільності з іншими «чужими» по крові для них людьми за відсутності сімейного зв'язку.

Сучасне сімейне законодавство підкреслює справедливість тези, що право на особисте влаштування може поширюватися на будь-яких осіб. Іншими словами, особисте влаштування – це засіб здійснення природної турботи щодо фізичної особи шляхом визначення можливостей забезпечення

її фізичних або духовних потреб та відповідальності за дотримання її прав та інтересів.

Однією з таких форм особистого влаштування виступає патронат у сімейному праві. У сімейному законодавстві України поняття «патронат» з'явилося у зв'язку з прийняттям СК України. Глава 20 нового Кодексу носила назву «Патронат над дітьми». Вона містила 5 статей (ст.ст. 252-256) [134]. Патронат над дітьми одразу було позиціоновано як інститут, якому властиві риси договірних відносин. Метою патронату є не тільки заступництво як таке, тобто захист від небезпек зовнішнього світу, а передусім підтримання дитини та її сприяння нормальному природному розвитку. На цьому було наголошено у ст. 252 СК України (за договором про патронат дитина, яка є сиротою або з інших причин позбавлена батьківського піклування, передається у сім'ю патронатного вихователя на виховання). Проте з часом значення та правова форма патронату змінилися як і змінилися, за останнє десятиліття і суспільно-історичні умови життя українського суспільства.

Саме тому протягом останнього часу було здійснено та представлено ряд наукових досліджень, об'єктом яких виступають суспільно-правові відносини у сфері патронатного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Разом з тим залишається актуальною проблема забезпечення правового режиму здійснення права на усиновлення, опіку та піклування, так само і інших форм особистого влаштування дитини, яка залишилася без батьківського догляду.

Низка теоретичних і практичних питань правотворчості і правозастосування у сфері відносин з патронату над дітьми не знайшла свого оптимального вирішення. Зокрема, немає одностайної думки щодо місця патронату над дітьми в системі законодавства; не розкрито специфіки елементів, що складають правовий статус учасників правовідносин у сфері патронату над дітьми; не стали предметом вивчення проблеми звітності

патронажних вихователів; не запропоновано науково обґрунтованих рекомендацій з оптимізації законодавчого регулювання вибору особи патронатного вихователя. Також викликає запитання і можливість залучення до патронатного виховання іноземців.

Гострим питанням виступає також правова природа самого договору про патронат –цей договір є цивільно-правовим чи сімейно-правовим? Зазначене питання також залишається відкритим у юридичній доктрині.

З огляду на вищевисловлене привертають до себе увагу праці вітчизняних науковців В. Ю. Москалюк (2007 р.) [73], Н. А. Аблятіпової (2007 р.) [4], Д. С. Прутяна (2007 р.) [116], В. А. Ватраса (2008 р.) [13], Л. В. Лешанич (2015 р.) [55], О. О. Пунди (2018 р.) [117] та російських: З. І. Вороніної (1993 р.) [17], В. О. Цветкова (2005 р.) [152], О. В. Фетісової (2005 р.) [146], Р. Л. Мурзіна (2006 р.) [74], та Охарактеризуємо названі роботи задля виявлення кола недостатньо вивчених питань щодо предмета нашого дослідження.

Наукова праця В. А. Ватраса стала комплексним дослідженням проблем суб'єктів сімейних правовідносин. У ньому автор розкрив юридичну сутність сім'ї та сімейних правовідносин, дослідив виникнення і розвиток категорії суб'єктів сімейних правовідносин. За визначенням В. А. Ватраса, «Суб'єктами сімейних правовідносин є виключно фізичні особи – люди, а юридичні особи та інші колективні суб'єкти (територіальні громади, публічні утворення, держава) не можуть бути учасниками сімейних правовідносин.

У зв'язку з цим було доведено потребу запровадження у науковий обіг терміна, який би визначив правовий статус і місце юридичних осіб та інших колективних суб'єктів права в сімейному законодавстві й водночас відмежував останніх від суб'єктів сімейних правовідносин» [13, с. 9]. Крім того, В. А. Ватрас запропонував відносини із патронату над дітьми включити до групи комплексних правовідносин між суб'єктами сімейного права, пов'язаними з влаштуванням дітей, позбавлених батьківського піклування, у

сім'ю [157, с. 8, 60, 68]. У своєму будемо спиратися на підходи В. А. Ватраса щодо зазначених проблем.

О. О. Пунда у науковій роботі «Адміністративно-правове регулювання забезпечення здійснення особистих немайнових прав» виводить поняття права на опіку та піклування, а також структуру прав на сім'ю та особисте влаштування, про які йшлося вище [117, с. 19-20]. Ми також будемо спиратися на вказані визначення науковця.

В. Ю. Москалюк у своєму науковому дослідженні відносить патронат до квазісімейної форми (улаштування дітей у сім'ю із збереженням державної підтримки). Патронат і названа сім'я як квазісімейна форма влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, до сімейної форми наближає те, що діти віддаються на виховання особам (названим батькам, патронатним вихователям) і до досягнення дітьми повноліття постійно сумісно з ними проживатимуть та вестимуть спільне господарство.

Але на відміну від правовідносин, що складаються в сім'ї тільки за участю фізичних осіб, при влаштуванні дітей до названих сімей або під патронат формуються своєрідні тристоронні правовідносини, суб'єктами яких є ще й держава в особі органу опіки та піклування, що бере на себе обов'язок з утримання переданих на виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [73, с. 27].

Можемо погодитися з автором щодо віднесення патронату до квазісімейної форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, оскільки в ній немає ознак саме сімейної форми (немає родинних відносин між дитиною та патронатним вихователем, виховання дитини здійснюється на договірних та оплатних засадах, дитина зберігає правовий зв'язок зі своєю колишньою сім'єю).

Звертає на себе увагу наукова праця Н. А. Аблятіпової, яка присвятила своє дослідження походженню інституту піклування; аналізу відповідного законодавства України та деяких інших країн, де мають місце аналогічні українській системи сімейного права; розгляду різних аспектів тлумачення

питань піклування судовою практикою; аналізу положень чинного цивільного законодавства щодо підстав та порядку виникнення відносин піклування над дієздатною фізичною особою, а також вимог до здійснення такого піклування і наслідків неналежного здійснення обов'язків піклувальника.

У роботі сформульовано концепцію піклування над повнолітньою дієздатною фізичною особою, яка враховувала б сучасні тенденції розвитку цивільного права в Україні. Вперше зроблено спробу узагальнити та систематизувати підстави виникнення відповідних відносин та наслідки окремих випадків неналежного здійснення піклування з формулюванням відповідних рекомендацій щодо вдосконалення редакції низки норм ЦК України. Особливу увагу в аналізованому дослідженні привертає положення про піклування над неповнолітніми особами, позбавленими батьківського піклування, що висвітлюється автором як окремий вид піклування.

Однак у подальших тезах роботи дослідник не зупиняється детально на цьому виді піклування, що обумовлено специфікою предмету її дослідження [4, с. 4-5]. Проте наукове джерело складає певний інтерес, оскільки може виступати підґрунтям для подальшого наукового дискурсу щодо інституту патронату в Україні.

Крім того, важливими є постулати роботи Н. А. Абляпітової, що торкаються договірних засад реалізації піклування [4, с. 6 9, 14], оскільки окремі з них можуть слугувати прототипом для концепту здійснення патронатного виховання відповідно до договору між державою та сім'єю-патроном.

Втім, незважаючи на помітну наукову новизну деяких досліджень, низка теоретичних і практичних питань правоутворення і правозастосування у сфері відносин з патронату над дітьми не знайшла свого оптимального вирішення.

Наукова праця Д. С. Прутяна «Опіка за римським приватним правом та сучасним цивільним законодавством України» розкриває питання відносин

опіки як таких, за яких для малолітньої особи створюються умови, найбільш наближені до життя у сім'ї, і тим самим забезпечується належна турбота та виховання.

Автором сформульовано визначення опіки над фізичною особою в об'єктивному розумінні як сукупності норм різних галузей законодавства (цивільного, сімейного, адміністративного тощо), які регулюють відносини, що виникають при реалізації та захисті особистих немайнових та майнових прав малолітніх та недієздатних осіб, а також при управлінні майном осіб, над якими встановлено опіку. Дослідник робить доволі конструктивні пропозиції щодо внесення змін у законодавство, яким регулюється сфера опіки та піклування, у частинах: встановлення термінів визначення органами опіки та піклування факту втрати дитиною батьківського піклування; механізму управління майном опікуваного; категорій осіб, які можуть бути піклувальниками (опікунами); моноопікунства щодо особи опікуваного та додаткового опікунства майна такої особи тощо.

Увагу привертають дисертаційні постулати, у яких автором запропоновано передбачити у законодавстві положення щодо малолітніх осіб, які потребують опіки: по-перше, про можливість встановлення опіки та призначення опікуна у заповіті; по-друге, про те, що у разі призначення опікуна органами опіки та піклування чи судом має з'ясуватися думка батьків малолітньої особи, які не позбавлені батьківських прав, щодо призначення певної особи опікуном їх дитини. Однак отримання згоди батьків на призначення певної особи опікуном не може мати обов'язкового характеру для органу опіки та піклування чи суду [116, с. 5, 10-12].

Безпосередньо проблеми патронату висвітлюються автором у тій частині його дослідження, де він, виходячи з обсягу цивільно-правових обов'язків, що відповідно до законодавства покладаються на опікунів та піклувальників, також з обсягу дієздатності опікуваних та підопічних, здійснює відмежування опіки та суміжних із нею інститутів [116, с. 7].

Науковий інтерес викликають результати наукового дослідження Л. В. Лешанич на тему «Правове регулювання квазісімейної форми виховання дітей», у якій науковець проаналізувала зокрема і патронат як особливий вид квазісімейної форми виховання дітей.

Зокрема, автор зазначає, що специфіка квазісімейної форми виховання дітей виявляється у структурі юридичного складу як підстави виникнення відповідних сімейних правовідносин, елемент якого – договір (про патронат, про влаштування дитини на виховання та проживання у прийомну сім'ю, про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу), що є засобом мононормативного регулювання відносин щодо певного виду квазісімейної форми виховання та конкретизації дітей, в інтересах яких вона функціонує. Крім того, науковець запропонувала враховувати думку дитини, старшої 6 років при передачі її під патронат, а також сформулировала визначення «соціально небезпечне середовище» як підстави для передачі дитини під патронат [55, с. 8]. Також окреслила дає поняття патронату як виду виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей, які перебувають у соціально небезпечному оточенні, що передбачає передання останніх у сім'ю патронатного вихователя за плату [55, с. 9].

Інтерес викликають пропозиції автора встановити відповідальність патронатного вихователя за неналежне виконання покладених на нього обов'язків, а також доцільність законодавчого визначення розміру його винагороди [55, с. 9], однак вони, хоча на момент захисту дисертації були актуальними, однак наразі вже усунені у зв'язку із прийняттям постанови Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 року № 148, якою було затверджено як розмір оплати послуг патронатного вихователя, так і типову форму договору про патронат над дитиною, який має містити також і відповідальність патронатного вихователя.

Окремі аспекти історичного розвитку інституту патронату у сімейному праві та можливі способи правового урегулювання патронату за сімейним законодавством Російської Федерації (зважаючи на те, що тодішнє сімейне

законодавство Російської Федерації такого сімейно-правового інституту не знало) здійснила З. І. Вороніна у дисертації «Правові форми виховання дітей, що залишилися без батьківського піклування» [17, с. 87-96]. З одного боку, підтримку викликає твердження науковця про договірний характер патронату. З іншого – не можна погодитися із висновками науковця щодо однотипності правових відносин патронату та прийомної сім'ї, так само є спірними твердження про безоплатність патронату і його відмінність від прийомної сім'ї лише кількістю вихованців.

В. О. Цветков, здійснюючи дослідження прийомної сім'ї як форми влаштування дітей, що залишилися без батьківського піклування, за законодавством Російської Федерації присвятив один із підрозділів своєї праці питанню співвідношення патронату та названої сім'ї, а також практики застосування патронату, який отримав правове закріплення за законодавством ряду суб'єктів федерації, зокрема і за законодавством Московської, Новгородської, Оренбурзької області, Республіки Карелія та Алтайського краю [152, с. 62-67]. Аналогічні дослідження провів і Р. Л. Мурзін, який виділив п'ять моделей патронату відповідно до законодавства суб'єктів Російської Федерації: патронат як вид прийомної сім'ї; патронат, у якому патронатний вихователь знаходиться у трудових правовідносинах із органом опіки та піклування; патронат на базі дитячого будинку; патронат як форма влаштування дитини, відповідно до якої можлива (але не обов'язкова) оплата праці патронатного вихователя; патронат як договірна оплатна форма влаштування дитини [74, с. 172-175].

Дисертаційна праця О. В. Фетісової також присвячена дослідженню правових проблем прийомної сім'ї, у межах якої досліджено розвиток законодавства про «платне сімейне виховання», а про переваги патронату щодо інших форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування [146].

Крім фундаментальних наукових досліджень, присвячених тією чи іншою мірою питанням патронату, протягом останніх років у вітчизняній науці було написано та опубліковано ряд наукових статей, предметом дослідження яких став саме патронат, а також суміжні з ним питання.

Так, основні положення наукових пошуків Т. Л. Макійчук, де розкрито сутність та особливості патронату, знайшли своє відображення у ключовій та доволі популярній статті цього автора «Патронат як одна з форм сучасного підходу до розв'язання проблем улаштування дітей, що залишилися без піклування батьків». У статті дослідник зазначає, що в Україні розвиток патронатної форми виховання дітей, які залишились без батьківського піклування, стримує невизначеність відповідної нормативно-правової бази та недостатнє розуміння природи патронату й доцільності його застосування. Основним пріоритетом у розв'язанні цих проблем Т. Л. Макійчук називає визначення заходів соціального захисту, що забезпечуватимуть стабільність функціонування патронату над дітьми. Систему таких заходів дослідник пропонує закріплювати у договорі про патронат [61].

Аналізуючи перспективи можливого витіснення патронатною формою виховання інших форм тимчасового влаштування дітей – названі сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, науковець залишається категоричною щодо недоцільності та неможливості таких змін, оскільки інші, згадані вище форми тимчасового влаштування дітей, що залишились без батьківського піклування, уже зарекомендували себе позитивно, їх діяльність є ефективною та якісною. Крім того, закріплення патронату як єдино можливої форми виховання дітей-сиріт та соціальних сиріт призвело б до руйнації державної системи опіки та піклування, якщо немає пропозицій заміни повноцінним субститутутом. Тому дослідник пропонує розвивати патронат як окрему, самодостатню форму тимчасового влаштування дітей.

Окремі думки автор формулює щодо категорій патронатних батьків, пропонуючи ряд критеріїв, відповідно до яких особа може претендувати на роль патронатного вихователя. Раціональне зерно міститься у тезах,

присвячених патронуванню дитини, від якої батьки відмовились одразу після її народження. При цьому науковець зазначає, що патронатне виховання для таких дітей завжди передбачає можливість дитини повернутися до біологічної сім'ї [61; с. 14].

Концептуальні засади функціонування сімейного патронату розкриті у статті М. С. Сидорчук, у якій чітко та зрозуміло сформульовано поняття патронатного вихователя, мета та завдання їх діяльності, коло ініціаторів влаштування дитини до сім'ї патронатного вихователя тощо. Важливим є висновок, сформульований автором щодо ефективності патронатного виховання, яка, на його думку, полягає у комплексності, професійності та узгодженості дій спеціалістів у ході ведення випадку [130, с. 81-84].

Правові основи патронату як форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування дослідили Л. М. Зілковська та В. П. Мироненко, зокрема вчені проаналізували історичний розвиток правового регулювання патронату за радянським сімейним законодавством, відмінність патронату від інших форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також проблемні моменти застосування на практиці законодавчих положень про патронат, зокрема щодо оплати послуг патронатного вихователя, а також які права та обов'язки мають сторони договору про патронат [34; 66]. Питання щодо вимог до особи патронатного вихователя стали предметом розгляду Ю. О. Червоналюка [158; 159].

І. Римаренко проаналізував сучасний стан розвитку патронату як правового та соціального експерименту, що проводився з 2009 по 2016 рік без належного правового регулювання за участі органів місцевого самоврядування за посередництва громадських організацій [118].

М. В. Логвінова проаналізувала проблеми законодавчих підходів до осіб, які можуть бути патронатними вихователями, зокрема прийшла до висновку про те, що ключовими і водночас дискусійними вимогами, що висуваються до особи патронатного вихователя, є статус сімейної особи та

наявність у неї вищої освіти в галузі соціальної роботи, освіти, охорони здоров'я, соціальних та поведінкових наук. Науковець підкреслила, що немає нормативного регулювання вичерпного переліку осіб, які не можуть бути патронатними вихователями і запропонувала відмовитися від однакового підходу до нормативного переліку осіб, які не можуть бути усиновлювачами, патронатними вихователями, опікунами, піклувальниками, в контексті ст. 212 СК України [58, с. 72-74]. Також автор провела дослідження проблемних питань відповідальності патронатних вихователів за правопорушення, вчинені неповнолітніми підопічними [60, с. 17-19].

Договірні засади здійснення патронату стали предметом дослідження таких авторів, як О. В. Оніщенко (розкрито питання суб'єктного складу та галузевої приналежності інституту патронату та зроблено висновок про складну правову природу і міжгалузевість договору патронату) [82], Д. О. Маріц (визначено правову природу та особливі ознаки договору патронату, подано перелік випадків можливого його припинення тощо) [62, с. 140-142], О. В. Розгон (здійснено дослідження поняття, форми, істотних умов та змісту договору про патронат, а також правового статусу сторін за договором про патронат та дитини, влаштованої під патронат [123, с. 220-232]).

Таким чином, проблематиці патронату й окремих аспектів здійснення та правової охорони особистого немайнового права на сім'ю присвячено низку досліджень вчених – представників теорії цивільного і сімейного права, які можна поділити на три групи: загальнотеоретичні розробки у сфері особистих немайнових прав (формують принципи здійснення та правової охорони немайнових прав, до яких належить право на патронат), дослідження особистих немайнових прав у сфері сімейно-правових відносин та вузькоспеціальні дослідження проблематики патронату.

Як демонструє аналіз досвіду останніх досліджень, в українській юридичній науці здійснено ряд досліджень, спрямованих на вирішення питань патронатного виховання на сучасному етапі розвитку нашої держави.

Проте, як можемо бачити з наведеного аналізу, у більшості з наукових пошуків проблема впровадження та застосування патронатної форми виховання розкривається лише опосередковано, крізь призму інших форм тимчасового влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування. У той же час недостатньо вивченими залишаються проблеми повноцінного законодавчого та нормативно-правового регулювання інституту патронату, економічних і соціальних механізмів його здійснення, критеріального набору вимог до патронатних вихователів та їх соціального захисту, а також соціального захисту дітей, які перебувають під патронуванням, морально-етичні аспекти патронатного виховання тощо. З огляду на такий стан речей актуальність подальшого глибокого дослідження функціонування патронатної форми виховання в Україні є очевидною.

1.2 Генезис правового регулювання патронату над дітьми

Правова традиція є невід'ємним атрибутом правосвідомості, передумови формування якої приховуються у глибинних історичних пластах культури та пам'яті народу. Національна правова система України в силу історичних обставин зазнавала різноманітних впливів. У праві України перетнулися лінії історії Сходу і Заходу Європи. У цьому зв'язку виникає потреба у визначенні головного фактору, що справляє основний вплив на розвиток сучасної правової системи. На нашу думку, сфера приватного права надає таку можливість, демонструє найбільш яскраві риси національної правової традиції.

У сучасних умовах активізації процесів реформування національної правової системи перед дослідниками сімейного права України постало важливе завдання – вивчити, критично осмислити та узагальнити досвід правозастосування на українських землях у минулому (як далекому, так і близькому часовому просторі) з тим, щоб окреслити шляхи використання найкращих його здобутків у сучасному процесі розбудови правової держави

та громадянського суспільства в Україні. Серед юридичних наук рушійною силою у сфері вивчення закономірностей виникнення, розвитку, зміни типів та форм держави і права особливо важливе місце посідає сімейне право України, що сприяє поглибленому пізнанню історичної правової традиції і дає можливість запобігати помилкам минулого у сфері захисту традиційних сімейних цінностей.

Для сучасної юридичної науки висвітлення проблем, пов'язаних із розкриттям змісту, сутності, історичного значення патронату (догляду) над дітьми, аналіз формування та розвитку правової системи України у цій сфері, проведення всебічного дослідження правових конструкцій окремих норм та правових інститутів у контексті сучасних практичних державотворчих завдань набувають, на наше переконання, важливого значення й актуальності.

Новітні досягнення законодавчого регулювання сімейно-шлюбних відносин мають історичні передумови. На нашу думку, важливо знайти взаємозв'язки сучасного правового статусу суб'єктів сімейно-правових відносин з генезою правової традиції регулювання цих відносин в Україні.

Патронат – явище не нове для України та інших країн. Ретроспективний аналіз становлення та генезису названого інституту в Україні дає змогу стверджувати, що різні його модифікації мали місце у всі історичні віхи розвитку Української держави: у часи Київської Русі; у період входження частин автентичних українських земель до складу Великого князівства Литовського, Московського царства та королівства Польського, надалі – Речі Посполитої; у період існування української гетьманської держави; поділу українських земель між Російською та Австро-Угорською імперією; у час короткострокового відновлення української державності (Української народної республіки, Української держави, Західно-Української народної республіки); у період входження українських земель до складу Радянського Союзу; здобуття незалежності Україною та розбудови української державності.

Охарактеризуємо особливості становлення та реалізації патронату протягом названих вище періодів.

Окремі елементи цього інституту відомі ще в період Давнього Риму, законодавство якого діяло на території відповідних грецьких міст-полісів Північного Причорномор'я.

Власне патронат (*patronatus*) у ті часи означав форму заступництва (підтримки) у здійсненні особою своїх прав, опіку з боку іншої особи, як правило, заступництва з боку патриція, що здійснювалося стосовно плебея або вільновідпущеника у формі захисту інтересів особи в суді, захисту від посягань інших осіб, передачі особі в користування земельної ділянки або матеріальної підтримки, а відповідна протегована особа отримувала зобов'язання щодо патрона (в тому числі голосування в його інтересах на виборах, підтримку під час війни). Така форма залежності отримала назву клієнтела (*clientēla*), а сама особа відносно патрона – клієнт [136, с. 660; 158, с. 122]. Як зазначає Л. Фуштей, відносини між патронами і клієнтами були побудовані за аналогією з родинними. Клієнт приписувався до роду патрона, прилучався до родинного культу і отримував право називатися родинним ім'ям патрона, у випадку відсутності спадкоємців його майно переходило до патрона, в той же час патронатні зв'язки мали постійний характер і могли бути успадковані. При цьому ні клієнт, ні патрон не могли позиватися або свідчити один проти іншого. Клієнт зобов'язаний був ставитися до патрона з повагою, надавати йому послуги, обдаровувати його доньок приданим, сплачувати за нього і за його дітей викуп у випадку, якщо вони потрапляли в полон до ворога, брати участь своїм майном у платежі боргів патрона або покритті витрат при відправленні громадської служби. Патрон мав усіляко сприяти клієнтові, захищати його інтереси перед судом так, як захищав інтереси своїх родичів [148, с. 21-22].

У той же час зазначені правовідносини як відносини соціальної залежності, попри схожу назву «патронат», стосунку до сучасного сімейного патронату не мали і не стосувалися правовідносин щодо влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, хоча і мали ряд схожих рис, оскільки патрон у відносинах патронату (клієнти) був фактично законним представником клієнта з ряду питань. Такі відносини носили більше цивільно-правовий, а не сімейний характер (хоча як вже зазначалося, елементи сімейних правовідносин стосунки патронату містили), а тому стали прообразом не сімейного патронату, а майбутньої феодальної залежності селян та ремісників від феодалів.

Що стосується відносин патронату як форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, то до них були близькі правовідносини опіки і піклування. Опіка (*tutela*), на думку Д. Д. Гримма, була сурогатом «замалої батьківської влади» [20, с. 438] і встановлювалася над малолітніми, що залишилися без батьківського піклування, та жінками, які не перебували під владою батька чи чоловіка. Піклування (*cura*) призначалося над неповнолітніми і недієздатними особами, а також над марнотратниками, особами із фізичними вадами (сліпими, глухими) та над майном, яке тимчасово залишилось без господаря. Слід зазначити, що на початковому етапі інститут опіки і піклування розглядався як суто сімейний, але згодом його роль зміцніла і окреслені відносини регулювались як нормами сімейного, так і цивільного права. Розглядаючи суб'єктний склад права Риму про опіку та піклування, можна виділити такі суб'єкти, як опікун (піклувальник) та підопічний (недієздатна та обмежено дієздатна особи) [128, с. 80-81].

На думку Д. С. Прутян, найбільш поширеним видом була законна опіка (*tutela legitima*), відповідно до якої повноваження опікуна покладалися на найближчого агнатського, а з часом – когнатського родича підопічної особи (*tutor legitimus*) або на особу, призначену магістратом (*tutor dativus*). Крім того, опіку можна було встановити у заповіті (*tutela testamentaria*), що давало

можливість батькові сімейства обрати гідного опікуна своїм дітям (*tutor testamentarius*) [116, с. 8-9].

Отже, в давньоримському праві, вперше виникає прообраз сімейного патронату у вигляді опіки та піклування, що могли бути встановлені щодо дитини, позбавленої батьківського піклування, а поняття «патронат» стосувалося правовідносин соціальної залежності між особами різних соціальних станів, які передбачали правовий захист та представництво інтересів клієнта патроном, вирішення ним ряду питань, що виникли у зв'язку із складними обставинами, у яких опинився клієнт.

На відміну від європейських традицій, під час становлення Київської Русі та у дохристиянський період її розвитку відносини, що виникали в межах інституту сім'ї, а також суміжні із ними відносини, як то опіка та піклування, регулювались лише правовими звичаями [93, с. 166]. Це і не дивно, якщо зважати на те, що сам правовий звичай вироблявся безпосередньо суспільними утвореннями протягом існування кількох поколінь, відображав увесь набутий цими генераціями емпіричний досвід, концентрував у собі мудрість віків та рафіновані знання, пропонував моделі доцільної морально-етичної поведінки у конкретних ситуаціях.

Українському народові вдалося оминати рабовласницький період, і на зміну первіснообщинному ладу на етнічні українські землі прийшов феодальний устрій із певною специфікою [38; 151, с. 38]. Правовий звичай був зрозумілий і прийнятний для кожного члена суспільства й, безперечно, ефективно регулював суспільні відносини у різних сферах. Державі у такій ситуації найбільш доцільно та логічно було санкціонувати правовий звичай і надати йому юридичної сили, або зайняти пасивну позицію щодо регулювання нормами правового звичаю суспільних відносини, у тому числі і тих, якими регулювалася опіка та піклування над дітьми-сиротами.

Як зазначає М. Владимирський-Буданов, за часів Київської Русі сімейні відносини мали патріархальний характер, що утвердився завдяки монополізації чоловіком як главою сім'ї приватної власності і регулювався як нормами звичаєвого права, так і чинним княжим законодавством, а після запровадження християнства – ще й церковними уставами [15, с. 414; 36, с. 172].

За загальним давньоруським правом опіка над дітьми призначалася лише в разі, якщо вдова вдруге виходила заміж. У цьому випадку вона зобов'язана була повернути дітям все майно їхнього померлого батька. Хто саме відав призначенням опікунів у дохристиянський період, із джерел невідомо. За логікою, якщо підопічний – член верви, то опікуна мала призначати громада [93, с. 166].

Із запровадженням у Київській Русі християнства як офіційної релігії турбота про сиріт перейшла в особисту юрисдикцію князів (наприклад, Володимир Мономах у «Повчанні дітям» заповідав захищати дітей-сиріт: «Не забувайте про всіх бідних, годуйте та підтримуйте дітей-сиріт») або була справою Церкви («Уставом Святого князя Володимира, крестившаго Руськую землю, о церковных судех» була передбачена допомога малозабезпеченим верствам населення, виділялися основні категорії тих, про кого мали піклуватися, було визначено мету піклування, а також вирішувалося найважливіше питання – фінансування закладів для піклування про незаможних, що діяли при церквах). Але в кожному випадку догляд за сиротами здійснювався із релігійних, моральних мотивів.

Із прийняттям «Руської Правди» в Київській Русі норми інституту опіки, безперечно, були вдосконалені, більше конкретизовані та, що найголовніше, – формально визначені. Причому нормативне закріплення інституту опіки в повному обсязі з'являється лише в Просторовій редакції «Руської Правди». У ст. 99 «Руської Правди» зазначалося: «А як будуть вдома діти малі, що не є спосібні собою орудувати, а мати вийде заміж, то хто їм буде ближчий родич, тому їх віддати з добутком і з домом, поки до літ

не дійдуть. А товар дати перед людьми, а що зародить товаром тим або прибуде, то для нього, а сам товар має їм повернути, прикуп йому самому, бо він їх кормив і опікувався над ними, а буде приплодок з челяді або з худоби, то все має віддати, що відібрав, а що стратив, то все має дітям платити. А якщо навіть вітчим візьме під опіку дітей з їх спадком, то умови договору будуть ті ж» [127, с. 37].

Таким чином, можна зробити висновок, що інститут опіки в Київській Русі, який можна вважати прототипом сучасного патронату, мав свої особливості у дохристиянський період розвитку Русі – джерелом опіки над сиротами та «модератором» цього явища була громада, верв, що діяла відповідно до приписів звичаєвого права, а також у період християнства, коли вектор опікунства змістився зі сфери колективної відповідальності у сферу одноосібної, а саме князівської, та став прерогативою церковної влади й духовенства.

Із занепадом Київської Русі внаслідок татаро-монгольської навали, розчленування руських земель на окремі князівства та постійної міжусобної колотнечі частина автентичних руських (українських) земель у першій половині XIV ст. опинилася під владою Великого князівства Литовського, а частина – Королівства Польського.

У той період інститут опікунства на територіях, що входили до складу названих вище держав, починає урегульовуватись на законодавчому рівні.

Так, артикулом 6 розділу 4 Литовського статуту 1529 року було передбачено, що якщо особа, помираючи чи за заповітом, може призначити опікуна для своїх дітей та майна, навіть серед тих осіб, які не можуть бути опікунами за правом спорідненості (рідні). Якщо ж опікуна призначено не було, то права опікуна належать дружині померлого – до їх повноліття або до її одруження. В останньому випадку опікуном дітей стає інший родич [44, с. 26]. На жаль, конкретних критеріїв для визначення, хто може бути опікуном, не передбачалося.

Слід зазначити, що «Стара» редакція Литовського статуту у розділі 5 «Про опікунів» передбачала право опікуна стягувати в судовому порядку нанесену дітям шкоду (артикул 2), обов'язок залишити в цілості майно, що знаходиться під опікою, зокрема, заборона продавати чи розтратити майно дітей, отримане в спадок (артикул 5), передати майно повнолітнім дітям відповідно до опису, складеного під час встановлення опіки (артикул 8), заборону втратити майно через борги, крім своєї частки (артикул 6) [44, с. 29].

Наступні редакції Литовського статуту («Волинська» та «Післялюблінська») присвятили питанням опіки розділ 6, у якому містилися як вимоги до опікуна (опікуном могла бути особа, призначена заповітом або земським судом, як правило близький родич, при цьому це має бути заможна та поважна людина, не марнотратник, «не вельми старих років, таким, який би собою добре володів, і домом своїм розторопо, обачливо управляв», обмежувалася участь як опікунів осіб духовного сану [44, с. 238-239]), так і більш детально прописано його обов'язки.

Так, у зазначених редакціях Литовського Статуту знаходимо такі положення щодо обов'язків опікуна: «... опікун, взявши дітей, має їх у доброму, поштивому вихованні і науках тримати, і в достатку, відповідно до можливостей маєтку і згідно з найбільшими стараннями своїми, як йому самому поштивість мила» (артикул 4 розділу 6 Статуту 1588 року) [139, с. 211], «...для ліпшого і належного виховання діти малі від матері своєї до опікунів брані бути не мають, але мають зостатися при матері: дівка – до заміжжя, а мужчина – до літ таких, за яких вже для науки до школи віддавати можна, тобто, до семи років. А опікуни таким дітям, доки при матері будуть, утримання і виховання слухне згідно з можливостями майна дітей і визначення врядування на одяг і харчування на кожний рік повинні будуть давати до рук матері їхньої. Але мати [їхня] дівок своїх без ради і відома опікунів їхніх в заміжжя змовляти і віддавати не повинна» (артикул 11 розділу 5 Статуту 1588 року) [139, с. 202]. Винятково важливою у контексті

нашого дослідження є згадка про «ліпше та належне виховання» та про переважне право матері на участь у вихованні дитини.

Як стає очевидним, жінка також може виконувати обов'язки опікуна, але за умови дотримання принаймні двох вимог. Перша з них стосується відсутності інших претендентів «по мечу», а друга – це обов'язкова шлюбність такої жінки («...а мужів би теж мали людей добрих, порядних, побожних і осілих, і які теж разом з жоною своєю хотіли б за ту опіку взятись...» [44, с. 238]), які б підтримали таке рішення дружини. Аналогічну норму у сучасній правовій системі ми бачимо у сфері здійснення усиновлення, що може мати місце лише у випадку взаємної згоди чоловіка та жінки. Таким чином, можна зробити висновок, що в той час жінка-вдова не мала права здійснювати функції опікуна.

Найсуттєвішою рисою опіки в той період було спрямування життя підопічного у найбільш природне русло, забезпечення нормального розвитку, виховання, спілкування такої особи, підтримки на належному рівні особистісних зв'язків із суспільством через/та за допомогою опікуна, у тому числі і шляхом надання допомоги у здійсненні майнових прав. Як бачимо у сучасному цивільному законодавстві також зазначено обов'язок дбати про підопічного, про створення йому необхідних побутових умов, забезпечення його доглядом та лікуванням, обов'язок дбати про виховання, навчання та розвиток підопічного.

З 1480 р. колишні землі потрапляють в епіцентр московсько-литовського, а пізніше – московсько-польського протистояння, що тривало аж впритул до XVII ст., внаслідок чого частина українських земель була втрачена Короною та перейшла під владу Московії.

У період розквіту Московського царства, зокрема під час правління Івана IV, догляд за сиротами став одним із першочергових завдань державного управління. Особливо гостро потреба у реалізації цього завдання постала на початку XVI ст. у важкі, смутні часи. Найбільше дбав про сиріт, незалежно від їх походження і релігії, російський цар Борис Годунов. Заходи,

вжиті Борисом Годуновим, мали економічний характер і охоплювали, крім іншого, безкоштовну передачу бідним, вдовам і сиротам привезеного із віддалених районів великої кількості хліба.

У XVI – XVII ст. набули значного розвитку братства, при яких обов’язково влаштовувалися школи, богадільні і будинки для прочан. Церква та братства були не лише основним джерелом самої ідеї громадського піклування, а й інститутом її реалізації. Тим часом мала місце також добродійно-меценатська діяльність гетьманів, козацької старшини та рядових козаків. Разом з тим у цей період піклування про нужденних не лише не носить загальнодержавного, але навіть і місцевого громадського характеру – здебільшого така діяльність має характер приватної добродійності. Тільки із посиленням державницьких позицій починаються перші усвідомлені кроки державної влади у боротьбі з жебрацтвом, оскільки безконтрольне роздавання милостині призвело до розквіту і поширення такого соціального феномена, як професійне жебрацтво.

У середині XVII століття за часів царя Олексія Михайловича було розроблено подальше уявлення про поступову концентрацію догляду за дитиною-сиротою в руках світської влади. Цей момент ознаменував початок становлення системи державного піклування. За царювання Олексія Михайловича (1645 – 1676) було створено Приказ побудова богаділень – орган державного управління, метою діяльності якого була виключно благодійність. У цей період ясніше починають виявлятися риси самої системи громадського піклування. Проте слід зауважити, що на загальнодержавному законодавчому рівні інститут опіки не був закріплений, про що свідчить те, як мінімум, що у Соборному Уложенні немає відповідного положення, за допомогою якого здійснювалося б урегулювання суспільних відносин у сфері опіки та благодійності [137]. Але, зважаючи на те, що норми щодо благодійності в цілому та опіки над сиротами зокрема були відображені у Кормчій книзі 1650 р. [49] – збірнику церковних правил

та дотичних до них державних законів, можемо припустити, що де-факто регулювання інституту опіки залишалося під юрисдикцією церковної влади.

Створення організованої та регульованої системи доброчинності у Московському Царстві, а отже і на підпорядкованих йому автентичних українських землях розпочинається на підставі ідей проекту Указу «Об основании школы для нищих детей и обучению их ремеслу» царя Федора Олексійовича від 1682 р., що дав основний поштовх розвитку законодавства у справах громадського піклування. Цей нормативно-правовий акт ставить питання про обов'язкову участь у піклуванні монастирів, поміщиків, селян та ін. Але смерть Федора Олексійовича загальмувала впровадження та дію цього акту [91, с. 10].

Сфера сімейно-правових відносин періоду Гетьманщини також була органічно переплетена як із сімейно-правовим статусом особи, так із її загально-соціальним станом. У сфері сімейно-правових відносин провідну роль за часів Гетьманщини, як і за часів польсько-литовського владарювання, відіграють різноманітні особисті вольності (зрозуміло, якщо мова йде про представників вільних верств населення). Отже, в основі цивільно-правового статусу за доби Гетьманщини лежали ті самі свободи, що проголошував ще Литовський Статут у розділі «Про вольності шляхетські». Питання опіки визначалися розділом 6 «Про опіку» Литовського Статуту та пізніше також були відображені у главі одинадцятій «Про опікунів та їх опіку над сиротами, також про нероздільні маєтки братів дорослих з недорослими і про поділ між ними» «Прав, за якими судиться малоросійський народ».

Сьогодні право на особисте влаштування органічно пов'язане з правом на сім'ю. Здійснення цього права завжди було спрямоване на створення для окремої людини належних умов її соціального буття, якщо вона з тієї чи іншої причини залишилася поза сімейним середовищем (так, «Права, за якими судиться малоросійський народ» зазначають, що приставник, або пістун (опікун) мав піклуватися про «недорослих» дітей, щоби вони

одержали добре виховання і щоби батьківський маєток не був «всує ростосяемо»).

У праві на опіку знаходить своє яскраве виявлення «дуалістичність» буття людини – поєднання її прагнення до природної автономії з необхідністю соціального «включення» у життя суспільства через участь у різних формах природнього об'єднання людей. Частина елементів, що складають внутрішній зміст права на особисте влаштування, сприяє включенню людини у сімейну форму влаштування особистого життя (наприклад, сучасне усиновлення), інші забезпечують можливість спільного співіснування повністю автономних осіб, треті формують умови, як правило, тимчасової соціальної підтримки задля підготовки до самостійного суспільного буття або спрямовані на створення належних умов такого буття для осіб, які неспроможні на це самостійно.

Так, у Статуті окремий розділ (шостий) стосувався питань опіки: «... аби після смерті батьків дітям неповнолітнім шкоди і руйнації маєтності їхньої рухомої, так і нерухомої не було, з цієї причини такі діти неповнолітні мають бути під рукою і наглядом опікунів, батьками призначених або рідних, або теж наданих до повноліття. А літ мужчина повинен мати для повноліття – вісімнадцять, а дівка – тринадцять літ)» [139, с. 209].

Подібні правові норми були також відображені у Главі 11 «Про опікунів та їх права ...» «Права, за якими судиться малоросійський народ»: «Опікун, тобто приставник, або пістун, це той, хто здійснює опіку, догляд та радіння, якому доручено здійснювати виховання та управління майном дітей, які залишилися сиротами до їх повноліття» [44, с. 534].

При Петрі I система громадського піклування була структурована на державному рівні. У межах цієї реформи було визначено організовану допомогу громади, засновано державні органи піклування та виділено необхідні кошти для розвитку справи. На магістрати покладался обов'язок не лише боротися із жебрацтвом, але й сприяти навчанню бідних дітей. Для цього створювалися школи при церквах і «где пристойно». У таких школах

мали навчати дітей читанню, письму, арифметиці й іншим наукам. Необхідно наголосити на мотивах тодішніх нормативно-правових актів: «... чтобы такие малолетние, а особливо бедных граждан дети, от которых вперед граду польза и вспоможение может быть, без обучения в непотребство и в какой-либо вред граду не возрастали» [84].

Система допомоги нужденним Петра I може бути кваліфікована як державна, оскільки держава взяла на себе функції законодавця, розпорядника і виконавця у справі становлення і регулювання діяльності самої системи. Остаточо ліквідовується монополія церкви на практичне керівництво справою допомоги нужденним [92, с. 47].

Після смерті Петра I його наступники мало турбувалися про повноцінне, комплексне здійснення заходів громадського піклування, а їх законотворча діяльність зводилася лише до повторення та підсилення указів у сфері громадського піклування. При цьому з боку держави не здійснювався нагляд за дотриманням їх виконання, внаслідок чого система органів піклування, побудована Петром I, почала поступово занепадати. У цей період кількість жебраків зростає. Такою була ситуація аж до початку царювання Катерини II.

В період правління імператриці Катерини II були закладені основи для подальшої законодавчої і адміністративної діяльності держави у сфері організованої турботи про нужденних. 1775 року було видано царський Указ «Установи для управління губерній Всеросійської імперії», яким фактично встановлювалася нова система адміністративно-територіального устрою, в межах якої створювалися спеціальні місцеві піклувальні органи у вигляді Приказів громадського піклування, структура яких передбачала можливість представництва всіх станів для вирішення питань піклування. Прикази громадського піклування відали школами, лікарнями, божевільнями тощо. При верхніх земських судах створювалися дворянські опіки, при міських магістратах – міські сирітські суди. Фінансове управління сферою громадського піклування належало до компетенції повітових скарбничих та

казенних палат, а у губерніях – віце-губернаторів [92, с. 47].

Крім того, в Указі «Установи для управління губерній Всеросійської імперії» було зазначено, що якщо у випадках, коли створення сирітських будинків є недоцільним з фінансових міркувань, Приказ громадського піклування вправі віддати сиріт на утримання та виховання за окрему плату «надёжным добродетельным и добронравным людям с обязательством, чтобы предоставит их во всякое время Приказу» [17, с. 87-88; 146, с. 16-17]. Таким чином у практиці влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування виникають початки патронатного виховання.

Зібрання малоросійських прав 1807 року також містило окрему Главу 8 «Глава про опіку», якою передбачено «законну» опіку вдови або вдівця та опіку, встановлену за рішенням суду. Проте про інші форми піклування над дітьми сиротами ще не йдеться [44, с. 908-909]. Питання про опіку також детально висвітлено у Зводі (Зведенні) законів Російської імперії 1832 року (Розділ III «Про опіку та піклування в сімейному порядку») [45, с. 37]. Проте інших форм піклування над дітьми він не передбачає.

У той же час, як зазначає А. І. Загоровський, згідно з тодішнім законодавством опікун малолітньої дитини отримував з доходів малолітньої дитини 5% щорічно, а в Чернігівській та Полтавській губерніях – 10% чистих доходів щорічно (ст. ст. 284, 285) [30, с. 438], тобто були окремі елементи інституту патронату вже в ті роки.

Водночас у Австрійській імперії законодавство передбачало поруч з опікою альтернативні форми виховання дітей. Так, Загальне Цивільне уложення Австрійської імперії 1811 року передбачало «союзи, подібні до правовідносин між батьками та дітьми». До числа таких, поруч з усиновленням, відносилось «прийняття на виховання». Під ним пропонували розуміти: приймати на виховання дозволено кожному (якщо сторони забажали укласти з цього предмету договір то він має бути затверджений судом, у якому окреслюються межі виховання). Водночас, особа яка приймає на виховання не мала права вимагати відшкодування своїх витрат на

утримання дитини [44, с. 1042-1043]. З іншого боку, суд міг призначити старанним опікунам з чистого доходу щорічну винагороду в розмірі не більше 5% чистого доходу або чотирьох тисяч гульденів [30, с. 437].

У подальшому в середині XIX ст. складається певна система установ соціальної допомоги особам, які потребують піклування, в тому числі дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, зокрема: лікувальні заклади (лікарні, будинки для божевільних), заклади піклування (богадільні, інвалідні будинки, будинки для невиліковних хворих), навчально-виховні заклади (виховні будинки, сирітські будинки, училища для дітей канцелярських службовців та ін.), інститути пансіонерів, місцеві добродійні товариства, парафіяльні піклувальні установи при православних церквах, громадські організації (піклувальні або добродійні товариства) та заклади піклування при них. При цьому безпосереднє управління господарськими і соціальними справами місцевого значення здійснювали земські губернські і повітові управи, на сільському рівні – сільські і волосні громадські управління, а в подальшому – губернські та повітові земські збори, прикази громадського піклування і міські думи. Обов'язки між окремими органами розподілялися залежно від місця проживання особи, яка підлягала піклуванню, або місцезнаходження його майна. Приватній добродійності відводилася допоміжна роль у справі піклування, намічались деякі заходи щодо її підпорядкування нагляду і керівництву органів громадського управління. Наприкінці XIX ст. з ініціативи імператриці Марії Федорівни (13 березня 1881 – 1 листопада 1894) поширюється практика передання дітей-сиріт у благопристойні селянські родини за плату та надання ряду пільг [91, с. 13], що стало певним прообразом сучасного патронату над дітьми.

Українська національна революція 1917-1921 років, коли на українських землях діяли такі українські держави, як Українська народна республіка, Західно-Українська народна республіка та Українська держава, істотно не вплинула на сімейне право України – продовжувало діяти дореволюційне російське та австрійське законодавство. Останнє діяло на

західноукраїнських землях до 30-их років ХХ ст., коли було прийнято новий Польський цивільний кодекс.

Більш серйозні зміни у питанні недійсності шлюбу відбулися у зв'язку з приходом до влади в Україні більшовиків і входженням України до складу Радянського Союзу.

У радянський період нашої історії інститут патронату був започаткований ще Кодексом законів про народну освіту 1922 року [135, с. 735] і Кодексом про сім'ю, опіку, шлюб та акти громадянського стану УСРР 1926 року [53, с. 177-178; 132, с. 227]. Зокрема, передбачалося, що така форма влаштування застосовувалася до дітей, яких відпускали з будинків перевиховання, та дітей, які потребували влаштування до дитячих закладів з інтернатом у разі, якщо місць у них не було [135, с. 735]. У той же час на рівні підзаконних документів інститут патронату в той час врегульований не був. З іншого боку в РРФСР він був врегульований постановами Центрального виконавчого комітету та Ради народних комісарів РРФСР «Про порядок та умови передання вихованців дитячих будинків у селянські сім'ї» від 5.04.1926 року, «Про порядок і умови передання вихованців дитячих будинків та інших неповнолітніх трудящим в містах та робітничих селищах» від 28.05.1928 року та «Про порядок передачі дітей на виховання (патронат) в сім'ї трудящих» від 1 квітня 1936 року [34, с. 324; 66, с. 58].

Проте більш глибоке дослідження виявило, що патронатна форма виховання в радянський період почала застосовуватися дещо раніше.

Так, вперше Радянський уряд був змушений вдатися до політики піклування про дітей-сиріт у прийомних сім'ях 1918 року після інспектування співробітниками провінційного відділу соціального забезпечення Москви, у коло обов'язків якого входило управління місцевими дитячими установами (дитячими будинками та прийомними сім'ями) цих дитячих будинків. Такі притулки у народі називали «фабриками ангелів» у зв'язку з високою смертністю дітей, які там утримувалися. Ці притулки були брудними, мали голі стіни, жахливі, напівзруйновані сходи, повсюди по них

гуляли протяги, вбиральні були холодними та із неприємним запахом. Після інспектування було прийняте рішення закрити негайно подібні дитячі будинки. Зважаючи на неможливість на цей момент розміщення дітей у інших, пристосованих до цього дитячих будинків, керівництво Московського губернського відділу соцзабезпечення прийняло рішення про тимчасове розміщення дітей у селянських сім'ях у приміських селищах Підмосков'я. Фактично це був перший радянський досвід масового влаштування дітей на патронат [9, с. 71].

Проте, виснажені Першою світовою війною, а потім і революційними подіями та Громадянською війною, селяни «труїли» своїх вихованців, «як мишей». До кінця 1920 р. смертність патронованих селянами дітей досягла катастрофічних розмірів [35]. Застосування приватного патронату було визнано державою помилковим.

На території України, що входила до складу СРСР, у цей повоєнний та революційний період кількість дітей-сиріт і безпритульних дітей складала 1 млн. або 1/8 від загальної кількості дітей. З огляду на необхідність вирішувати таку катастрофічну ситуацію 29 липня 1920 року було створено Раду захисту дітей, з ініціативи якої організували спеціальну групу з представників комсомолу та жіночих робітничих об'єднань, яка здійснювала обстеження реквізованих поміщицьких маєтків, що передавалися Народному комісаріату освіти для відкриття дитячих будинків, санаторіїв, лісових шкіл (на їх базі протягом 1920 року було відкрито 550 дитячих будинків на 45 тисяч місць). Тільки восени 1920 року Рада захисту дітей організувала переселення 10 тисяч безпритульних дітей із розорених районів Донбасу в південні губернії, для них було відкрито дитячі будинки. Для безпритульних не лише відкривали дитячі будинки, садки, ясла, а й організовували притулки-інтернати, трудові колони-комуни [160]. Проте уже в 1921-1922 рр. ситуацію ускладнили катастрофічна засуха і голод, який стався в Україні, зокрема у її південних степових районах. У зв'язку з засухою та веденням

політики «воєнного комунізму» кількість дітей-сиріт та безпритульних дітей почала знову зростати.

У 30-ті роки ХХ ст., коли Україна захлинулася під хвилею сталінських репресій, чисельність дітей-сиріт та безпритульних дітей збільшилась, оскільки мільйони українських радянських громадян були клеймовані як «вороги народу». Дітей заарештованих подружжів відправляли до приймачів-розподільників, а звідти – до дитячих будинків і ясел Наркомату охорони здоров'я. Безпрецедентним за своєю жорстокістю був Оперативний наказ №00486 народного комісара внутрішніх справ СРСР Миколи Єжова від 15 серпня 1937 року. Відповідно до нього каральна система не щадила дітей та дружин ворогів Радянського Союзу. Політичних сиріт примусово засиляли до інтернатів системи Наркомату освіти, охорони здоров'я, і спеціальних закладів, створених органами НКВС [22; 79].

Багато дітей втікали з розподільників, жили на вулицях, жебракували. Тому становище із дитячою безпритульністю залишалося незмінним, що стало передумовою розроблення співробітниками Диткомісії ВЦВК спільно з Наркомпросом РРФСР спеціальних «Правил про розміщення дітей голодуючих губерній у приватних осіб», які повинні були звести до мінімуму негативні наслідки розселення дітей у селянських родинах. Також держава обіцяла ряд пільг і матеріальну допомогу сім'ям, що брали на виховання безпритульних дітей [9, с. 71].

Однак практика застосування патронату в цей період також залишалася неоднозначною. Селянські сім'ї брали на виховання дітей із корисливих мотивів, і тому часто діти опинялися в гірших умовах, ніж у дитячих будинках, оскільки правила, прийняті органами влади, що мали усунути недоліки попередньої практики застосування патронату, виявилися недієвими.

На теренах нашої держави на рівні підзаконних документів патронат вперше був регламентований постановою Ради народних комісарів УРСР від

14.06.1940 року № 831, якою було затверджено «Положення про порядок патрунування дітей в колгоспах і сім'ях трудящих» [34, с. 323].

У роки Другої світової війни сотні тисяч дітей втратили батьків, їм потрібно було забезпечити нормальні умови життя, виховання та навчання. Було прийнято цілий ряд постанов Рад народних комісарів СРСР та УРСР для вирішення цих соціальних проблем, зокрема: «Про влаштування дітей, що залишилися без батьків» від 23 листопада 1942 року і «Про посилення заходів боротьби з дитячою безпритульністю, бездоглядністю і хуліганством» від 15 червня 1943 року. Ці постанови регламентували заходи щодо вирішення проблеми безпритульності [7, с. 9].

У постанові Ради народних комісарів УРСР, прийнятій 23 січня 1942 року під патронатом визначалося прийняття в сім'ю трудящих на виховання дітей, які залишились без батьків або втратили з ними зв'язок. Завдання та функції патронату стали особливо актуальними в період Другої світової війни та безпосередньо після її завершення, зважаючи на великі жертви серед дорослого (та й дитячого) населення, а отже, існувала величезна кількість дітей-сиріт та дітей, що залишились без нагляду батьків. Необхідно було розробити та реалізувати тимчасові положення, спрямовані на посилення функцій патронату, зокрема, як приклад, інструкцію, затверджену постановою Ради народних комісарів РРФСР від 8 квітня 1943 року «Про патрунування, опіку та усиновлення дітей, які залишилися без батьків» [66, с. 58].

У цей час відновилася практика патронату, що полягала в укладанні договору між державними органами та сім'єю-опікуном, відповідно до якого сім'я повинна була забезпечити належні умови виховання й догляду за опікуваною дитиною, а держава брала на себе зобов'язання виплачувати сім'ї матеріальну допомогу. Необхідність такої форми виховання, як патронат була зумовлена неспроможністю державних установ у той час улаштувати всіх дітей, позбавлених батьківського піклування, через колективізацію, голодомор, репресії та війни. Незважаючи на проголошений пріоритет

колективного державного виховання дітей, сама держава делегувала функції з їхнього влаштування окремим громадянам. Передача дітей під патронат у селянські сім'ї поєднувалася з державними заходами соціальної підтримки (виділення коштів на утримання патронуваної дитини з місцевих бюджетів) [53, с. 178]. 1945 року 46,8% прийомних сімей брали дітей на умовах патронату [33].

Слід зазначити, що в 40-50-ті роки ХХ ст. патронат встановлювався над дітьми-сиротами у віці від 5 місяців до 14 років (у виняткових випадках – дітьми від народження до 16 років), над вихованцями дитячих будинків і над дітьми, вилученими із сім'ї на підставі відповідного рішення суду шляхом взяття сім'єю на виховання дитини за договором з відповідними державними органами, у якому обговорювались умови тимчасового утримання і виховання дитини, а також державна допомога, яку одержує сім'я на утримання прийнятої дитини [66, с. 58].

Договір укладався між особою, яка бажала взяти дитину на патрунування з одного боку, і відділом районного (міського) виконкому – відділом охорони здоров'я відносно дітей віком до 3 років і народної освіти відносно дітей у віці більше 3 років. У сільській місцевості договір підписувався правлінням каси громадської взаємодопомоги колгоспу і реєструвався в сільській Раді [34, с. 325].

При передачі дитини за договором патронату районні (міські) відділи народної освіти і охорони здоров'я одноразово видавали одяг, взуття і виплачували сім'ї, яка взяла дитину на виховання, із коштів місцевого бюджету щомісячну допомогу в установленому законом розмірі. При призначенні дитині, переданій під патронат, пенсії як члену сім'ї військовослужбовця (рядового складу чи молодшого керівного складу) або при виплаті аліментів відповідні суми передавалися патронатному вихователю в рахунок допомоги за патрунування, що і обумовлювалось у договорі. Якщо розмір пенсії або аліментів, що отримувала дитина,

перевищував розмір допомоги за патронування, то остання не виплачувалась зовсім, що істотно відрізняється від сучасних умов патронату [66, с. 58].

Правовий статус дитини щодо сім'ї, у якій вона народилася, залишався таким же, яким був до встановлення патронату: вона зберігала відповідні особисті немайнові права (на прізвище, ім'я та по батькові рідного батька) та майнові (спадкові та аліментні) права щодо своїх батьків та інших родичів. Щодо сім'ї патронатного вихователя, таких прав у дитини не було: вона не отримувала прізвища патронатного вихователя; була позбавлена права спадкувати майно останнього або його родичів по висхідній лінії, а також не мала права на аліменти у випадку, якщо патронатний вихователь відмовився від виховання дитини.

Відносини патронату над дитиною припинялися з досягненням дитиною максимального віку взяття під патронат, усиновленням дитини кимось із членів сім'ї патронатного вихователя, а також у випадках порушення патронатним вихователем своїх обов'язків за договором; несприятливих для вихованця змін сімейно-побутових умов патронатного вихователя; вимоги батьків чи інших родичів, які знайшлися [66, с. 59].

1956 року для дітей-інвалідів, сиріт, дітей одиноких матерів було створено новий тип навчального закладу – школу-інтернат, який поступово ставав переважним місцем влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [83].

Принагідно варто відмітити, що в умовах того часу було відомо немало фактів, коли патронат оформлявся виключно для отримання додаткового прибутку. Діти залишалися без догляду, приречені на напівголодне існування, вони займалися жебрацтвом і дрібними крадіжками. Тому практика патронату знову стала поступово згортатися: станом на 1953 рік його частка складала лише 28,4% від загальної кількості прийомних сімей, а 1968 року інститут патронату був скасований на законодавчому рівні у зв'язку з тим, що були прийняті Основи Союзу РСР і союзних республік про шлюб і сім'ю [31], на підставі яких 20 червня 1969 року було прийнято Кодекс

про шлюб та сім'ю України [43], яким інститут патронату вилучено із сімейного права. Норми щодо патронату над дітьми зберегли у Сімейних кодексах лише дві союзні республіки СРСР – Латвійська та Узбецька [61, с. 24-26; 53, с. 178]. З іншого боку, вилучення норм про патронат із законодавства пояснювалося ліквідацією такого негативного явища для радянської країни, як дитяча безпритульність і бездоглядність [34, с. 324]. Певною мірою фіаско практики патронату компенсувала доволі висока частка опікуництва: 43,2% 1945 року і 45,9% – 1953 року. Як правило, опікунами ставали родичі осиротілих дітей, якими керувало почуття родинного зв'язку та відповідальності перед такою дитиною [33].

Новий виток розвитку інституту патронату розпочався із здобуттям Україною незалежності і ратифікацією Україною Конвенції ООН про права дитини, яка проголошує, що дитині для повного емоційного комфортного розвитку найкраще зростати в сім'ї, в атмосфері щастя, любові і взаєморозуміння. Саме за таких умов дитина може бути цілком підготовлена до самостійного життя в суспільстві й вихована в дусі розуміння цінностей демократії, прав людини, вищих гуманістичних ідеалів та моральних цінностей [53, с. 178].

На виконання цього завдання інститут патронату було закріплено на законодавчому рівні 1 січня 2004 року із прийняттям нового СК України. Глава 20 якого врегулювала питання патронату над дітьми. У першій редакції було наголошено, що за договором про патронат орган опіки та піклування передає дитину, яка є сиротою або з інших причин позбавлена батьківського піклування, на виховання у сім'ю іншої особи (патронатного вихователя) до досягнення дитиною повноліття, за плату (ст.252 СК України) [134]. При цьому відносини патронатного виховання виникають на підставі укладання договору, який є відплатним сімейним договором (ст.254 СК України), за обов'язкової згоди дитини, якщо вона досягла такого віку, що може її висловити (ст.253 СК України), мають обмежений строком характер – до досягнення дитиною повноліття (ст.252 СК України) і не належить до підстав

створення сім'ї. При патронаті батьківських прав та аліментних зобов'язань не виникає, а дитина передається лише на виховання [53, с. 178].

Діяльність інституту патронату в Україні було розпочато з ініціативи Київської міської ради, яка в листопаді 2008 року ухвалила Положення, яке дало змогу киянам брати на тимчасове виховання дітей, позбавлених батьківського піклування. На той момент у Києві мешкало близько трьох тисяч дітей, позбавлених батьківської опіки, а також дітей, тимчасово відібраних від батьків, причинами цього було: тяжка хвороба батьків, тимчасово позбавлених батьківських прав або якщо дитині неможливо перебувати в дитячих установах. За Положенням, кожен повнолітній громадянин України міг взяти на виховання і утримання дитину, за що держава мала виплачувати йому щомісячно 1500 гривень за одну дитину. Очікувалось, що патронатні вихователі повинні пройти місячні курси психологічної адаптації, а діти передаватимуться в сім'ї лише тимчасово – на термін від одного тижня до півроку [118, с. 41].

Надалі було запроваджено проект «сімейний патронат», який розпочався в рамках соціального експерименту в містах Бровари, Біла Церква за допомогою міжнародної благодійної організації «Партнерство «Кожній дитині», метою якого було негайне забезпечення права дитини, яка опинилась у складних життєвих обставинах, на сімейне виховання на час подолання кризи або її підготовки до постійного влаштування в інші сімейні форми.

З 15 травня 2012 р. проект почав свою дію в Києві, в Оболонському та Солом'янському районах. Виконавці проекту – Київський міський центр, соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, Служба у справах дітей м. Києва, Міністерство соціальної політики України, Міжнародна благодійна організація «Партнерство «Кожній дитині», Всесвітній дитячий фонд [118, с. 41].

З вересня 2015 р. до проекту «Сімейний патронат» долучилась м. Умань, де було підписано договір про співробітництво між Уманською

міською радою та міжнародною благодійною організацією «Партнерство «Кожній дитині» [118, с. 42].

Втіленням експериментальних проектів спиралось на окремі норми чинного сімейного права України. Згідно із ними до кандидатів у патронатні вихователі в межах експерименту із запровадження послуги патронатного виховання висувались такі вимоги: це мали бути громадяни України, що перебувають у зареєстрованому шлюбі, мають вищу освіту у галузі соціальної роботи, освіти, охорони здоров'я, соціальних та поведінкових наук та досвід виховання дітей в сім'ї. Водночас патронатними вихователями не могли стати особи, обмежені в дієздатності, визнані недієздатними, позбавлені батьківських прав, іноземці, особами без громадянства, особи, інтереси яких суперечать інтересам дитини, не мають постійного місця проживання та постійного заробітку (доходу), зловживають спиртними напоями або наркотиками, були усиновлювачами (опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями), але усиновлення було скасовано або визнано недійсним за їхньої вини; перебувають на обліку або на лікуванні у психоневрологічному чи наркологічному диспансері, страждають на хвороби, перелік яких затверджено центральним органом виконавчої влади, за станом здоров'я потребують постійного стороннього догляду; були засуджені за злочини, які непогашені або не зняті, в установленому законом, порядку [118, с. 42].

У ході здійснення експерименту передбачалося, що патронатні вихователі не будуть поєднувати надання послуг патронату над дитиною з іншими видами діяльності, які перешкоджатимуть якісному виконанню умов договору про патронат над дитиною. До впровадження сімейного патронату долучались як центри соціальних служб для дітей, сімей та молоді, так і служби у справах дітей. Соціальні заклади шукали кандидатів у патронатні вихователі, проводили їх перевірку шляхом співбесід та консультацій, обстеження житлово-побутових умов їх проживання, складання відповідного акту. Далі кандидати у патронатні вихователі проходили навчання за

спеціальною програмою в обласних чи міських центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Передача дитини на виховання в патронатну сім'ю відбувалася за рішенням Комісії з питань захисту прав дитини на підставі висновку служби у справах дітей. Після цього укладався договір про патронат над дитиною, передача дитини відбувалась на підставі акту, у разі потреби дитину могли передати до патронатної сім'ї без рішення Комісії на підставі акту про передачу дитини. У такому випадку патронатний вихователь повинен був протягом трьох днів укласти договір про патронат. Контроль за діями патронатних вихователів, за дотриманням прав дитини в патронатній сім'ї здійснювали служби у справах дітей.

На утримання кожної дитини держава надавала щомісячну соціальну допомогу у розмірі двох прожиткових мінімумів для дітей відповідного віку. Патронатні вихователі отримували щомісячні виплати до 4 тисяч гривень, сім'я патронатного вихователя могла отримати службове житлове приміщення на період дії договору патронату, а також пільги на обслуговування житлових приміщень, матеріальну та іншу благодійну допомогу.

Договір про патронат міг бути припиненим у разі відмови від нього вихователя, або дитини, якщо вона досягла 14 років. Договір розривався за згодою сторін або за рішенням суду в разі невиконання вихователем своїх обов'язків або якщо між ним та дитиною склалися негативні відносини. А також у разі досягнення дитиною повноліття, смерті вихователя, усиновлення, влаштування на виховання в сім'ю, повернення дитини до її батьків [118, с. 42].

Результатом діяльності вищеперерахованих інституцій стала реабілітація більше як 90 дітей, участь у цьому проекті взяли 7 сімей патронатних вихователів. Жодна дитина не потрапила до інтернату, а кожна третя повернулася до біологічних батьків [41]. Такий досвід став підґрунтям

для підготовки змін до СК України, коли сімейний патронат зі сфери соціального експерименту перейшов у сферу правового експерименту.

На продовження реформування інституту сімейного патронату в березні 2016 року Кабінетом Міністрів України розглядався проект Постанови «Про проведення експерименту із здійснення патронату над дитиною», в якому передбачалось проведення експерименту зі здійснення патронату над дитиною у три етапи.

У межах першого етапу (01.01.2016 р. по 31.12.2016 р.) планувалося завершення формування нормативно-правової бази для забезпечення встановлення патронату над дитиною, здійснення організаційних заходів, підбір та підготовка патронатних вихователів, планування бюджетних коштів на оплату послуг зі здійснення патронату над дитиною та виплату соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя, створення не менше 50 сімей патронатних вихователів, забезпечення їх фінансування [111].

Однак до 2017 року організаційні питання здійснення сімейного патронату так і не знайшли свого закріплення у правових актах. Лише 16 березня 2017 р. Кабінетом Міністрів України було прийнято Постанову «Деякі питання здійснення патронату над дитиною», якою було детально визначено механізм створення та організації діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування, дитини в такій сім'ї і затверджено: Порядок створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя; Типовий договір про патронат над дитиною та Порядок оплати послуг патронатного вихователя та виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя [25]. Що стосується патронатних сімей, то вони в заплановані строки створені не були.

У межах другого етапу (01.01.2017 р. – 31.12.2017 р.) було заплановано створення та забезпечення діяльності не менше 500 сімей патронатних вихователів, відпрацювання технологій надання послуг з патронату над

дитиною, механізму фінансування сімей патронатних вихователів. У подальшому, в межах третього етапу (01.01.2018 р. – 31.12.2018 р.) передбачалися розширення мережі сімей патронатних вихователів, зменшення на 10 % рівня інституалізації дітей, проведення аналізу результатів експерименту зі здійснення патронату над дитиною, розробка пропозицій щодо оптимізації мережі притулків для дітей та центрів соціально-психологічної реабілітації дітей [111].

Заплановані заходи на сьогодні частково отримали втілення. Так, у державному бюджеті на 2017 та 2018 роки були передбачені кошти на фінансування послуг відповідно 154 і 224 сімей патронатних вихователів, у які заплановано влаштувати близько 610 дітей. Для цього Міністерством соціальної політики України вивчено потребу регіонів у розвитку послуги патронату над дитиною та підготовлено відповідні прогностичні розрахунки для планування коштів на зазначені цілі у проекті Державного бюджету України [97; 98].

У цей період видатки на оплату послуг патронатних вихователів та виплату соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя заплановано здійснювати за рахунок субвенції з Державного бюджету місцевим бюджетам на виплату державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях [37].

У співпраці з Міжнародним благодійним об'єднанням «Партнерство «Кожній дитині» вже підготовлено 20 національних тренерів, які проводитимуть навчання кандидатів у патронатні вихователі в регіонах. На сьогоднішній день розпочато навчання кандидатів у патронатні вихователі в Дніпропетровській та Черкаській областях.

До прикладу у Черкаській області програму підготовки кандидатів у патронатні вихователі вже пройшли чотири сім'ї з Христинівського, Золотоніського, Тальнівського районів та міста Сміли, як повідомляє прес-служба Черкаської обласної державної адміністрації. Черкаським обласним центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за участю спеціалістів Товариства Червоного Хреста в Черкаській області організовано навчання кандидатів з надання першої долікарської допомоги дітям. За результатами тренінгового курсу успішно проведено співбесіду з кандидатами Золотоніського району. У квітні 2017 року відбулася співбесіда з кандидатами у патронатні вихователі у м. Сміла, де були задіяні заступник міського голови, представники обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служба у справах дітей обласної державної адміністрації та тренер Благодійного фонду «Партнерство «Кожній дитині» (м. Київ). Обговорювалось питання щодо створення міждисциплінарної команди з надання послуги патронату у місті [75].

Наступним етапом реалізації даного правового експерименту стане підписання договору органу опіки і піклування з родиною, яка буде здійснювати патронатне виховання. Незважаючи на те, що на сьогодні сімейний патронат активно запроваджується лише в Черкаській та Дніпропетровській областях, інші території також розробляють плани щодо його запровадження. Питання, що стоять на порядку денному – це пошук та навчання сімей, які бажають та можуть бути патронатними вихователями.

Отже, всупереч стрімкому розвитку сімейних форм виховання, інтернатні заклади продовжують поповнюватися дітьми, вилученими від біологічних батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, адже для влаштування їх у сімейні форми виховання є необхідним отримання відповідного статусу. Але надання такого статусу дитини є тривалим процесом, що включає збір чи відновлення документів, пошук осіб, які можуть здійснювати виховання дитини (усиновителів, батьків-вихователів, опікунів, тощо), розгляд справи в суді про встановлення опіки, усиновлення

тощо. І все ж, спираючись на міжнародний досвід, на практику запровадження патронату в нашій державі на рівні соціального експерименту, який здійснювався благодійними організаціями, розпочато роботу з запровадження послуги сімейного патронату.

1.3 Правове регулювання патронату як форми влаштування дітей-сиріт і дітей позбавлених батьківського піклування в Україні

Актуальність дослідження правового регулювання інституту патронату зумовлюється рядом чинників. По-перше, є нагальна потреба в забезпеченні ефективності патронату, що пов'язано із закріпленням його в нормативно-правових актах. По-друге, динамічний розвиток суспільних відносин у нашій державі, економічний стан та події на території Донецької, Луганської областей, міста Севастополь та Автономної Республіки Крим, що призводять до постійного збільшення кількості сімей, які опинились в складних життєвих обставинах, а отже, правові норми в цій галузі скеровані на те, щоб коригувати та приводити у відповідність з вимогами сьогодення.

Аналіз правових актів національного законодавства дозволив нам виділити наступні рівні правового регулювання патронату: *міжнародний; конституційний; законодавчий; підзаконний; локальний*. Розглянемо кожний з них для аналізу формування нормативно-правових засад запровадження патронату над дітьми.

Ідея закріплення прав дітей на міжнародному рівні розвивалася досить повільно, протягом багатьох століть. Лише в XIX ст. цей процес пришвидшився, коли до створення концепції захисту прав дітей призвели посягання дорослих на їх особисті інтереси.

Так, першою спробою захистити права дитини було створення інституту суспільної опіки. Наслідком стало видання 1908 року закону Англії Children Act (Children and Young Persons Act) як розвиток та складова частина більш раннього закону 1889 року – Children's Charter (The Prevention of

Cruelty to, and Protection of, Children Act) [2]. Основна ідея, яка закріплювалась у ньому, проголошувала однакові права для всіх дітей – законно народжених і незаконно народжених, встановлювалася необхідність уважного ставлення до них. Вже 1912 року в Бельгії був прийнятий Закон про захист дитинства, а 1919 року створена Народна організація опіки над дітьми, головною метою якої була координація всіх дій, покликаних забезпечити реалізацію ідеї захисту прав дітей. Діяльність цієї організації викликала неабиякий інтерес в інших державах, що й послугувало початком міжнародного співробітництва в цій галузі [11].

Першим міжнародним актом, у якому було закріплено права дітей, стала Женевська декларація прав дитини 1923 року, прийнята П'ятою асамблеєю Ліги Націй, у якій вперше на міжнародному рівні було закріплено права дитини, в тому числі на допомогу, виховання і захист [11]. Цей документ 20 листопада 1959 року було викладено фактично у новій редакції у зв'язку із прийняттям Генеральною асамблеєю ООН Декларації прав дитини, у якій було передбачено права дитини на здорове зростання і розвиток, на відповідне харчування, житло, розваги і медичне обслуговування. Для дітей, які є фізично й психічно неповноцінними, соціально незахищеними – право на забезпечення спеціального режиму, освіти і піклування, необхідне з огляду на їх особливий стан. Крім того, дитина для повного і гармонійного розвитку її особистості потребує любові і розуміння. Вона повинна, якщо це можливо, зростати під опікою і відповідальністю своїх батьків в атмосфері любові і моральної та матеріальної забезпеченості; малолітню дитину не слід, крім тих випадків, коли є виняткові обставини, розлучати зі своєю матір'ю. На суспільстві і на органах публічної влади повинен лежати обов'язок здійснювати особливе піклування про дітей, що не мають сім'ї, і про дітей, що не мають достатніх засобів для існування [23]. У той же час зазначені документи носять декларативний характер [14], хоча і стали базисом для подальшого визнання на міжнародному рівні права дитини на належне виховання шляхом

використання різних форм влаштування дитини, позбавленої батьківського піклування, в тому числі з подальшою метою повернення її в сім'ю.

Так, вже у ч. 2 ст. 25 Загальної декларації прав людини, прийнятій 10 грудня 1948 року зазначалося, що «материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу. Всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом» [29]. Не повинно бути дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного чи соціального походження, майнового стану або народження при здійсненні захисту прав дитини, як зазначає і ст. 24 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року [71]. У ст. 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. закріплений обов'язок держав вжиття заходів, необхідних для забезпечення скорочення мертвонароджуваності, дитячої смертності і здорового розвитку дитини [72].

В аспекті наукового дослідження привертають увагу положення Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, в ст. 9 якої зазначено: «держави-учасниці забезпечують те, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно з судовим рішенням визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини. Таке визначення може бути потрібним у тому чи іншому випадку, наприклад, коли батьки жорстоко поведуться з дитиною або не піклуються про неї, або коли батьки проживають окремо і необхідно прийняти рішення щодо місця проживання дитини... Держави-учасниці поважають право дитини, яка розлучається з одним чи обома батьками, підтримувати на регулярній основі особисті відносини і прямі контакти з обома батьками, за винятком випадків, коли це суперечить найкращим інтересам дитини...» [47].

У ст. 20 передбачено, що «дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і

допомогу, що надаються державою. Під час розгляду варіантів зміни догляду за дитиною необхідно державам-учасницям належним чином враховувати бажаність наступництва виховання дитини, її етнічне походження, релігійну і культурну належність і рідну мову» [47].

У розрізі міжнародного рівня регулювання патронату не можемо не згадати про один з механізмів захисту прав дитини, передбачений міжнародними актами, зокрема Європейською конвенцією про захист прав людини і основних свобод (надалі по тексту – ЄКПЛ) – звернення до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), зважаючи на те, що відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» суди застосовують при розгляді справ ЄКПЛ та практику ЄСПЛ як джерело права [94].

Л. В. Туманова, І. О. Владимірова зазначають, що ЄКПЛ не містить у собі прямої вказівки в статтях, які б прямо регулювали і захищали права дітей, однак обсяг більшості наданих нею прав такий, що ними може користуватися будь-яка людина, незалежно від вікових або інших характеристик. У зв'язку з цим ЄСПЛ, розглядаючи справи, де мало місце порушення прав дітей, посилається на норми ЄКПЛ як базовий документ [145, с. 81].

На сьогодні наявні численні рішення ЄСПЛ щодо питань, пов'язаних із захистом прав дитини, що ґрунтуються як на положеннях ЄКПЛ, Загальній декларації прав людини, так і на положеннях Конвенції про права дитини. У ході огляду практики ЄСПЛ виявлено кілька типових ситуацій щодо порушення прав дитини, де заявники не отримали належного правового захисту судовими установами своєї держави.

Відомий сучасний дослідник у сфері сімейного права М. В. Логвінова наголошує, що аналіз судових рішень, ухвалених за позовами, що впливають із сімейних правовідносин, засвідчує той факт, що національні суди при вирішенні сімейних справ рідко посилаються на правові позиції ЄСПЛ [59, с. 99].

Слід зазначити, що предметом розгляду ЄСПЛ стають різні випадки порушення прав дитини, зокрема, права на освіту (ст. 2 Протоколу № 1 до ЄКПЛ); свободи совісті, права вільного вираження думок та свободи асоціацій (ст. ст. 9, 10, 11 ЄКПЛ); жорстоке поводження з дитиною та бездоглядність (ст. ст. 3, 8 ЄКПЛ); обмеження свободи вираження своїх поглядів, отримання і розповсюдження інформації з метою охорони здоров'я та моральності (п. 2 ст. 10 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод); захист від дискримінації (ст. 14 ЄКПЛ) тощо.

Також привертають увагу справи, пов'язані із захистом права дитини на спілкування (контакт) з батьками, у зв'язку з передачею дитини під опіку, щодо порушення права дитини на проживання у сім'ї, коли відбувається відібрання дитини у батьків і влаштування її до сім'ї опікуна чи вихователя. Хоча ці справи прямо не стосуються патронату, однак висновки, що містяться у відповідних рішеннях ЄСПЛ стосовно опіки над дитиною, можуть бути застосовані і до патронату.

Щодо порушення сімейних прав дитини можна говорити про порушення ст. 8 ЄКПЛ, якою передбачено, що кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, недоторканності свого житла і таємниці своєї кореспонденції, а обмеження цього права допускається лише у випадках, коли це втручання передбачене законом і необхідне у демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, громадського спокою або економічного добробуту країни, для охорони порядку і запобігання злочинам, для охорони здоров'я чи моральності або для захисту прав і свобод інших осіб.

В розрізі дисертаційного дослідження привертають увагу справи, пов'язані із захистом права дитини на спілкування (контакт) з батьками, у зв'язку із передачею дитини під опіку, а також щодо порушення права дитини на проживання у сім'ї, коли відбувається відібрання дитини у батьків і влаштування її до сім'ї опікуна чи вихователя.

В юридичній літературі зазначається, що ЄСПЛ звертає увагу на важливість здійснення контактів між дітьми й батьками в той час, коли діти перебувають під опікою, обмеження або відмова в контакті з батьками під час дії розпорядження про встановлення опіки є несумісним із правом, передбаченим ст. 8 ЄКПЛ, якщо воно ґрунтується не на належних до справи та обґрунтованих причинах, висунутих для захисту інтересів дитини і для подальшого об'єднання родини і не є співмірним із цілями такого обмеження [40]. Як зазначалося, у рішенні, прийнятому ЄСПЛ у справі «Еріксон проти Швеції», обмеження контактів дитини із її батьками без особливих причин і без серйозних зусиль, які сприяли б об'єднанню сім'ї, не є «необхідним у демократичному суспільстві» [26, с. 282]. При цьому причинами у розлученні дітей з батьками та іншими рідними, а також обмеження у спілкуванні з ними не може бути перебування дітей у несприятливій обстановці, неможливість задоволення потреб дітей у догляді, вихованні та захисті, попри те, що вони можуть стати підставою для тимчасового влаштування дітей.

Як зазначає ЄСПЛ, передача дитини під публічну опіку повинна мати тимчасовий характер, і, якщо тільки дозволять обставини, необхідно прагнути до повторного з'єднання природних батьків з дитиною [89]. Протилежні дії можуть бути виправдані тільки у виняткових обставинах і тільки з урахуванням інтересів дитини [42, с. 47 - 48].

ЄСПЛ у рішенні у справі «Савіні проти України» від 18 грудня 2008 року наголошує, що завдання держави – захистити і підтримати сім'ю, а не позбавляти дитину права на виховання у родинному середовищі, навіть за складних життєвих обставин. Право батьків і дітей бути поряд один з одним – основоположна складова сімейного життя, і заходи національних органів, спрямовані на попередження цього, слід вважати втручанням у права, гарантовані ст. 8 ЄКПЛ, якщо воно здійснюється не «згідно із законом», і не може вважатися «необхідним у демократичному суспільстві». Попри те що національним органам надається певна свобода розсуду у вирішенні питань щодо встановлення державної опіки над дитиною, вони повинні враховувати,

що розірвання сімейних зв'язків означає позбавлення дитини її коріння, а це можна виправдати лише за виняткових обставин (наприклад, якщо рішення мотивується необхідністю захистити дитину від небезпеки, має бути доведено, що така небезпека справді існує, чи зазнаватиме дитина, якщо її залишать під опікою батьків, жорстокого поводження, чи страждатиме вона через відсутність піклування, через неповноцінне виховання та відсутність емоційної підтримки, або визначити, чи виправдовується встановлення державної опіки над дитиною станом її фізичного або психічного здоров'я). Сам той факт, що дитина може бути поміщена в середовище, більш сприятливе для її виховання, не виправдує примусового відібрання її від батьків, а передання дитини під державну опіку слід зазвичай розглядати як тимчасовий захід, здійснення якого має одразу припинятися, коли це дозволяють обставини, при цьому слід дбати про надання дитині та батькам можливості підтримувати регулярні контакти між собою та, якщо це можливо, не допускаючи розлучення братів і сестер [120; 138, с. 48-49].

Отже, на прикладі окремих рішень ЄСПЛ в аспекті наукового дослідження можемо стверджувати, що при розгляді сімейного спору, у якому сторонами є батьки та діти, пріоритет надається інтересам дитини над інтересами батьків, тобто основна мета влаштування дитини, позбавленої батьківського піклування, – забезпечення його інтересів, таке влаштування повинно носити тимчасовий характер, її застосуванню має передувати попередній розгляд можливих альтернативних заходів і має оцінюватись у контексті позитивного обов'язку держави вживати виважених і послідовних заходів зі сприяння возз'єднанню дітей зі своїми біологічними батьками, обмеження особистого спілкування яких не допускається, крім випадків, якщо наявні обґрунтовані причини, спрямовані першою чергою на захист інтересів дитини та для подальшого об'єднання сім'ї.

Наступний рівень правового регулювання патронату, який нами було виділено, – законодавчий, у межах якого можна виділити такі Закони України, як «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для

дітей» від 24 січня 1995 року [108], яким визначено правові основи діяльності органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей, на які покладається здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку та «Про охорону дитинства» [110], яким встановлено основні засади державної політики у сфері дитинства, а також закріплено та обґрунтовано такі поняття, як «дитина-сирота», «діти, позбавлені батьківського піклування», «безпритульні діти», «дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів», «дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах», «дитина, розлучена із сім'єю», «дитина, яка потребує додаткового захисту», «діти, які потребують тимчасового захисту».

Безпосереднє законодавче регулювання інституту патронату здійснене на рівні Глави 20 СК України, однак до внесення змін до неї Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» від 26 січня 2016 року, у якому було викладено в новій редакції Главу 20 СК України «Патронат над дитиною», таке регулювання було досить поверховим.

Зокрема Глава 20 не містила загальних положень про інститут патронату, які б давали загальне уявлення про нього, та дефініцій, закріплення яких є необхідним для регулювання досліджуваного інституту. Норми щодо договору про патронат були переважно описового характеру, так само невизначеними залишалися питання щодо оплати послуг патронатного вихователя та прав дитини, яка влаштовується в сім'ю патронатного вихователя. Так, СК України встановлював, що за договором про патронат орган опіки та піклування передає дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, на виховання у сім'ю іншої особи (патронатного вихователя) до досягнення дитиною повноліття за плату. За виховання дитини патронатному вихователю встановлюється плата, розмір якої визначається за його домовленістю з органом опіки та піклування. (ст.

252, 254 СК України). Закон, зобов'язуючи в ст. 255 СК України патронатного вихователя забезпечити дитину житлом, одягом, харчуванням тощо, створити дитині умови для навчання, фізичного та духовного розвитку, захищати дитину, її права та інтереси як опікун або піклувальник, без спеціальних на те повноважень, водночас не містив тих застережень щодо особи патронатного вихователя, які містяться щодо особи опікуна та піклувальника в ст. 64 ЦК України і тих вимог, що встановлені в ст. 244 СК України.

Досить проблемною видавалась невизначеність обов'язків патронатних вихователів, що на практиці спричиняло до конфлікту інтересів між останніми і батьками дитини, яку взято під патронат, оскільки передача дитини на виховання іншим особам не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування щодо неї. Були відсутні в законодавстві також вимоги щодо звітності патронатних вихователів і, головне, – щодо відповідальності патронатних вихователів за неналежне виконання їхніх обов'язків за договором про патронат.

На сьогодні статті Глави 20 СК України зазнали суттєвих змін, зокрема чинна редакція вже передбачає такі обмеження щодо особи, яка може бути патронатним вихователем, що є ідентичним з обмеженнями, які ставляться до осіб, які не можуть бути усиновлювачами (ст. 212 СК України), а також додаткові обмеження щодо неможливості бути патронатним вихователем особі, яка перебуває у шлюбі з особою, яка відповідно до вищезазначених пунктів не може бути патронатним вихователем, а також особа, інтереси якої суперечать інтересам дитини [134].

Чинні на сьогодні норми СК України більш детально врегулювали обов'язки патронатних вихователів. Як ми вже зазначали, проведення правового експерименту передбачає у першу чергу формування нормативно-правової бази. Процес її формування розпочався з прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» від 26 січня

2016 року, у якому було викладено в новій редакції Главу 20 СК України «Патронат над дитиною». Беззаперечними позитивними рисами цих змін є наступне: по-перше, знайшли своє законодавче закріплення такі дефініції, як «патронат над дитиною», «сім'я патронатного вихователя», «патронатний вихователь»; по-друге, в СК України з'явилися положення щодо договору про патронат над дитиною, який укладається виключно в письмовій формі, окрім того передбачено існування типового договору, що полегшує процедуру його укладання. Типовий договір про патронат над дитиною затверджується Кабінетом Міністрів України. По-третє, розширено перелік обов'язків патронатного вихователя.

Як приклад, наведемо стару редакцію ст. 255 СК України, де передбачалося, що патронатний вихователь зобов'язаний забезпечити дитину житлом, одягом, харчуванням тощо, створити дитині умови для навчання, фізичного та духовного розвитку, захищати дитину, її права та інтереси як опікун або піклувальник, без спеціальних на те повноважень [134].

Після внесення змін до цієї норми, до обов'язків патронатного вихователя, крім вищепереліченого, відноситься: співпраця з батьками, іншими законними представниками дитини задля подолання складних життєвих обставин у межах та у спосіб, визначені органом опіки та піклування; забезпечення надання чи доступ до послуг, визначених договором про патронат над дитиною; сприяння контактам дитини з батьками, іншими законними представниками, родичами, крім випадків, коли батьки позбавлені батьківських прав або в судовому порядку обмежені у праві спілкування з дитиною [96]. Таке розширення обов'язків патронатного вихователя викликає лише позитивні відгуки.

Можливість патронатним вихователям вирішувати питання, пов'язані з медичним втручанням так й не знайшли відображення в нормах СК України, що, на нашу думку, є цілком закономірним, враховуючи норми Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» й цілком

закономірно, що вирішення такого роду питань буде покладено у повному обов'язі на батьків.

Відмітимо те, що визначення поняття «патронат над дитиною» у сімейному законодавстві України з'явилося лише після внесення змін до СК України відповідно до Закону України від 26 січня 2016 року, яким було винесено зміни в тому числі і до ст. 252 СК України, у якій було зазначено, що патронат над дитиною – це тимчасовий догляд, виховання та реабілітація дитини в сім'ї патронатного вихователя на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин. У зв'язку із цим раніше в юридичній літературі виділялися авторські визначення патронату.

Зокрема, на думку Л. В. Лешанич, патронат над дітьми – вид виховання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, і дітей, які перебувають у соціально небезпечному оточенні, що передбачає передання останніх у сім'ю патронатного вихователя за плату [55, с. 83]. З іншого боку, Л. М. Зілковська патронатом називала форму влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також форму соціального обслуговування, переважно в домашніх умовах, окремих фізичних осіб певних категорій, форму державного нагляду за особами, які звільнилися після відбування покарання, та надання їм соціальної допомоги, форму державної служби [34, с. 327].

В юридичній доктрині виділялися й інші визначення патронату, однак на нашу думку, більш точно визначення цього сімейно-правового інституту можливо визначити лише після аналізу юридичної доктрини з цього питання, зокрема в аспекті співвідношення патронату з іншими формами влаштування дитини, позбавленої батьківського піклування, у сім'ю, який буде проведений нами у наступному розділі.

Також в СК України закріплено трьохмісячний термін перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя, який у разі наявності обставин, що обґрунтовують необхідність і доцільність перебування дитини в сім'ї

патронатного вихователя понад зазначений термін, орган опіки та піклування може його продовжити, але не більше, ніж на шість місяців.

Ст. 253 СК України в загальних рисах закріплює основні положення щодо договору про патронат над дитиною та відсилає до Типового договору про патронат над дитиною, затверджений Кабінетом Міністрів України.

Окрім того, в ст. 254 СК України передбачено права дитини, яка влаштовується в сім'ю патронатного вихователя, а ст. 255, відповідно, закріплює обов'язки патронатного вихователя. Й останній момент, який було закріплено на рівні кодексу, – оплата послуг із здійснення патронату над дитиною.

Законодавчими актами, що регулюють державну політику у цьому напрямі є також наступні Закони України: «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 року, «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 року, «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми і молоддю» від 21 червня 2001 року, «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 року, «Про соціальні послуги» від 19 червня 2003 року, «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 року, «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо Центру з усиновлення дітей» від 12 січня 2006 року, Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» від 26 січня 2016 року. Останнім законом, зокрема закріплено важливі для нашого дослідження поняття «діти, які перебувають у складних життєвих обставинах», «діти, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів», «забезпечення найкращих інтересів дитини» [96].

Закон України від 19 жовтня 2016 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із запровадженням патронату над дитиною» визначає механізми оплати послуг патронатних вихователів та їх пенсійного забезпечення, вводить норму, завдяки якій патронатні вихователі

підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню, а платником єдиного внеску на здійснення цього страхування є роботодавець [96].

Закон України від 20 грудня 2016 року «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо оплати послуг патронатних вихователів» передбачає державну субвенцію місцевим органам виконавчої влади на розвиток послуг патронату над дітьми [95], що дозволить перейти від інтернатної форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, до сімейної.

Окремо варто проаналізувати державні та місцеві програми, спрямовані на створення умов для впровадження в життя державних гарантій і конституційних прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечення їм належних умов проживання, навчання та розвитку, а також комплексного розв'язання проблем профілактики дитячої безпритульності, жебрацтва та бездоглядності.

Прикладами загальнодержавних програм є: Державна соціальна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року від 15 квітня 2017 року, у якій зокрема наголошено на забезпеченні пріоритетності сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, реалізації права кожної дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, на виховання в сім'ї [114]; Державна програма подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006-2010 роки від 11 травня 2006 року, у якій закріплено, що одним з напрямів подолання сирітства є створення та поширення форм сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а сама програма спрямована на розробку і запровадження ефективних форм роботи з дітьми та їх біологічними батьками для усунення причин безпритульності і бездоглядності і реалізації права дітей на сімейне виховання, насамперед біологічними батьками або в прийомній сім'ї, дитячому будинку сімейного типу; спрямувати роботу органів опіки і

підклування з урахуванням пріоритетності впровадження сімейних форм влаштування дітей [101].

Щодо місцевих (локальних) програм наведемо окремі приклади:

– Міська програма «Захисту прав дітей» на 2017 рік, прийнята Мукачівською міською радою 15 грудня 2016 року, метою якої є виконання та реалізація на території міста Мукачево загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» та регіональної цільової соціальної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; усунення причин та умов бездоглядності, жебрацтва серед дітей міста, запобігання жорстокості та насиллю, зменшення кількості дітей, що опинились у складних життєвих умовах; сприяння реформуванню закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зменшення кількості вихованців за рахунок повернення дітей, вилучених із сімей, на виховання батьків, або влаштування до сімейних форм виховання; забезпечення соціальних стандартів та правового захисту для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; розвиток сімейних форм виховання [122];

– Міська комплексна програма захисту прав дітей та розвитку сімейних форм виховання у м. Новомосковську на 2016-2020 роки, яка визначає пріоритетний напрям створення належних умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї або в оточенні, максимально наближеному до сімейного; забезпечення якості і доступності надання соціальних послуг дітям та сім'ям, які потребують особливої соціальної уваги та підтримки; зосередження зусиль громадських, релігійних організацій та координація їх діяльності щодо якості та спектру надання соціальних послуг дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, та сім'ям, які потребують особливої соціальної уваги та підтримки [115].

- Обласна програма розвитку сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на 2016-2018 роки, схвалена Розпорядженням голови Кіровоградської обласної державної адміністрації 2 лютого 2016 року. Основними пріоритетними завданнями цієї програми є: запобігання соціальному сирітству, надання комплексної допомоги сім'ям з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах; реалізація права дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, на виховання у сім'ї, їх соціалізації у суспільстві, влаштування дітей родинної групи на виховання до однієї сім'ї, пошук кандидатів в усиновителі, опікуни, піклувальники, прийомні батьки та батьки-вихователі; забезпечення соціальної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування тощо [81].

Переходячи до підзаконних нормативно-правових актів та враховуючи їх значну кількість, наведемо як приклад ті, що безпосередньо стосуються патронату.

- Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року, якою затверджено Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, що визначає механізм здійснення органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, в тому числі і передачею її під патронат та Типове положення про комісію з питань захисту прав дитини, яким визначено повноваження даної структури [87];

- Постанова Кабінету Міністрів України «Про особливості соціального захисту розлучених із сім'єю дітей, які не є громадянами України» від 16 листопада 2016 року, якою затверджено Порядок взаємодії державних органів та органів місцевого самоврядування під час виявлення розлучених із сім'єю дітей, які не є громадянами України, яким визначається механізм взаємодії державних органів та органів місцевого самоврядування під час роботи з розлученими із сім'єю дітьми, які є іноземцями або особами без громадянства та виявили бажання особисто чи через інших осіб набути

статусу біженця або особи, яка потребує додаткового захисту, відповідно до Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» [109];

- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу» від 26 квітня 2003 року [106];

- Указ Президента України «Про Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року» від 22 жовтня 2012 року, який прийнято з метою забезпечення реалізації кожною дитиною права на виховання в сім'ї, зростання в безпечному сімейному оточенні, підвищення ефективності роботи державних органів та органів місцевого самоврядування із запобігання соціальному сирітству, вдосконалення системи надання соціальних послуг дітям і сім'ям з дітьми [107];

- Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо запобігання дитячій бездоглядності» від 13 листопада 2001 року, який прийнято з метою запобігання дитячій бездоглядності, соціального захисту дітей і підлітків, які залишилися без батьківського піклування, та підвищення рівня профілактики правопорушень серед дітей [99] тощо.

Та на сьогодні визначальна роль належить Постанові Кабінету Міністрів «Деякі питання здійснення патронату над дитиною» від 16 березня 2017 року відповідно до норм СК України. Цією Постановою затверджено: Порядок створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя; Типовий договір про патронат над дитиною; Порядок оплати послуг патронатного вихователя та виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя. Цій Постанові належить визначальне місце в регулюванні патронату, оскільки її норми деталізують та врегульовують ті правовідносини, які закріплено в Главі 20 СК України.

Порядок створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя визначає механізм створення та організації діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в такій сім'ї. Метою патронату над дитиною є забезпечення захисту прав дитини, яка через складні життєві обставини тимчасово не може проживати разом з батьками/законними представниками, надання їй та її сім'ї послуг, спрямованих на повернення у сім'ю відповідно до найкращих інтересів дитини [25].

Суб'єктами забезпечення послуги патронату виступають органи опіки та піклування в особі відповідних державних адміністрацій у районах, районах в містах Києві та Севастополі, виконавчі органи міських рад, що з урахуванням потреб населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці у соціальних послугах приймають рішення (розпорядження) про запровадження послуги з патронату над дитиною, яким визначається організація або заклад, на який покладатимуться функції з організації надання такої послуги (міський, районний, районний у місті центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центр соціальної підтримки дітей та сімей, тощо), у тому числі здійснення заходів щодо пошуку кандидатів у патронатні вихователі, їх первинного відбору, сприяння у проходженні такими кандидатами навчання, обстеження умови проживання їх сімей, проведення оцінки потреб дитини та її сім'ї, надання соціальних послуг сім'ї дитини, підготовку рекомендацій про доцільність або недоцільність повернення дитини у свою сім'ю за результатами роботи із сім'єю [25].

Досліджувана постанова Кабінету Міністрів визначає додаткові вимоги до патронатного вихователя (крім передбачених ч. 4 ст. 252 СК України, тобто не підпадати під заборони, визначені у ст. 212 СК України: ним може бути громадянин України, який має досвід виховання дитини, відповідні житлові умови для надання послуг з догляду, виховання та реабілітації дитини у своєму помешканні, для осіб, які пройшли первинний відбір – обов'язкове навчання щодо здійснення патронату над дитиною, а для осіб,

які отримали можливість надання послуги з патронату над дитиною, та членів його сім'ї – обов'язкове медичне обстеження, що підтверджується висновками про стан здоров'я, а також не рідше, ніж один раз на два роки – підвищення кваліфікації за програмою, затвердженою Мінсоцполітики [25].

Рішення про влаштування в сім'ю патронатного вихователя дитини приймає орган опіки та піклування за місцем проживання або виявлення дитини за результатами розгляду питання на засіданні комісії з питань захисту прав дитини на підставі наданих службою у справах дітей документів, що обґрунтовують доцільність такого влаштування.

Питання про влаштування в сім'ю патронатного вихователя дитини за згодою її батьків/законних представників розглядається на підставі висновку соціального закладу за результатами оцінки потреб дитини та її сім'ї, згоди батьків/законних представників дитини на тимчасове влаштування її в сім'ю патронатного вихователя у зв'язку із складними життєвими обставинами, в яких вона перебуває (у разі коли мати або батько дитини є неповнолітніми, крім їх згоди на влаштування дитини в сім'ю патронатного вихователя, необхідна згода їх батьків/законних представників), письмової згоди дитини (у разі, коли вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити) [25].

Питання про влаштування в сім'ю патронатного вихователя дитини без згоди її батьків/законних представників розглядається на підставі таких документів:

– рішення про негайне відібрання дитини, якщо виникла безпосередня загроза життю або здоров'ю дитини;

– акта про покинуту чи знайдену дитину; дитину, яку батьки (матір або батько), інші родичі або законні представники відмовилися забрати з пологового будинку, іншого закладу охорони здоров'я, у разі відсутності відомостей про місце перебування батьків/законних представників, а також наявності безпосередньої загрози життю чи здоров'ю дитини;

– акта проведення оцінки рівня безпеки дитини, або оцінки потреб дитини та її сім'ї, що підтверджує необхідність влаштування в сім'ю патронатного вихователя дитини [25].

Попередньо ми вже зазначали про необхідність внесення змін до переліку документів та юридичних фактів, які враховуються при влаштуванні в сім'ю патронатного вихователя дитини без згоди її батьків/законних представників, а саме: в частині доповнення таким фактом, як письмова згода дитини (у разі досягнення нею семирічного віку) як обов'язкова умова, або згоди дитини меншого віку, висловленої в усній або письмовій формі, як умова, що може бути взята до уваги, крім випадків, якщо це суперечить інтересам дитини.

Особливі умови ставляться до патронатного вихователя в разі розгляду комісією з питань захисту прав дитини питання влаштування в сім'ю патронатного вихователя дитини з інвалідністю з ураженням опорно-рухового апарату, порушенням зору, слуху. У цьому випадку обов'язково береться до уваги доступність житла патронатного вихователя для такої дитини, а також готовність патронатного вихователя здійснювати патронат над такою дитиною.

У разі влаштування в сім'ю патронатного вихователя дитини з інвалідністю райдержадміністрація (виконавчий комітет міської, районної у місті (у разі її утворення), сільської, селищної ради) вживає заходів для пристосування житлового приміщення патронатного вихователя до потреб дитини з урахуванням її індивідуальних особливостей, у тому числі забезпечення безперешкодного доступу до будівлі згідно з вимогами законодавства.

Після прийняття рішення про влаштування дитини органом опіки та піклування не пізніше, ніж через п'ять робочих днів з патронатним вихователем укладається договір про патронат над дитиною (виняток складають випадки, коли дитина залишилася без батьківського піклування та потребує невідкладного влаштування – така дитина може бути влаштована в

сім'ю патронатного вихователя на підставі наказу служби у справах дітей та акта про факт передачі дитини, а рішення про патронат над дитиною та договір приймаються після фактичної передачі дитини) [25].

Досліджувана постанова Кабінету Міністрів визначає перелік документів на дитину, які передаються батьками/законними представниками та/або службою у справах дітей патронатному вихователю на кожну дитину, в тому числі письмові рекомендації щодо особливостей виховання, догляду, лікування чи реабілітації дитини, забезпечення контактів дитини з її батьками/законними представниками, родичами, а також щодо інших питань.

Під час перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя ведеться журнал спостережень, до якого патронатним вихователем вноситься інформація про дитину (психологічний і фізичний стан, потреби, особливості характеру та поведінки, досягнення, труднощі та зміни, що відбуваються), подолання нею складних життєвих обставин, контакт з батьками/законними представниками, родичами, у разі наявності законних підстав – з кандидатами в опікуни/піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі, усиновителі, а також підготовку до повернення її у сім'ю або зміну форми влаштування. Після вибуття дитини із сім'ї патронатного вихователя журнал спостережень передається службі у справах дітей, яка здійснює контроль за умовами утримання та виховання дитини, забезпеченням її прав та найкращих інтересів у сім'ї патронатного вихователя [25].

Зазначений журнал береться до уваги і при вирішенні питання про позбавлення батьківських прав батьків, відібрання дитини, продовження строку перебування дитини у сім'ї патронатного вихователя у зв'язку з влаштуванням дитини у прийомну сім'ю чи дитячий будинок сімейного типу.

Наприклад, при вирішенні питання відібрання дітей без позбавлення батьків батьківських прав Золотоніський міськрайонний суд Черкаської області зазначив, що, як вбачається з журналу спостереження за дітьми, які перебувають в сім'ї патронатного вихователя ОСОБА_6 та звіту про

здійснення соціального супроводу родини ОСОБА_4 від 23.01.2018 року, під час перебування дітей у патронатній сім'ї загальний стан здоров'я дітей покращився, вихователі оформили інвалідність ОСОБА_3, що надало можливість отримувати безкоштовні ліки, ОСОБА_4 рідко відвідувала дітей, не завжди цікавилася їх здоров'ям, ОСОБА_5 відвідував дітей на свята, приносив подарунки, солодощі, одяг. Зазначена обставина стала однією із підстав ухвалення рішення про відібрання дитини від батьків або одного з них без позбавлення їх батьківських прав [121].

Що стосується підстав для прийняття рішення про вибуття дитини із сім'ї патронатного вихователя, то рішення про це приймається органом опіки та піклування на підставі:

- заяви батьків/законних представників дитини та висновку міждисциплінарної команди про доцільність повернення дитини до батьків/законних представників внаслідок подолання або мінімізації складних життєвих обставин дитиною та її сім'єю;

- заяви патронатного вихователя про неможливість надання послуг з патронату над дитиною у своїй сім'ї внаслідок виникнення обставин, що об'єктивно унеможливають їх виконання, або копії свідоцтва про смерть патронатного вихователя;

- рішення про надання дитині статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, та рішення суду про усиновлення або призначення опіки, піклування або рішення органу опіки та піклування про влаштування дитини в сім'ю громадян України (під опіку, піклування, до прийомної сім'ї чи дитячого будинку сімейного типу) або до дитячого закладу, закладу охорони здоров'я, навчального або іншого закладу;

- неналежного виконання патронатним вихователем обов'язків за договором про патронат над дитиною [25].

Щодо Типового договору про патронат над дитиною, то ним визначається предмет договору, обов'язки та права патронатного вихователя, обов'язки та права райдержадміністрації, виконавчого органу міської,

районної у місті (у разі її утворення) ради, права та обов'язки батьків/законних представників та відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання зобов'язань за договором [25].

Порядок оплати послуг патронатного вихователя та виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя визначає механізм призначення і виплати за рахунок коштів державного бюджету соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя, оплати послуг із здійснення патронату над дитиною та здійснення видатків на сплату єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за патронатного вихователя на період 2017-2018 років.

Призначення і виплата соціальної допомоги та грошового забезпечення здійснюються структурним підрозділом з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві та м. Севастополі держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі їх утворення) рад [25].

Таким чином можемо констатувати, що задля реалізації державної політики у сфері патронату органами державної влади приймається значна кількість підзаконних нормативно-правових актів, що виконують деталізуючу функцію стосовно до законів України та врегульовують вузьке коло питань.

Крім того, з питань правового регулювання патронату у сімейному праві ухвалюються акти органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади, які задля належної реалізації національного законодавства з питань патронату приймають рішення та розпорядження.

Наведемо приклади тих локальних актів, які було прийнято при запровадженні патронату як соціального експерименту, серед яких: рішення сесії Броварської міської ради від 26 серпня 2008 року №769-38-05; від 9 грудня 2010 року №55-03-06 та рішення виконкому Броварської міської ради від 25 серпня 2009 року №398; рішення виконкому Білоцерківської міської ради від 25 жовтня 2011 року № 490; рішення сесії Білоцерківської

міської ради від 20 грудня 2012 року №845-34-VI; розпорядження Голови Київської міської державної адміністрації від 6 листопада 2012 року № 1955; рішення II сесії VII скликання Київської міської ради від 25 грудня 2014 року № 729/729; договір про співпрацю між Уманською міською радою та МБО «Партнерство «Кожній дитині» від 22 вересня 2015 року [88].

Наступним етапом формування локального рівня законодавства стало внесення змін до СК України та прийняття Постанови Кабінету Міністрів «Деякі питання здійснення патронату над дитиною» від 16 березня 2017 року, після чого патронатна форма виховання зі статусу соціального експерименту набула правового характеру. Органи місцевого самоврядування та органи виконавчої влади на місцях розпочали процес запровадження патронатної форми виховання шляхом прийняття відповідних актів.

Зокрема, це рішення Мукачівської міської ради «Про затвердження міської програми «Захисту прав дітей» на 2017 рік», напрями діяльності якої спрямовані на захист прав та інтересів дітей міста Мукачеве, запобігання порушенню їх прав, профілактики дитячої бездоглядності, жебракування та підліткової злочинності, забезпечення дотримання соціальних стандартів, передбачених для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, розвитку сімейних форм виховання, забезпечення вихованців дитячих будинків сімейного типу належними умовами для проживання, виховання та розвитку, захист житлових та майнових прав дітей [122].

Рішення виконавчого комітету Нововолинської міської ради від 15 червня 2017 року «Про запровадження соціальної послуги патронату над дитиною» було прийнято у зв'язку із висловленим бажанням подружжя бути патронатними вихователями. Відповідно до рішення виконкому функції з організації надання такої послуги покладено на міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та службу у справах дітей [119].

Отже, в результаті проведеного дослідження нами було обґрунтовано доцільність видового аналізу правового регулювання патронату в межах його поділу на такі рівні, як міжнародний; конституційний; законодавчий;

підзаконний; локальний, кожному з яких відведено особливе місце в закріпленні інституту патронату. Окрім того, з огляду на вищенаведене, вбачаємо можливим поділ правових актів щодо патронату за ступенем конкретизації на такі, що опосередковано стосуються досліджуваного інституту, та ті, що містять норми безпосереднього регулювання патронатної форми виховання.

Висновки до Розділу 1

У результаті дослідження юридичної доктрини, чинного законодавства, а також законодавства, що діяло на українських землях упродовж X – XX ст. ми дійшли таких висновків:

1. В українській юридичній науці здійснено ряд досліджень, спрямованих на вирішення питань патронатного виховання на сучасному етапі розвитку нашої держави. Проте у більшості із наукових пошуків проблема впровадження та застосування патронатної форми виховання розкривається лише опосередковано, крізь призму інших форм тимчасового влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування. У той же час недостатньо вивченими залишаються проблеми повноцінного законодавчого та нормативно-правового регулювання інституту патронату, його функціонального призначення, а також окремих форм його здійснення, критеріального набору вимог до патронатних вихователів та їхнього соціального захисту, правової природи та істотних умов договору про патронат, а також соціального захисту дітей, які перебувають під патронуванням, морально-етичні аспекти патронатного виховання тощо.

2. Ретроспективний аналіз становлення та генезису інституту патронату в Україні дає змогу стверджувати, що інституту патронату на українських землях до кінця XVIII ст. у сучасному вигляді не було, а влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, здійснювалося шляхом встановлення над ними опіки особи, призначеної заповітом їх батька або

родича, які поруч із управлінням їх майном здійснювали також виховні функції.

Починаючи з другої половини XVIII ст. відбувається розбудова інфраструктури державних та громадських закладів, що здійснювали функції закладів опіки та органів опіки і піклування, а також виникнення, крім опіки інших форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. До кінця XIX ст. фінансування витрат на влаштування таких дітей здійснювалося з державного бюджету та приватних коштів, а з середини XIX ст. – за рахунок місцевих бюджетів. Тодішнє законодавство допускало часткове відшкодування витрат на виховання дітей, переданих на виховання, а також договірну форму влаштування таких дітей.

У радянський період влаштування дітей у сім'ї патронатних вихователів почало здійснюватися відповідно до рішень органів соціального захисту і набуло особливого поширення у 20-ті та 40-ві роки XX ст. На офіційному рівні патронат вперше був регламентований 1922 року (на законодавчому рівні, на підзаконному – 1940 року) і був урегульований до прийняття нового Кодексу про шлюб та сім'ю 1969 року. У цей час встановилася практика патронату, що полягала в укладанні договору між державними органами та сім'єю-опікуном, відповідно до якого сім'я повинна була забезпечити належні умови виховання та догляду за опікуваною дитиною, а держава брала на себе зобов'язання виплачувати сім'ї матеріальну допомогу.

Інститут патронату в Україні був відновлений із прийняттям чинного СК України, однак до внесення змін до СК України 2016 року та прийняття постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення патронату над дитиною» 2017 року порядок укладення договору про патронат та порядок оплати послуг патронатного вихователя не був належно врегульований, хоча з 2009 року існувала практика здійснення патронату у ряді міст відповідно до рішень місцевих рад за рахунок місцевих бюджетів під егідою громадських організацій.

3. Аналіз правових актів національного законодавства дозволив виділити наступні рівні правового регулювання патронату: *міжнародний, конституційний, законодавчий, підзаконний, локальний*.

На міжнародному рівні питання патронату врегульовані універсальними та регіональними конвенціями, а також визначені в судовій практиці Європейського суду з прав людини, пов'язаній з питанням відібрання дитини у батьків та передачі дитини під опіку. При цьому відповідною практикою Європейського суду з прав людини передача дитини під публічну опіку повинна носити тимчасовий характер, їй має передувати попередній розгляд можливих альтернативних заходів, що сприятимуть возз'єднанню дітей зі своїми біологічними батьками.

На локальному рівні приймаються відповідні рішення та розпорядження органів місцевого самоврядування, якими було запроваджено місцевий патронат як соціальний експеримент. В останні роки – для реалізації положень Постанови Кабінету Міністрів» від 16 березня 2017 року № 148 про запровадження соціальної послуги патронату над дитиною у межах відповідної територіальної громади, про затвердження відповідних місцевих програм захисту дітей, позбавлених батьківського піклування.

РОЗДІЛ 2

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПАТРОНАТУ ЯК ФОРМИ ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРІТ І ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

2.1 Місце патронату в системі форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування

Інститут патронату – це самостійна комплексна форма, що поєднує в собі елементи усиновлення, бо дитина передається на виховання до сім'ї патронатного вихователя, який зобов'язаний забезпечити дитину житлом, одягом, харчуванням, створити їй умови для навчання, фізичного та духовного розвитку, виховувати дитину, обираючи для цього певні форми та методи виховання, крім тих, що суперечать закону, моральним засадам суспільства, а також елементи опіки та піклування, бо патронатний вихователь повинен захищати особисті та майнові права дитини, її законні інтереси [123, с. 220].

Як зазначає В. І. Борисова, на сьогодні в Україні є три форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування:

1) сімейна форма (влаштування дітей у сім'ю), до якої можна віднести такі види влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, як: усиновлення дитини (Гл. 18 СК України), опіка та піклування над дитиною (Гл. 19 СК України), фактичне виховання (ст. 269 СК України);

2) інтернатна форма (влаштування в навчально-виховні заклади) – влаштування дітей до наступних навчально-виховних закладів (будинки дитини для дітей від народження до трьох років інтернатних закладів: для дітей дошкільного віку, для дітей шкільного віку, змішаного типу для дітей дошкільного та шкільного віку, загальноосвітньої школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, з дошкільним відділенням або без нього;

3) квазісімейна форма (влаштування дітей у сім'ю із збереженням державної підтримки) – патронат (Гл. 20 СК України), прийомна сім'я (Гл. 20-1 СК України) і дитячий будинок сімейного типу (Гл. 20-2 СК України).

Звертаємо увагу на саме співвідношення патронату над дітьми щодо інших квазісімейних форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування. Ці форми наближені до сімейних форм тим, що діти передаються на виховання особам (патронатним вихователям, прийомним батькам, батькам-вихователям), які до досягнення дітьми повноліття постійно спільно з ними проживають та ведуть спільне господарство, виховуючи їх. Але, на відміну від правовідносин, що складаються в сім'ї тільки за участю фізичних осіб, при влаштуванні дітей під патронат, до прийомних сімей або до дитячих будинків сімейного типу складаються своєрідні тристоронні правовідносини, суб'єктами яких є ще й держава в особі органу опіки та піклування, що бере на себе обов'язок з утримання переданих на виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [135, с. 734].

Аналізуючи чинне сімейне законодавство, доходимо висновку, що до числа форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, діюче сімейне законодавство відносить: усиновлення (ст. 207 СК України); опіку та піклування (ст. 243 СК України, ст. 292 ЦК України); право на патронатне виховання (Глава 20 СК України); прийомну сім'ю (Глава 20-1 СК України); дитячий будинок сімейного типу (Глава 20-2 СК України); тимчасове влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, до сім'ї фактичного вихователя (ст. 260 СК України) [134]. Крім того, на рівні Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» відповідно до змін, внесених Законом від 8 вересня 2016 р. було запроваджено таку форму влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як наставництво [100].

Коротко охарактеризуємо зазначені форми для з'ясування особливих нормативних рис патронату порівняно з іншими формами влаштування дітей-сиріт і дітей позбавлених батьківського піклування.

Патронат є однією з форм заступництва покровительства. Термін «патрон» (лат. *patronus*) – це захисник, покровитель [86, с.377]. Завдання патронату – не тільки заступництво як таке, тобто протегування, захист, а передусім підтримування та сприяння нормальному природному розвитку дитини. На цьому було наголошено у першій редакції ст. 252 СК України (за договором про патронат дитини, що є сиротою або з інших причин позбавленої батьківського піклування, вона передається у сім'ю патронатного вихователя на виховання). Ця риса патронатного виховання є уніфікованою і відтворюється у законодавстві інших держав. Наприклад, у ст. 175 Кодексу Республіки Білорусь про шлюб та сім'ю йдеться про те, що патронатний вихователь відповідає за життя, здоров'я, виховання і освіту дитини в період проживання дитини у його сім'ї [46, с. 221]. Патронат над дітьми носить характер специфічних договірних відносин (на детальному аналізі договірної природи патронату ми зупинимося у наступному розділі нашого дослідження).

Проте диспозиція ст. 252 СК України зазнала змін відповідно до Закону № 1692-VIII від 19 жовтня 2016 року. У зміненій диспозиції зазначено, що патронат над дитиною – це тимчасовий догляд, виховання та реабілітація дитини в сім'ї патронатного вихователя на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин.

Розглядаючи відмінність патронату від інших форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, слід звернутися до юридичної доктрини, у якій, на жаль, немає однастайності щодо цього питання.

Зокрема, як зазначає Л. М. Зілковська, патронат (патронаж) – не тільки форма влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а й форма соціального обслуговування, переважно в домашніх умовах, окремих фізичних осіб певних категорій, і форма державного нагляду за особами, які звільнилися після відбування покарання, та надання їм соціальної допомоги, форма державної служби [34, с. 323-325], форма соціального та педагогічного супроводу дітей, сім'ї яких виявляються неблагополучними, де діти перебувають у соціально небезпечному становищі (патронат як профілактика сирітства) [34, с. 326]. З іншого боку, як зазначають А. М. Нечаєва і Л. Ю. Міхеєва, патронаж над дієздатними особами слід відрізнити від опіки та піклування, а також не слід співвідносити патронаж і піклування як видове і родове поняття. З іншого боку, С. М. Попова і М. В. Кротов, вважають, що патронаж є різновидом піклування [34, с. 328]. На думку М. В. Логвінової, патронатом визнається передача за договором дітей, які залишилися без батьків, на тимчасове виховання в сім'ї фізичних осіб з умовою надання їм державою матеріальної допомоги [60, с. 17].

Така дискусійність питання місця патронату серед інших форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, може означати лише те, що патронат, як і опіка та піклування, належать до комплексних інститутів, сутність яких необхідно розглядати крізь призму суб'єктного складу конкретного правовідношення. Як справедливо зазначає В. П. Мироненко, мета патронату полягає у забезпеченні дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, сімейним вихованням, а переклавши функції патронатного виховання на органи опіки та піклування, служби у справах дітей, освітні установи, такої мети ніколи не досягнути [65, с. 60]. Говорячи про визначення інституту патронату, зокрема В. П. Мироненко, підкреслює, що поряд із такими формами, як усиновлення, опіка та піклування, патронат виконує серйозне завдання – забезпечує дитині належне батьківське виховання [65, с. 45].

Разом з тим В. І. Борисова та З. В. Ромовська виділяють ряд відмінних рис патронату від інших форм влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування:

– усиновлення, на відміну від патронату, є підставою створення сім'ї, патронат спрямований лише на тимчасове влаштування дитини на час дії складних життєвих обставин;

– при усиновленні між дитиною і усиновлювачем виникають відносини, що прирівнюються до батьківських, а правовий статус учасників цих відносин прирівнюється до статусу батьків та дітей, при патронаті батьківських прав не виникає, а дитина передається лише на виховання;

– підставою виникнення усиновлення, як правило, є рішення суду, а відносини між дитиною і патронатним вихователем виникають на підставі договору між останнім та органом опіки та піклування;

– патронат, на відміну від усиновлення, припиняється при досягненні дитиною повноліття;

– патронатний вихователь, на відміну від усиновлювача (опікуна, піклувальника), отримує плату за виховання дитини;

– між патронатним вихователем і дитиною не виникає аліментних зобов'язань, як це відбувається при усиновленні;

– патронат не є перешкодою для усиновлення дитини, усиновлення унеможлиблює встановлення патронату;

– між дитиною і патронатним вихователем складаються тісніші зв'язки, ніж між дитиною і опікуном (піклувальником);

– опікун є законним представником дитини у всіх правовідносинах, а патронатний вихователь – лише у сфері процесуальних відносин [125, с. 476; 133, с. 178, 227-228].

Ю. Ю. Черновалюк, порівнюючи різні форми прийняття дітей на виховання, зазначає, що патронат істотно відрізняється від усиновлення – договірним і тимчасовим характером; від опіки і піклування – віковими межами підопічних, порядком та способом оформлення відносин; від

прийомної сім'ї та дитячого будинку сімейного типу – способом і порядком передачі дитини, а також кількістю вихованців [158, с. 122].

Як зазначає О. В. Розгон, батьківські права при патронаті не виникають, і дитина передається лише на виховання. Відносини між дитиною і патронатним вихователем виникають на підставі договору між останнім і органом опіки та піклування. Між патронатним вихователем і дитиною не виникає аліментних зобов'язань. Патронат не є перешкодою для усиновлення дитини, однак усиновлення унеможлиблює встановлення патронату. Із патронатним вихователем у дитини складаються тісніші зв'язки, ніж з опікуном (піклувальником), проте опікун є законним представником дитини в усіх правовідносинах, а патронатний вихователь – лише у сфері процесуальних відносин.

При призначенні дитині, переданій під патронат, пенсії як члену сім'ї військовослужбовця (рядового складу чи молодшого керівного складу) або при виплаті аліментів відповідні суми передаються патронатному вихователю в рахунок допомоги за патронування, якщо це обумовлюється в договорі. Коли розмір пенсії або аліментів, що отримує дитина, перевищує розмір допомоги за патронування, то остання не виплачується зовсім. Саме ці положення суттєво відрізняють умови договору про патронат, передбачений чинним сімейним законодавством. Щодо сімейно-правового статусу дитини, то стосовно сім'ї, у якій вона народилася, він залишається таким же, яким був до встановлення патронату.

Дитина зберігає своє прізвище, ім'я та по батькові рідного батька, право спадкування майна своїх батьків та інших родичів, право на стягнення аліментів із близьких родичів. Разом з тим щодо сім'ї патронатного вихователя такі права у дитини не виникають: вона не отримує прізвища патронатного вихователя, позбавлена права спадкувати майно останнього або його родичів по висхідній лінії, а також не має права на аліменти у випадку, якщо патронатний вихователь відмовиться від її виховання.

Патронатний вихователь має право змінити патронатні відносини на відносини опіки та піклування, звернувшись до органу опіки та піклування про надання згоди на встановлення над дітьми опіки та піклування, якщо звужують його права щодо дітей [123, с. 229-230].

Особливість патронату як форми влаштування дітей полягає у тому, що виховання дітей у сім'ях розглядається як праця, оскільки патронатний вихователь отримує від держави гроші на утримання дитини. На відміну від інших форм сімейного влаштування, патронатне виховання є найбільш гнучкою формою. Діти передаються на термін, необхідний для дитини, чітко розмежована відповідальність із захисту прав дитини та визначені обов'язки сторін. Специфіка патронату в сімейному праві як правового інституту виявляється в тому, що така передача дитини здійснюється за договором про патронат, а не на підставі адміністративно-правового акта – рішення органу опіки чи піклування [64, с. 251].

Підсумовуючи вищевикладене, можемо представити нормативно-правові особливості патронату порівняно з іншими формами влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на прикладі Додатку В.

Як бачимо, основними критеріями, що дозволяють визначити відмінності між патронатом та іншими формами влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, є: термін здійснення особистого влаштування дитини; вимоги до особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини; вимоги до кількісного складу; критерії щодо дитини; необхідність згоди батьків або законних представників дитини; повноваження особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини; підстави припинення застосування влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Так, патронат над дитиною є договірною формою влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, до яких також віднесено дитячий будинок сімейного типу, названу сім'ю та наставництво. Водночас,

на відміну від названої сім'ї патронат над дитиною є договором короткотерміновим, з тривалістю до трьох місяців (в окремих випадках визначених законодавством не більше шести місяців). Договір про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у названій сім'ї фактично укладається на період до досягнення дитиною 18-річного віку (у випадку продовження навчання у вищих навчальних закладах – до здобуття відповідної освіти, однак максимум до 23-річного віку), якщо не виникло причин для дострокового припинення відповідного договору (передбачених у п. 6 Положення про прийомну сім'ю або за згодою сторін) [103]. Аналогічним є термін дії договору про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу (відповідні підстави для дострокового припинення договору визначені у п. 4 Положення про дитячий будинок сімейного типу) [102]. Договір про наставництво укладається щодо дитини (тобто до досягнення нею 18-річного віку) і припиняється у випадку невиконання обов'язків за договором іншими сторонами або за рішенням суду в разі невиконання сторонами своїх обов'язків за договором, порушення прав та законних інтересів дитини наставником, виникнення загрози для життя та здоров'я дитини з вини наставника або у разі повернення дитини на виховання до батьків, інших законних представників, її усиновлення, встановлення над нею опіки чи піклування, влаштування її на виховання в сім'ю громадян (названу сім'ю чи дитячий будинок сімейного типу) або переведення до іншого закладу для дітей, а також у разі відмови дитини від здійснення наставництва стосовно неї, досягнення дитиною повноліття, смерті дитини чи наставника [24; 100]. Інші форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, – усиновлення, опіка та піклування, тимчасове влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування до сім'ї фактичного вихователя – недоговірними (відповідно до ч.ч. 3 та 4 ст. 60 ЦК України опіка над малолітньою особою, позбавленою батьківського піклування або піклування, над неповнолітньою особою, позбавленою батьківського піклування встановлюється судом,

усиновлення відповідно до ст. 207 СК України – також судом, тимчасове влаштування до сім'ї фактичного вихователя – органом опіки та піклування відповідно до п. 31 Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» [87].

Що стосується терміну влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, то більшість форм такого влаштування є довгостроковими і припиняються переважно із досягненням особою 18-річного віку (а отже, у зв'язку із тим, що особа втрачає статус дитини), хоча опіка припиняється раніше – із досягненням 14-річного віку, або пізніше – влаштування дитини у прийомній сім'ї або у дитячому будинку сімейного типу може бути продовжене у зв'язку із навчанням особи у вищому навчальному закладі на час навчання. Виняток складають такі форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, як патронат або тимчасове влаштування дитини до сім'ї фактичного вихователя, що встановлюються на час вирішення питання про подальше влаштування дитини. Законодавство визначає патронат над дітьми як тимчасовий догляд, виховання та реабілітацію дитини в сім'ї патронатного вихователя на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин (на період до трьох місяців).

Вимоги законодавства, що ставляться до патронатного вихователя, в цілому схожі із вимогами, які ставляться до названих батьків та батьків-вихователів, наставників, усиновителів, опікунів та піклувальників – ними мають бути повнолітні дієздатні особи, які не підпадають під обмеження, визначені у ст. 212 СК України (пов'язані із обмеженням дієздатності, обмеженням у батьківських правах, станом здоров'я, засудженням за окремі види злочинів, тощо). Винятком є вимоги, що ставляться до особи фактичного вихователя – законодавство не ставить чітко окреслених вимог

(фактичним вихователем може бути родич, сусід, знайомий дитини, з якими в дитини на момент залишення без батьківського піклування склалися близькі стосунки). У той же час патронатний вихователь має пройти спеціальний курс підготовки, що зближує його із наставником, який також має пройти відповідну підготовку.

Іншою важливою відмінністю від усиновлення, прийомної сім'ї та дитячого будинку сімейного типу є те, що патронат може встановлюватися, як правило, щодо однієї дитини (як виняток, щодо дітей, які є між собою рідними братами та сестрами, або дітей, які виховувалися в одній сім'ї). У той же час прийомна сім'я може налічувати від одного до чотирьох дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а дитячий будинок сімейного типу – не менше п'яти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Цим самим патронат зближується із наставництвом, яке здійснюється в індивідуальній формі однією повнолітньою дієздатною особою над однією дитиною. З іншого боку, названими батьками та батьками-вихователями можуть бути не тільки окремі особи, а й подружжя.

Істотною відмінністю патронату від інших форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, є необхідність згоди батьків або інших законних представників дитини для влаштування дитини під патронат, у той же час для інших форм влаштування дітей така згода не потрібна (крім наставництва). З іншого боку, у випадках, передбачених п. 14 Порядку створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя (наприклад, у разі прийняття рішення про негайне відібрання дитини, якщо виникла безпосередня загроза життю або здоров'ю дитини; наявності акта про покинуту чи знайдену дитину; дитину, яку батьки (матір або батько), інші родичі або законні представники відмовилися забрати з пологового будинку, тощо) згода батьків для поміщення дитини під патронат також не потрібна.

Таким, що відрізняє патронат від інших форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, є критерій, що ставиться до дитини – дитина влаштовується під патронат лише у випадках наявності юридичного складу – сукупності двох юридичних фактів: наявність складних життєвих обставин у дитини або її батьків або інших законних представників та процесу їх подолання (налаштування сімейного або особистого життя).

Зазначене є важливим у тому сенсі, що патронатний вихователь та його сім'я виступають не місцем фактичного «пасивного» перебування дитини, а місцем здійснення «активної» фахової роботи з дитиною (а іноді і у взаємодії з її батьками або іншими законними представниками), її виховання та реабілітації.

Особливими є також повноваження патронатного вихователя, а також підстави припинення застосування влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Повертаючись до питання складних життєвих обставин, слід зазначити, що про них йдеться у Законі України «Про соціальні послуги»: складні життєві обставини визначаються як обставини, спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками і способом життя, внаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті [112].

Деталізацію законодавчих положень щодо визначення складних життєвих обставин можна побачити у Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб). У цьому нормативному акті наголошено, що до сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, належать сім'ї (особи), які не можуть самостійно подолати або мінімізувати негативний вплив, зокрема, таких обставин: жорстоке поводження з дитиною в сім'ї; відсутність постійного місця роботи у працездатних членів сім'ї (особи); відсутність житла,

призначеного та придатного для проживання; відбування покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, взяття під варту одного з членів сім'ї (особи), насильство в сім'ї (у тому числі щодо дитини); тривала хвороба, встановлена інвалідність (у тому числі дітей), вроджені вади фізичного та психічного розвитку, малозабезпеченість, безробіття одного з членів сім'ї (особи), що негативно впливає на виконання батьківських обов'язків, призводить до неналежного утримання дитини та догляду за нею; спосіб життя, внаслідок якого один із членів сім'ї (особа) частково або повністю не має здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте життя та брати участь у суспільному житті; ухиляння батьків від виконання обов'язків з виховання дитини; відібрання у батьків дитини без позбавлення батьківських прав; стихійне лихо; дискримінація осіб та/або груп осіб [104].

Зазначений перелік є важливим у тому сенсі, що він окреслює межі фахової підготовки особи, яка бажає взяти на себе функції патронатного вихователя, яку вона має виконувати на професійній основі. Вимоги про таку підготовку також є важливою відмінною рисою патронату від інших форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Патронатний вихователь має здійснити цикл заходів, які досить детально прописані порівняно з іншими формами особистого влаштування у СК України: забезпечити дитину житлом, одягом, харчуванням тощо; створити дитині умови для навчання, фізичного та духовного розвитку; співпрацювати з батьками, іншими законними представниками дитини задля подолання складних життєвих обставин у межах та у спосіб, визначені органом опіки та піклування; забезпечити надання чи доступ до послуг, визначених договором про патронат над дитиною; сприяти контактам дитини з батьками, іншими законними представниками, родичами, крім випадків, коли батьки позбавлені батьківських прав або в судовому порядку обмежені у праві спілкування з дитиною.

Зауважимо, що патронат неможливо характеризувати як альтернативну форму влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Така «альтернативність» патронату перетворює його на явище певною мірою додаткове та другорядне. Ми вважаємо, що договір патронату є початковою формою ресоціалізації дитини, одним з можливих етапів налаштування сімейного життя дитини (на це вказує взаємозв'язок патронату з такими формами, як прийомна сім'я та дитячий будинок сімейного типу). Також викликає запитання характеристика патронату як певної трудової функції патронатного вихователя (як роботи). Вважаємо, що патронат є не роботою, а різновидом права особи на вільний вибір різного роду занять.

Виконання функціональних обов'язків патронатним вихователем здійснюється на платній основі (хоча структура такої плати та її періодичність до сьогодні, на жаль, не визначені).

У підсумку зазначимо, що патронат над дітьми – це договірна, платна, строкова форма влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, здійснювана на професійній основі фахівцем-патронатним вихователем, як його особисте заняття з метою виховання, реабілітації та здійснення догляду над дитиною. Патронат над дітьми виступає передумовою та початковим етапом наступних заходів з ресоціалізації дитини. До випадків застосування цієї форми ми можемо віднести випадки: періоди відібрання дитини від батьків, застосування щодо батьків або інших законних представників запобіжних заходів у межах кримінального провадження, відбування окремих видів кримінальних покарань, перебування на військовій службі.

2.2 Характеристика видів та функцій інституту патронату над дітьми

Поняття «класифікація» походить від латинського «classis» – розряд, клас. Латинський корінь визначає «квінтесенцію» цього поняття, його найістотніше, найсуттєвіше значення, тобто поділ предметів певної сукупності за спільними ознаками з утворенням системи класів цієї сукупності. Отже, під класифікацією розуміють систему підпорядкованих деякій ознаці понять (класів) у певній галузі знань або діяльності людини, що використовується як засіб для встановлення взаємозв'язків між цими поняттями (класами).

Будуючи таку систему підпорядкованих понять, використовують певні спільні ознаки, притаманні цим поняттям. Вони називаються ознаками класифікації і відіграють вирішальну роль в отриманні результату класифікації. Таким чином, класифікація може бути використана для отримання інформації щодо різнобічної характеристики предмета дослідження. У контексті нашого дослідження роль ознак класифікації відіграє масив особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини.

Класифікація структурних елементів, що у своїй сукупності створюють певне явище (у нашому випадку – явище правового характеру, тобто систему), сприяє більш цілісному теоретичному та практичному сприйняттю досліджуваного феномену загалом. З погляду практики важливість класифікації полягає у тому, що будь-яка система, сформована і перенесена із теоретичної площини у реальне життя, допомагає структурувати поведінку учасників суспільних відносин, пов'язаних із цим систематизованим явищем. Поведінка учасників зазначених відносин у такому разі також має чіткий системний характер, що втілюється як у сфері здійснення особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини, так і у сфері їхнього захисту.

Отже, з огляду на викладене вище можемо констатувати, що класифікація типів патронатного виховання передусім спрямована на конкретизацію змісту її окремих складових елементів, тобто, власне видів патронатного виховання. У розрізі нашого дослідження така конкретизація змісту типів патронатного виховання полягає у визначенні його функціонального навантаження. Поряд із тим необхідно зазначити, що основна мета класифікації – систематизувати за певною ознакою досліджувані елементи, об'єднати їх таким чином, щоб подальше їх використання було зручним та оптимально раціональним. Одним із можливих шляхів виконання цього завдання, на нашу думку, є вивчення видів патронатного виховання, що практикуються у різних країнах світу, та аналіз їх змісту.

Для прикладу розглянемо практику патронату (фостерної опіки) у Польщі, де є акт із питань сімейної підтримки та системи замінної опіки (2011), який встановлює, що замінна опіка або фостерна опіка застосовується у ситуації, коли батьки є нездатними забезпечити опіку та виховання. Управління нею здійснюється округом (адміністративною одиницею). Необхідність у замінній опіці визначається рішенням сімейного суду (як і необхідність у невідкладній фостерній допомозі) [124, с. 122].

Фостерна сім'я є формою забезпечення тимчасової опіки над осиротілими дітьми або дітьми, які з інших причин були позбавлені батьківської опіки. Не більше, ніж троє дітей можуть бути інтегровані в одну сім'ю.

У Польщі існує такий розподіл фостерних сімей:

– споріднені сім'ї (сім'ї родичів) – сім'ї, сформовані із родичів або бабусь та дідусів. Така сім'я повинна відповідати тим самим законодавчо встановленим критеріям, що й інші фостерні сім'ї. Крім того, навчання, зазвичай, провадиться на індивідуальній основі. Майже 64% від усіх фостерних сімей є спорідненими сім'ями;

– неоплачувані фостерні сім'ї (непрофесійні) – як і споріднені сім'ї, неоплачувані фостерні сім'ї можуть сподіватися на допомогу фостерного координатора. Як допомога є часткове відшкодування витрат на догляд за дитиною. Патрони із таких сімей, зазвичай, мають іншу роботу у той же час, як вони турбуються про дітей у їхніх сім'ях. Метою патронату у таких фостерних сім'ях є підтримка дитини у складний період розлуки із її кровною сім'єю. Неоплачувані фостерні сім'ї допомагають дитині розвиватися, вибудовувати емоційні зв'язки з іншими дітьми та відновлювати взаємовідносини з дорослими (патронами, а у подальшому – з батьками). Таким сім'ям випадає надзвичайна нагода піклуватися про дитину так, щоб допомогти їй відновити свою самооцінку та визначитися у цьому світі;

– професійні фостерні сім'ї – це сім'ї, у яких я принаймні одна особа із подружжя отримує заробітну плату за виконання обов'язків патрона. Така форма патронату проводиться на основі укладеного договору із окружною посадовою особою. Професійні фостерні сім'ї забезпечують виконання однієї із наступних функцій:

– надання невідкладної фостерної допомоги – професійні фостерні сім'ї готові прийняти у будь-який час доби дитину, доставлену поліцією або прикордонниками. У такому разі професійна фостерна сім'я опікується дитиною до того часу, поки кризова ситуація у її житті не буде подолана, але не довше, ніж 4 місяці (в окремих виправданих випадках цей період може бути продовжений до 8 місяців). Протягом цього періоду має бути вироблене рішення про інтегрування дитини в сім'ю або поміщення її під інший вид патронату;

– надання спеціальної фостерної допомоги – професійні фостерні сім'ї шляхом укладення договору із окружною посадовою особою зобов'язуються надавати фостерну допомогу дітям із особливими потребами (із встановленим діагнозом інвалідності або дітям, які вчинили злочини, а також матерям-підліткам із маленькими дітьми) [124, с. 123].

Отже, польська практика патронату передбачає такі його різновиди, як: 1) патронат, що здійснюється фостерними спорідненими сім'ями (сім'ями родичів); 2) патронат, що здійснюється фостерними сім'ями на безоплатній основі; 3) патронат, що здійснюється професійними фостерними сім'ями. Усі зазначені види патронату мають спільне цільове функціональне призначення – допомогти дитині, яка опинилася в складних життєвих обставинах. Разом з тим такий особливий вид патронату, як професійна фостерна сім'я у межах цієї спільної для усіх видів патронату функції виконує ще й соціальну підфункцію, надаючи допомогу та піклування дітям, які вийшли за рамки соціальних морально-етичних чи законних норм.

Французький досвід патронатного (фостерного) виховання свідчить, що фостерні сім'ї, як правило приймають на проживання дітей-правопорушників (віком 3,5 – 18 років) на термін до шести місяців з можливістю продовжити його ще на шість місяців, і так до двох років. До штату Центру входять вихователі, які працюють з неповнолітніми, і вихователі, які надають поради фостерної сім'ям. Організуються підготовчі курси для тих, хто готовий прийняти правопорушника. Фостерні сім'ї у Франції - це звичайні сім'ї, у яких можуть проживати і рідні діти (не більше трьох). У той час, коли дитина знаходиться в Центрі, з його батьками ведеться робота. Вихователі аналізують можливість повернення дитини додому. Є випадки, коли суд накладає на батьків обов'язок фінансування проживання дитини в зазначених центрах.

Фостерні сім'ї отримують фінансову підтримку на утримання дитини в розмірі 26 євро в день, коли неповнолітня дитина реально знаходиться у фостерній сім'ї. Заробітної плати вихователі не отримують, а, навпаки, беруть на себе додаткові обов'язки щодо утримання дитини (наприклад, купують одяг, проїзні для поїздок до школи і ін.), тобто патронат у Франції є безоплатним [57, с. 54].

Аналізуючи фостерне виховання у Великобританії, Н. В. Мартовицька та С. В. Архипова висновують, що у Великобританії є два основних види цього соціального інституту: фостерне виховання дітей і приватна фостерна опіка. Перший вид фостерного виховання забезпечується за допомогою органів місцевої влади, що створюють умови для проживання та засоби для існування дитини, яка перебуває під опікою, влаштовуючи її в біологічній родині, родині родичів. У разі неможливості процедури біологічного влаштування розглядається питання про проживання дитини в стаціонарних закладах – дитячих будинках, притулках, інтернатах. Для забезпечення достатньої кількості фостерних вихователів на рівні держави створено мережу спеціальних фостерних агентств, що реалізують дві головні функції – пошук і підготовку потенційних вихователів; створення комплексу безоплатних послуг для дітей-сиріт і вихователів. Другий вид фостерного виховання – це приватна домовленість між батьками і фостерними вихователями про опіку над дитиною, що здійснюється в будинку опікуна без залучення органів місцевої влади. При цьому опікунами не можуть бути батьки та родичі. У межах приватного фостерінгу на вихованні у фостерного вихователя може перебувати не більше трьох дітей одночасно [56, с. 64].

Н. В. Мартовицька класифікує типи влаштування дітей у фостерну сім'ю за часом (короткострокові, довгострокові і часткові), категорією (для підлітків та дітей, які потребують спеціального догляду – неповнолітніх правопорушників, дітей з особливими потребами, безпритульних дітей та підлітків; для груп братів і сестер; для мами з дитиною; у надзвичайних ситуаціях; тимчасове виховання; родинне піклування) та за змістом (фостерне виховання; за домовленістю батьків; для мами з дитиною) [63, с. 92-97].

З іншого боку Л. В. Лешанич виділяє два види короткострокового патронату (фостеру): короткостроковий (призначений для надання короткострокової допомоги дітям, батьки яких можуть потребувати спеціальної або надзвичайної допомоги або коли батьки перебувають під

слідством на час від одного тижня до декількох місяців) та терміновий (коли діти потребують безпечного місця проживання протягом кількох днів, наприклад, якщо один з батьків потрапив до лікарні і немає особи, яка б могла доглянути за дитиною) [56, с. 65].

Серед європейських держав, у яких активно практикується фостерне піклування, особливу увагу привертає до себе Швеція. Як одна з найбільш соціально-орієнтованих держав світу, ця країна не лише увібрала у свою модель патронатного виховання найраціональніші елементи, притаманні світовій практиці, але й виробила особливий, адекватний шведським реаліям елемент механізму надання послуг фостерного піклування.

Це «звичайні» фостерні будинки, діяльність і наповнюваність яких забезпечується відповідними державними соціальними службами. Крім цього виду фостерних будинків, у Швеції функціонують також споріднені (родинні) фостерні будинки, куди на виховання та під піклування приймають дітей, які знайомі або поєднані іншим можливим способом із фостерними батьками, та фостерні будинки невідкладної допомоги, де дітям, які опинилися у складних життєвих обставинах, надають нічліг [124, с. 123].

Зазначені вище три основних типи фостерного піклування у Швеції охоплюють 75 % усіх фостерних закладів [3] і, як можна зробити висновок із вищевикладеного, виконують перш за все соціальну функцію, формуючи з дітей, що опинилися у складних життєвих обставинах, повноцінних членів суспільства шляхом забезпечення їм сімейного піклування та прищеплення їм прототипу моделі повноцінної сім'ї.

У російській правовій теорії було запропоновано виділяти такі типи патронатного виховання:

– патронатне виховання – форма влаштування дітей-сиріт і дітей, що залишилися без батьківської опіки, у межах якої дитина передається на виховання та утримання в патронатну сім'ю;

– постінтернатний патронат – форма виховання і надання соціальної допомоги дитині-сироті або дитині, що залишилась без батьківського піклування;

– соціальний патронат – форма надання патронатним вихователям необхідної допомоги у піклуванні та вихованні дитині у разі визнання її у встановленому порядку такою, що потребує державної підтримки (реалізується в м. Москва, Республіці Башкортостан, Пермському краї, Калінінградській, Архангельській, Владимирській областях). Основний напрям такої патронатної роботи – профілактика та запобігання кримінальній злочинності серед дітей [18];

– патронатне виховання в умовах гостьового режиму – форма влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, за якої дитина передається на утримання і виховання в сім'ю патронатного вихователя на термін до 30 днів (відповідно до Закону Ярославської області «Про форми влаштування дітей, які залишились без батьківського піклування, на території Ярославської області») [124, с. 124].

З урахуванням вищевикладеного можна констатувати, що практика патронату у Російській Федерації покликана забезпечити виконання такої основної функції, як соціальна, що полягає у наданні соціальної допомоги та підтримки дітям, які опинилися у складних життєвих обставинах, а також ряду додаткових функцій, серед яких найбільш очевидною є фасилітативна (надання необхідної допомоги патронатним вихователям).

У Сполучених Штатах Америки (далі – США) практика патронатного виховання регулюється на законодавчому рівні. Зокрема, Федеральний Регулятивний Кодекс США у Главі 45 1355.20 визначає патронатне виховання як «фостерне піклування, що передбачає цілодобову заміну турботу про дітей, розміщених окремо від їхніх батьків або опікунів, для яких розміщення і піклування у фостерних агенціях є можливим відповідно до Глави IV-E. Фостерне піклування охоплює розташування дітей у фостерних сімейних будинках, фостерних родинних будинках, групових

будинках, притулках невідкладної допомоги, будинках сприяння, інституціях опіки над дітьми, а також прийомних будинках, але не обмежується ними. Дитина, яка перебуває під фостерним піклуванням, згідно із цим визначенням, незважаючи на те, чи фостерне сприяння є ліцензованим, отримує платежі на своє утримання від державних, родових чи місцевих агенцій опіки над дітьми; якщо дитина перебуває у прийомному будинку, платежі здійснюються до закінчення цього виду піклування. При цьому не має значення, чи відповідають здійснювані платежі, федеральним вимогам».

Із зазначеного бачимо, що у розумінні законодавства США фостерне сімейне піклування охоплює розташування дітей у фостерних сімейних будинках, фостерних родинних будинках, групових будинках, притулках невідкладної допомоги, будинках сприяння, інституціях опіки над дітьми, а також прийомних будинках. Однак, крізь призму українського законодавства типи фостерного піклування у США можна розуміти як два наступних види:

- фостерні сімейні будинки родичів – ліцензовані чи не ліцензовані будинки родичів дітей, діяльність яких узгоджується із розділом IV-E, і що організовані як агенції для проживання дітей під фостерним піклуванням;

- фостерні неродинні сімейні будинки – ліцензовані фостерні сімейні будинки, діяльність яких узгоджується із розділом IV-E і організовується як проживання дітей під фостерним піклуванням [124, с. 124].

Варто зазначити, що для усіх типів фостерного піклування, притаманних патронатній практиці у США, спільними є дві риси, що визначаються федеральним законодавством (Главою 45 Розділом 1355.20 Федерального Регулятивного Кодексу). По-перше, це ліцензована діяльність щодо піклування про дитину, що здійснюється за умов, коли основні робочі обов'язки перешкоджають перебуванню фостерних батьків удома у той час, коли там перебувають діти, про яких вони турбуються, а школа не несе фостерної відповідальності; по-друге, це ліцензована діяльність щодо піклування про дитину за умов, що фостерні батьки залучені до співучасті із батьками дитини у діяльність стосовно турботи про неї, яка здійснюється

поза межами звичної батьківської діяльності, такої, як відвідування адміністративних чи юридичних установ, розгляду прецедентних справ чи тренінгів для фостерних батьків. Платежі на покриття цих витрат можуть бути включені у базові фостерні заощадження; розподілені платежі між фостерними батьками чи розподілені платежі для забезпечення піклування про дітей [124, с. 124-125].

Розглянемо також види патронату та дамо їх характеристику у Канаді. Порівняно з класифікацією видів патронату, притаманних аналогічній практиці у США, класифікація видів фостерного піклування у Канаді є більш розгорнутою. Зокрема, розрізняють п'ять видів будинків сімейного піклування: родинні (обмежені), регулярні, а також три рівні спеціалізованих будинків. Для кожного з цих видів будинків сімейного піклування укладається спеціальна угода із органами влади, уповноваженими на регулювання діяльності щодо надання послуг фостерного піклування.

Охарактеризуємо специфіку діяльності кожного із зазначених видів будинків сімейного піклування.

1. Споріднені (обмежені) – будинки опіки, у яких здійснюється піклування про дітей, яких знають фостерні батьки або навіть пов'язані з ними. Угода про перебування дитини у такому будинку не укладається щодо дітей із особливими потребами, і припиняється у момент залишення дитиною будинку опіки. Дія Угоди про перебування дитини у спорідненому (обмеженому) будинку фостерного піклування не може бути тривалішою, аніж, власне, піклування про таку дитину.

2. Будинки регулярного піклування – досліджені та погоджені будинки сімейного піклування. Як правило, діти, які розміщуються у таких будинках, незнайомі фостерним батькам.

3. Спеціалізовані будинки опіки (першого, другого та третього рівнів) призначені для надання послуг фостерного піклування для дітей, у яких спостерігаються поведінкові або емоційні зміни різного рівня (від помірних до екстремальних) або із підтвердженими відхиленнями у розвитку.

Спеціалізовані будинки опіки, залежно від рівня, характеризуються різними процедурами погодження, різним обсягом набутого досвіду та вимогами до навчання, а також окремими вимогами до послуг, що надаються [124, с. 125].

Усі фостерні батьки отримують щоденні платежі для кожної дитини, яка перебуває під їхнім піклуванням. Фостерні батьки, які здійснюють фостерне піклування у межах спеціалізованих сімейних будинків, також отримують відповідні платежі, що покривають їхню надмірну відповідальність та виконання службових обов'язків, а також включають базу для щомісячних змін.

Будинки сімейного піклування можуть надавати одну або декілька послуг із нижчезазначених:

– короткотермінове або тимчасове піклування – більшість видів фостерного піклування надається, доки не буде прийнято рішення про відповідність умов для розміщення дитини у біологічну сім'ю. Намір про повернення дитини у біологічну сім'ю фостерними батьками має бути зафіксований у момент розміщення дитини у фостерну сім'ю. Залежно від прогресу виконання плану фостерного піклування, короткотермінове або тимчасове піклування може тривати від одного дня до 24 місяців;

– довготермінове піклування – призначене для дітей, які перебувають у процесі прийняття судового рішення щодо них; перебувають під умовами угоди про спеціальні потреби (SNA) або під умовами, визначеними актами «Про сімейні зв'язки» та «Про неповнолітніх» (сироти, які залишилися без опіки). Постійне планування, крім того, є метою для усіх дітей, що перебувають у процесі очікування судового рішення;

– невідкладна турбота – сімейні будинки піклування беруть дітей під піклування на дуже маленький термін (декілька днів або навіть менше, ніж 24 години). Розміщення дітей у таких будинках може здійснюватися протягом звичайних робочих годин або, за бажанням окремих фостерних сімей, лише пізно увечері. Послугами будинків сімейного піклування, що забезпечують невідкладну турботу, в цілому користуються у період пошуку та дослідження

іншого місця розташування дитини. Невідкладне розташування може тривати щонайбільше 14 днів;

– «відпочинкова» турбота – дає можливість біологічним батькам зробити нетривалу перерву у процесі виховання та піклування про дітей, розмістивши їх у будинки сімейного піклування на певний нетривалий час. Фостерні будинки, що забезпечують надання такої послуги, практикують короткотривале піклування на непостійній основі, приймаючи дітей на день чи декілька днів (наприклад, на два дні протягом тижня чи чотири дні протягом місяця). Необхідно зазначити, що діти перебувають не цілком правомірно під турботою у разі користування такою послугою. Відпочинок надається батькам дитини як послуга сімейної підтримки, що регулюється Угодою про послуги підтримки, що укладається між батьками дитини та відповідним міністерством. У цьому разі батьки дитини зберігають право повної опіки та піклування про свою дитину;

– допоміжна турбота є послугою, схожою на «відпочинкову» турботу, але надається вона лише фостерним батькам [124, с. 125].

Таким чином, можна зазначити, що канадська практика патронатного виховання містить два основних блоки функціонального навантаження:

1) функції, спрямовані на забезпечення соціально-економічного та морально-психологічного добробуту дитини, що опинилася у складних життєвих обставинах. На наше переконання, цей блок охоплює такі функції, як: соціально-адаптаційна, що полягає у сприянні інтеграції дитини у суспільство шляхом поміщення у сім'ю; фасилітативна, зміст якої полягає у спрощенні процесу усунення складних життєвих обставин, у яких опинилася дитина, а також сприяння процесу ресоціалізації окремих категорій дітей; інклюзивно-виховна, що передбачає забезпечення турботи та піклування про дітей із особливими потребами тощо;

2) функції, спрямовані на забезпечення морально-психологічного комфорту як біологічних, так і фостерних батьків, а також економічної стабільності виключно фостерних батьків (вихователів). До структури цього

блоку, на нашу думку, входять такі функції, як: економіко-стимулювальна, що полягає у наданні додаткового (а у разі, коли фостерне піклування є професійною діяльністю, – основного) економічного (матеріального) стимулу до надання відповідних послуг фостерними батьками (вихователями); фасилітативна, зміст якої складає надання професійних послуг фостерного піклування про дітей задля створення морально-психологічного комфорту для біологічних / фостерних батьків на час їх вимушеного чи необхідного короткочасного перебування на відстані від дітей, які перебувають під їхнім піклуванням та турботою [124, с. 126].

Отже, на цьому етапі дослідження можемо констатувати, що здійснений нами аналіз видів патронатного піклування та їх змісту в зарубіжних країнах дав змогу не лише виробити концептуальний підхід до їх класифікації (див. додаток Г), але й виявити основне функціональне навантаження патронатного (фостерного) виховання / піклування (див. додаток Д).

Як бачимо з Додатку Г, аналіз зарубіжної практики патронатного (фостерного) піклування / виховання створив передумови для того, щоб виокремити шість основних критеріїв класифікації видів патронату (фостеру) – основа надання послуг патронату: ступінь зв'язку із патронатними батьками / вихователями; тривалість перебування дитини під патронатним вихованням / піклуванням; життєві обставини, через які дитина влаштовується під патронатне виховання / піклування; економічний базис; рівень створення, регулювання та фінансування патронатних установ – та, відповідно до цих критеріїв, об'єднати види патронату в конкретні логічно-послідовні групи.

Зокрема, відповідно до основи надання послуг патронату можна виділити професійний (оплачуваний) та непрофесійний (неоплачуваний) патронат.

Професійний патронат – це форма влаштування дитини у сім'ю патронатного вихователя, у котрих принаймні одна особа із подружжя отримує заробітну плату за виконання обов'язків патрона. Така форма патронату проводиться на основі укладеного договору із відповідною посадовою особою.

Особливістю непрофесійного (неоплачуваного) патронату є неоплачуваний характер діяльності патронатних вихователів, хоча допускається часткове відшкодування витрат на догляд за дитиною.

За ступенем зв'язку з патронатними батьками / вихователями виділяють споріднений (родинний) та неспоріднений патронат. У першому випадку дитина передається на виховання у сім'ї, сформовані із родичів або бабусь та дідусів, або у сім'ї, які знайомі або поєднані іншим можливим способом із дитиною, в другому – повністю стороннім особам.

За тривалістю перебування дитини під патронатним вихованням / піклуванням виділяють короткочасний (від одного дня до півроку), довгостроковий (на більший термін) та невідкладний (патронатна сім'я готова прийняти у будь-який час доби дитину, доставлену поліцією або прикордонниками у період пошуку та дослідження іншого місця розташування дитини, але не більше 14 днів) патронат.

Залежно від життєвих обставин, через які дитина влаштовується під патронатне виховання, виділяють: обмежений, необмежений / спеціальний / спеціалізований, невідкладний, «відпочинковий» / допоміжний / соціальний, постінтернатний, гостьовий патронат.

Відповідно до обмеженого патронату здійснюється піклування про дітей, яких знають фостерні батьки або навіть пов'язані з ними, при цьому договірні відносини не завжди оформляються, а саме піклування про дитину обмежується часом її перебування у відповідній сім'ї.

Необмежений / спеціальний / спеціалізований патронат здійснюється на професійній основі, і підставою його виникнення є договір, що укладається з відповідною посадовою особою; при цьому у випадку, якщо

патронат здійснюється щодо дітей із особливими потребами (із встановленим діагнозом інвалідності або дітям, які вчинили злочини, а також матерям-підліткам із маленькими дітьми, дітям, у яких спостерігаються поведінкові або емоційні зміни різного рівня (від помірних до екстремальних) або із підтвердженими відхиленнями у розвитку він буде спеціальним або спеціалізованим.

«Відпочинковий» / допоміжний / соціальний патронат надає дає можливість біологічним батькам зробити нетривалу перерву у процесі виховання та піклування про дітей, передавши їх на патронатне виховання на певний нетривалий час (на день чи декілька днів протягом тижня або протягом місяця) відповідно до Угоди про послуги підтримки, що укладається між батьками дитини та відповідним міністерством, при цьому зберігається право повної опіки та піклування про свою дитину.

Схожим із цим видом патронату є гостьовий патронат як форма влаштування дітей, що залишилися без батьківського піклування, за якої дитина передається на утримання і виховання в сім'ю патронатного вихователя на термін до 30 днів.

Постінтернатний патронат є формою виховання і надання соціальної допомоги дитині-сироті або дитині, що залишилася без батьківського піклування, але вже випустилася із відповідного дитячого будинку в період її адаптації до дорослого життя.

За рівнем створення, регулювання та фінансування патронатних установ виділяють державний, локальний і приватний патронат. Локальний патронат у чистому вигляді є в Російській Федерації, оскільки там немає правового регулювання патронату над дітьми на загальнодержавному рівні, а забезпечення патронату та його фінансування також здійснюється відповідними суб'єктами федерації.

З огляду на ці критерії, на нашу думку, можна відзначити, що патронат в Україні є професійним (оплачуваним), короткочасним, постінтернатним або соціальним, у частині здійснення патронату – локальним, а в частині нормативного регулювання – державним, може бути як спорідненим (родинним), так і неспорідненим.

Із Додатку Д видно, що зарубіжна практика надання послуг патронатного (фостерного) виховання / піклування спрямована на виконання чотирьох основних функцій – соціальної, фасилітативної, інклюзивно-виховної, економіко-стимулювальної.

Поряд із тим необхідно зазначити, що визначення функціонального навантаження вітчизняного інституту патронатного виховання залежить, на наш погляд, перш за все від детального вивчення наукового доробку українських дослідників цієї проблеми, оскільки українське законодавство не містить визначеного переліку видів патронату та не розкриває їх змісту, а сучасна вітчизняна практика надання послуг патронатного виховання перебуває на етапі початкового становлення.

У науковій юридичній літературі, дослідженій у розрізі нашої теми, практично немає робіт, предметом яких було б функціональне навантаження патронатного виховання / піклування. Поряд із тим дослідженню функцій патронату присвячено певний масив наукових пошуків у сфері педагогіки, психології, медичної психології, соціології тощо. Тому саме на перетині зазначених площин відбуватиметься подальше дослідження питання функціонального навантаження інституту патронатного виховання / піклування в Україні.

Одне з найбільш ґрунтовних наукових досліджень, присвячених проблемі функцій патронату, здійснено Л. Зданевич. На думку науковця, інститут патронату покликаний забезпечувати виконання низки функцій:

– комунікативної, що полягає у забезпеченні та налагодженні професійної взаємодії осіб, зацікавлених у створенні благополучних умов для

виховання і розвитку дитини (батьків та соціального педагога) і встановленню між ними контакту;

- організаторської, зміст якої – організація умов для забезпечення різнобічного розвитку дитини, що відповідає інтересам і природним потребам дитини спілкуватися, досліджувати і творити;

- прогностичної, що виконує змістово-цільові та організаційно-методичні завдання для подальшого розвитку дитини, яка перебуває під патронатом, програмування і прогнозування формування її особистості. Завдяки виконанню цієї функції також стає можливим запобігання та попередження дезадаптації патрованої дитини;

- охоронно-захисної, спрямованої на відстоювання прав та інтересів дітей на основі державних та міжнародних документів для забезпечення гарантованих їм прав і умов життєдіяльності. До таких документів належать: Декларація прав дитини, Конвенція ООН про права дитини, Сімейний кодекс України, Закон України «Про освіту», Закон України «Про дошкільну освіту» тощо;

- діагностичної, покликаної виявляти індивідуальні та специфічні особливості дитини чи групи соціально-педагогічного патронату, що дає змогу адекватно вирішувати соціально-педагогічні завдання;

- попереджувально-профілактичної, яка, у першу чергу, є ефективним способом контролю за дотриманням конституційної вимоги щодо обов'язковості дошкільної та загальної освіти, а також дає змогу запобігти причинам соціальної дезадаптації дітей та забезпечити умови для формування соціально-позитивної спрямованості особистості [32, с. 60-64].

Подібний погляд щодо переліку та змісту функцій патронату відстоюють й інші дослідники – В. В. Хитрюк, Е. А. Клещева, Т. Р. Якубович. Проводячи своє дослідження у площині педагогіки, ці науковці пропонують наступний набір функцій патронатного виховання / піклування, серед яких:

- 1) діагностична – виявлення можливих проблем соціальної або професійної адаптації та інтеграції у суспільство патронованих дітей;
- 2) інформаційна – збір інформації про поточний стан процесу соціалізації, соціальної (а в окремих випадках – професійної) адаптації патрованої дитини, а також передавання в уповноважені інстанції інформації про потреби, проблеми адаптації, побутові умови проживання тощо дитини, яка перебуває під патронатним піклуванням;
- 3) консультативна – надання консультацій патрованої дитині щодо її подальшої адаптації та соціалізації;
- 4) адвокативна – відстоювання інтересів, прав та свобод патрованої дитини із залученням державних та громадських організацій задля вирішення її поточних проблем;
- 5) контроль-моніторингова – спостереження за процесом соціалізації, соціальної (або професійної) адаптації дітей, які перебувають під патронатним вихованням / піклуванням, задля недопущення негативних явищ у їхньому житті [150, с. 16].

Поряд із тим є підхід щодо визначення функцій патронату, згідно з яким їх перелік подають у більш згорнутому вигляді – крізь призму медико-психолого-педагогічного супроводу дітей із особливими потребами. У цьому сенсі вважається, що патронатне виховання / піклування виконує такі функції: інформаційну, зміст якої полягає у детальному вивченні кожного вихованця у динаміці розвитку; середовищну, призначення якої – максимально пристосувати освітнє середовище до потреб дитини; особистісну – акцентування уваги на дитячій особистості та створення умов для її самореалізації та самоактуалізації [50].

У розрізі соціології увагу привертає підхід, у межах якого функції патронатного виховання / піклування визначаються у рамках визначення власне поняття «патронат». Відповідно до цього підходу патронат розуміють як «спеціально створюване соціальне утворення, що займає певне місце в суспільстві і призначене для виконання чітко окреслених громадських

функцій – інтеграції в суспільство та соціалізації сімей із дітьми, що виявилися в стані соціального вилучення» [148].

Принципово погоджуючись із вищевикладеними міркуваннями вітчизняних дослідників щодо функцій патронатного виховання / піклування, все ж вважаємо за доцільне нагадати ще раз, що проаналізовані дослідження здійснювалися у галузях наук, які, хоч і дотичні тією чи іншою мірою до юридичної науки, все ж є відмінними за своїм основним призначенням, принципами, методологічним базисом тощо від юриспруденції. Саме тому, на наше переконання, цілком раціональним виглядає міркування щодо необхідності визначення такого переліку функцій патронатного виховання / піклування, котрий би максимально розкривав зміст та сутність патронату як юридичної категорії.

З огляду на зазначене пропонуємо такий перелік функціонального навантаження патронатного виховання / піклування:

1) виховна функція, що на нашу думку, виступає базисною функцією патронату, оскільки основний зміст виховання полягає у формуванні дитини як повноцінного індивіда (в ідеалі – особистості) із максимально потужними й адекватними реаліями сучасності й індивідуальними здібностями, фізичним, інтелектуальним, морально-психологічним, духовним потенціалом. У найбільш загальному розумінні, основна місія патронату полягає у досягненні того ж результату, оскільки саме від нього залежить, чи стане сьогоднішня дитина повноправним, повноцінним членом суспільства і законослухняним громадянином, чи принесе у майбутньому користь своїй державі і своєму народу, чи буде попереджено потенційно негативний сценарій розвитку життя дитини, що опинилася у складних життєвих обставинах.

Виховна функція патронатного виховання / піклування, на наше переконання, містить дві складових частини – педагогічну, коли йдеться про перебування під патронатом неповнолітніх дітей до 18 років, та андрагогічну,

за умови, що патронований у окремих, визначених законодавчо, випадках продовжує залишатися під патронатом після досягнення повноліття;

2) адаптаційна функція полягає у сприянні інтегруванню дитини у соціум, її адаптації до суспільних норм життя, вимог і правил, за якими живе суспільство. В окремих випадках ця функція виявляється у процесах соціалізації та ресоціалізації дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах;

3) гносеологічна функція передбачає активізацію пізнавального процесу дитини у контексті вивчення перебігу соціальних процесів, пізнання закономірностей і законів соціуму та суспільства, у тому числі мова йде про пізнання дитиною моделі традиційної, повноцінної та соціально благополучної сім'ї, «лекало» якої у майбутньому вона застосовуватиме й у власному житті. З цього погляду гносеологічна функція патронатного виховання є надзвичайно важливою, оскільки, маючи правильну (суб'єктивно для конкретного суспільства та держави) систему знань та модель поведінки, дитина зможе у подальшому успішно адаптуватися до суспільства та уникнути негативних явищ у своєму дорослому житті;

4) зміст вельюативної функції полягає у тому, що патронатне виховання / піклування закладає основи формування адекватної оцінки патронованим соціуму, соціальних процесів, закономірностей та законів, а також сім'ї та сімейних відносин;

5) гуманістична функція патронатного виховання / піклування виявляється перш за все у тому, що інститут патронату як суспільно-економічне, нормативно-правове та державно-управлінське утворення виступає однією із інституцій дотримання і захисту природних і конституційних прав і свобод дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах або є позбавленою з різних причин батьківського піклування;

б) компенсаційна функція патронату впливає з ряду досліджень медико-психологічного характеру, у яких науковці висновують що, як правило, між дитиною та, як мінімум, одним із біологічних батьків виникає

тісний психологічний, емоційно-духовний зв'язок, який може бути перерваний лише за умови, що дитина влаштовується під патронатне виховання / піклування у дуже ранньому віці. З огляду на це, патронатні батьки / вихователі мають бути морально-психологічно готові до того, що вони не зможуть замінити дитині її біологічних батьків, але, за належного та добросовісного виконання своїх обов'язків здатні компенсувати дитині любов і турботу, які патронований недоотримав від кровних батьків;

7) ідентифікаційна функція виявляється у тому, що під час перебування в сім'ї патронатних вихователів дитина перевіряє середовище на надійність і безпечність, уточнює поведінкові орієнтири й межі, визначає власне місце в сімейній системі. Саме тому патронатна сім'я має бути надійною, добросовісною у виконанні своїх обов'язків, доброзичливою та максимально відкритою до дитини, яку вона виховує та про яку піклується. Найменший необережний крок може призвести до ряду негативних наслідків, серед яких – остаточне розчарування дитини у сімейних відносинах, її емоційно-психологічна замкнутість із усіма наступними явищами – апатією, депресивними, а подекуди й суїцидальними станами, суспільне відчуження тощо;

8) превентивна функція патронатного виховання / піклування полягає у тому, що перебування дитини у сім'ї, належні піклування та догляд, любов і турбота здатні виступити дієвими «запобіжниками» і профілактичними засобами таких негативних явищ, як соціальне сирітство, дитяча злочинність, руйнація традиційного інституту сім'ї тощо.

У підсумку наголосимо, що яку б видову множину патронатного виховання / піклування зрештою б не закріпила на законодавчому рівні Українська держава, його функціональне навантаження, запропоноване вище, хоч і не претендує на вичерпність та досконалість, все ж, на нашу думку, максимально уможлиблює основне призначення та зміст патронату як суспільно-юридичного інституту у нашій державі.

Висновки до Розділу 2

Отже, в результаті дослідження поняття, видів та функціонального призначення патронату як форми особистого влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, ми дійшли таких висновків:

1. Патронат над дітьми – це договірна, платна, строкова форма влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, здійснювана на професійній основі фахівцем-патронатним вихователем як його особисте заняття задля, виховання, реабілітації та здійснення догляду над дитиною.

Можна виділити такі критерії відмінностей патронату від інших форм влаштування дитини, позбавленої батьківського піклування: термін здійснення особистого влаштування дитини; нормативні вимоги до особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини; нормативні вимоги до кількісного складу; необхідність згоди батьків або законних представників дитини; критерії щодо дитини; повноваження особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини; підстави припинення застосування влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Патронат неможливо характеризувати як альтернативну форму влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, що перетворює його на явище певною мірою додаткове та другорядне. Патронат над дітьми виступає передумовою та початковим етапом наступних заходів з ресоціалізації дитини у випадках складних життєвих обставин.

2. Можна виокремити такі критерії класифікації патронату (фостеру):

– основа надання послуг патронату (фостеру), відповідно до цього критерію класифікації виділяють професійний (оплачуваний) та непрофесійний (неоплачуваний) патронат (фостер);

– ступінь зв'язку із патронатними батьками / вихователями – споріднений (родинний) та неспоріднений;

- тривалість перебування дитини під патронатним вихованням / піклування – короткочасний, довгостроковий та невідкладний;
- життєві обставини, через які дитина влаштовується під патронатне виховання / піклування – обмежений, необмежений / спеціальний / спеціалізований, невідкладний, «відпочинковий» / допоміжний / соціальний, постінтернатний, гостьовий;
- рівень створення, регулювання та фінансування патронатних (фостерних) установ – державний, локальний і приватний.

Відповідно до цих критеріїв можна зазначити, що патронат в Україні є професійним (оплачуваним), короткочасним, постінтернатним або соціальним, у частині здійснення патронату – локальним, а в частині нормативного регулювання – державним, може бути як спорідненим (родинним), так і неспорідненим.

4. Патронат як соціальний та сімейно-правовий інститут виконує наступні функції:

- виховну (виступає базисною функцією патронату);
- адаптаційну (сприяє адаптації дитини до суспільних норм життя, вимог і правил, за якими живе суспільство);
- гносеологічну (передбачає активізацію пізнавального процесу дитини у контексті вивчення перебігу соціальних процесів, пізнання закономірностей і законів соціуму та суспільства);
- вельюативну (закладає основи формування адекватної оцінки патронованим соціуму, соціальних процесів, закономірностей та законів, а також сім'ї та сімейних відносин);
- гуманістичну (забезпечує дотримання і захист природних і конституційних прав і свобод дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах або є позбавленою із різних причин батьківського піклування);
- компенсаційну (компенсація дитині батьківської любові і турботи);
- ідентифікаційну (під час перебування в сім'ї патронатних вихователів дитина визначає власне місце у суспільстві та сім'ї);

– превентивну (перебування дитини у сім'ї, належні піклування та догляд, любов і турбота здатні виступити дієвими профілактичними засобами таких негативних явищ, як соціальне сирітство, дитяча злочинність, руйнація традиційного інституту сім'ї).

РОЗДІЛ 3

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ЗМІСТ ДОГОВОРУ ПРО ПАТРОНАТ

3.1 Поняття і правова природа договору про патронат

Одним з найбільш важливих етапів організації патронату над дитиною та організації діяльності сім'ї патронатного вихователя є укладення договору про патронат над дитиною як безпосередньої форми оформлення договірних правовідносин. Суть останніх полягає у тому, що учасники вступають у відносини, засновані на правових та договірних нормах, які визначають їх правовий статус, а також зобов'язання стосовно дитини, яка підлягає переданню до відповідної сім'ї.

Незважаючи на той факт, що норми, які регулюють питання договору про патронат над дитиною, закріплені українським законодавством вже понад 15 років (з моменту прийняття СК України), в Україні так і не було напрацьовано достатньої правозастосовної та судової практики в цій сфері. Зокрема, донедавна не було ряду підзаконних нормативно-правових актів, необхідних для реалізації патронату над дітьми, і лише 16 березня 2017 року Кабінет Міністрів України видав постанову, якою затвердив «Порядок створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя», «Типовий договір про патронат над дитиною», «Порядок оплати послуг патронатного вихователя та виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя» [25].

На сьогодні також немає і єдиної наукової позиції стосовно визначення поняття договору про патронат над дитиною, йдуть суперечки щодо його галузевої приналежності. На наш погляд, така ситуація не сприяє ефективному практичному застосуванню певної форми влаштування дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Вважаємо за доцільне розглянути питання сутності договору про патронат над дитиною. Розкривши її, зможемо виокремити істотні ознаки цього договору, що дозволить зробити висновок про його відмінність від інших договорів у сімейному праві.

Так, відповідно до ст. 253 СК України «Договір про патронат над дитиною» орган опіки та піклування влаштовує дитину, яка перебуває у складних життєвих обставинах, в сім'ю патронатного вихователя». Беручи за основу досягнення сучасної теорії договірного права, можна визначити договір як домовленість двох або кількох суб'єктів, спрямовану на встановлення, зміну, припинення тощо відповідних правовідносин [149, с. 460]. Як відомо, подібна дефініція міститься і в ст. 626 ЦК України. Проте відповідно до законодавчого визначення договором є домовленість, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, а не правовідносин. Як зауважує, характеризуючи цивільні процесуальні правовідносини, А. Л. Паскар, для виникнення правовідносин необхідним є наявність трьох елементів: норми цивільного процесуального права; цивільної процесуальної правоздатності і дієздатності; юридичних фактів [85, с. 49-50]. Такий підхід, на нашу думку, є цілком справедливим і для цивільно-правових та сімейно-правових правовідносин. Оскільки сам договір не охоплює перелічених А. Л. Паскар елементів, вважаємо, що позиція, викладена в ст. 626 ЦК України, є більш слушною.

Доцільно також звернути увагу, що в останніх наукових дослідженнях договірного права України договір часто визначається через категорію «правочину» [68, с. 29]. Наприклад, С. М. Бервено пропонує розуміти під договором правомірний правочин взаємоузгодженої волі двох і більше сторін, спрямованої на виникнення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків у формі зобов'язального правовідношення та на врегулювання відносин між цими сторонами шляхом закріплення цих прав і обов'язків, як правило, у формі відповідних умов договору у визначеній законом формі [6, с. 13].

Таким чином, будь-який договір, по-перше, є угодою, домовленістю, під якою розуміють збіг волі сторін, і, по-друге, договір є тільки взаємною угодою, оскільки його учасниками мають бути принаймні дві сторони.

Аналізуючи визначення «воля сторін», слід зазначити, що воно є визначальним в окресленні моменту укладення будь-яких консенсуальних цивільно-правових договорів, у тому числі і договорів у сімейному праві, одним із яких є договір про патронат над дитиною. Воля – це психічне регулювання особою своєї поведінки, що полягає у детермінованому і мотивованому бажанні досягнення поставленої мети, у виборі рішення та розробці шляхів, засобів і застосуванні зусиль для їх здійснення. Воля як не тільки правова, а й психологічна категорія не має самостійного значення для набуття, зміни або припинення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків суб'єктами цивільних правовідносин, оскільки для цього потрібна наявність її сприйняття іншими особами внаслідок волевиявлення, тобто зовнішнього виявлення волі, яке й виступає єдино можливим способом доведення до інших учасників цивільних відносин дійсної волі суб'єкта [153, с. 271]. У такому випадку повинна бути відповідність між волею та волевиявленням, лише в цьому разі буде укладено цивільно-правовий договір. У той же час у разі пороку (вади) волі або волевиявлення укладення договору та реалізація його умов сторонами договору є все ж можливими, тобто абсолютизувати ідею надання переваг чи то внутрішній волі особи, чи її зовнішньому виявленню, тобто відповідному волевиявленню, недоцільно, хоча наявність пороків (вад) в одному з двох елементів може позначатися на дійсності договору чи на визначенні його правової природи [6, с. 17-18].

Договір про патронат над дитиною є також угодою, яка є спільною домовленістю учасників, що виражає їх волю на визначення прав і обов'язків відносно один до одного, що виникає у зв'язку із влаштуванням дитини, яка перебуває у складних життєвих обставинах, а також подальше виконання патронатним вихователем дій, спрямованих на матеріальне забезпечення, виховання, навчання, різносторонній розвиток дитини тощо. Слід також

наголосити, що договір патронату над дитиною – це двостороння угода, оскільки у його укладенні беруть участь декілька суб'єктів. Зокрема, йдеться про органи опіки та піклування і патронатного вихователя. В окремих випадках, передбачених чинним законодавством, а саме коли влаштування дитини до сім'ї патронатного вихователя здійснюється за згодою батьків (законних представників), стороною договору патронату над дитиною можуть бути також батьки (законні представники) [25].

Договір завжди є правомірною дією. Це означає, що він є дозволеною дією та створює той правовий ефект, на який був спрямований, тобто сторони повинні вчиняти тільки ті дії, які не суперечать вимогам діючого законодавства, а також відповідають загальноприйнятим принципам права та моралі [155, с. 273]. Зокрема, дії патронатного вихователя протягом усього періоду чинності договору про патронат над дитиною регулюються нормами Конституції України, СК України, Закону України «Про охорону дитинства» тощо.

Разом з тим будь-який договір укладається з певною метою або визначеного правового результату, що полягає в набутті, зміні або припиненні відповідних прав та обов'язків, настання яких зумовлено волею сторони (сторін) договору [155, с. 271]. Мета характеризує психічне ставлення особи до вчинюваних нею дій. Вона визначає спрямованість дій, дає уявлення про результат, якого прагне досягти особа. Мета, заради якої патронатні вихователі і органи опіки та піклування вступають між собою в договірні відносини, досить специфічна, не подібна до мети інших договорів. Вона полягає в наданні патронатним вихователем послуг з виховання дитини, яка перебуває у складних життєвих обставинах.

Зважаючи на правові наслідки, зокрема виникнення, зміну чи припинення правовідношення, в науковій літературі договір традиційно характеризують як різновид юридичних фактів [27, с. 39]. Таким чином договір про патронат над дитиною також є правомірною дією патронатних вихователів і органів опіки та піклування, яка тягне за собою виникнення,

зміну чи припинення правовідносин з приводу патронатного виховання дитини в сім'ї патронатного вихователя.

Як відомо, одним з головних принципів договірної права є принцип свободи договору. Зміст цього принципу полягає у свободі особи вільно вступати в договірні відносини; самостійно обирати контрагента; самостійно визначати структуру й вид договірної зв'язку [77, с. 101], а в аспекті патронатних правовідносин це означає, що патронатний вихователь є ініціатором створення сім'ї патронатного вихователя, за будь-яких обставин органи державної влади чи місцевого самоврядування не можуть примусити жодну особу до створення патронатної сім'ї.

Разом з тим з певним застереженням до договору патронату над дітьми може бути застосоване положення про вільний вибір контрагента. Це пояснюється тим, що відповідно до ст. 253 СК України обов'язковою стороною договору є орган опіки та піклування, який виключає можливість для патронатного вихователя змінити зазначену сторону договору. Окрім цього законодавство також передбачає певні обмеження щодо кандидатури патронатного вихователя. Наприклад, патронатним вихователем не може бути особа, інтереси якої суперечать інтересам дитини (ч. 2 ст. 212, ч. 4 ст. 252 СК України). Таким чином, зазначені застереження мають бути враховані органом опіки та піклування при виборі особи патронатного вихователя.

Щодо індивідуального характеру договору про патронат над дитиною слід зауважити, що він характеризується особливою сферою регульованих відносин. Зокрема, дія договору патронату над дитиною обмежується відносинами, пов'язаними переважно з питаннями організації патронатної сім'ї, передання дитини на виховання до патронатної сім'ї, умовами його виховання та винагороди патронатних вихователів.

Таким чином, можна констатувати, що в цілому ознаки договору про патронат над дитиною переважно збігаються з ознаками, характерними для будь-якого договору взагалі.

Зважаючи на вищевикладене, а також враховуючи вимоги чинного законодавства, можна зробити висновок, що договір про патронат є угодою між органом опіки та піклування і патронатним вихователем з обов'язковою умовою розмежування їх прав та обов'язків із захисту інтересів дитини, яка влаштовується до патронатної сім'ї на визначений термін за винагороду у формі щомісячних виплат патронатному вихователю.

Велике значення для розуміння правової природи договору про патронат над дитиною має також визначення галузевої приналежності цього договору. Зокрема, на сьогодні в правовій науці є три основних підходи щодо цього питання. Так, частина представників юридичної науки вважає, що цей договір є цивільно-правовим, інші розглядають його як договір сімейно-правовий, а дехто вважає, що договір про патронат містить у собі ознаки як цивільно-правового, так і сімейно-правового договору [76, с. 445].

У сімейно-правовій літературі поширеною є думка проте, що договір про патронат є сімейно-правовим [125, с. 476; 129, с. 485; 131, с. 274; 133, с. 427;], хоча такий підхід не єдиний, і ряд вчених схиляється до думки, що сімейне право складає особливу підгалузь цивільного права, тому договори, які укладаються учасниками сімейних правовідносин, є сімейно-правовими як особливим підвидом цивільно-правових договорів [5, с. 35; 133, с. 16].

Визначення сімейного права підгалузі цивільного права надає можливість розглядати сімейно-правові договори як своєрідний різновид договорів цивільно-правових [135, с. 736].

Наприклад, Л. Ю. Міхеєва розглядає договір про патронат над дитиною як цивільно-правовий договір, оскільки зазначений договір породжує «зобов'язання, яке виникає із договору відплатного надання послуг, що укладається на визначений строк» [70, с. 84].

Як зазначає В. С. Гопанчук, за термінологією (зокрема, у зв'язку із використанням таких термінів, як «договір», «сторони», «оплатність», «двосторонність», тощо) договір про патронат над дітьми має багато спільного з цивільно-правовим договором, однак за своєю правовою

природою не є таким, тому на нього не можуть поширюватися положення зобов'язального права, оскільки:

1) предметом договору про патронат є діяльність, пов'язана з вихованням та утриманням дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, що є сферою регулювання сімейного права;

2) за невиконання умов договору про патронат не встановлено цивільно-правової відповідальності у вигляді відшкодування збитків чи інших майнових санкцій, а лише дострокове припинення договору про патронат;

3) правовий статус патронатного вихователя близький до статусу опікуна (піклувальника) дитини, права та обов'язки якого встановлено не умовами договору, а нормами сімейного чи адміністративного законодавства [131, с. 260].

На думку деяких учених, патронат над дітьми є правовим інститутом не тільки сімейного права, а й права соціального забезпечення, оскільки за такої сімейної форми влаштування дитини здійснюється соціальне обслуговування біологічних і соціальних сиріт [123, с. 223; 140, с. 32]

Натомість прихильники сімейно-правової природи договору про патронат над дитиною, посилаючись на специфіку правовідносин, зумовлену предметом, змістом і правовими наслідками, обстоюють думку про неможливість ототожнення зазначених правовідносин з цивільно-правовими [78, с. 32].

Зокрема, як зазначає З. В. Ромовська, договір про патронат є різновидом сімейного договору, сторонами якого є, з одного боку, орган опіки та піклування, а з іншого – патронатний вихователь [125, с.476].

На думку І. В. Жилінкової, сімейно-правовими є лише такі договори, що укладаються фізичними особами і спрямовані на встановлення, зміну або припинення сімейних прав та обов'язків. Оскільки договір про патронат має інший, суб'єктний склад (однією із його сторін є орган опіки та піклування) та особливу правову природу, ні орган опіки і піклування, ні патронатний

вихователь не набувають за цим договором сімейних прав та обов'язків. Крім того, у такому договорі простежуються контролюючі функції органу опіки та піклування щодо патронатного вихователя, що не відповідає природі сімейно-правового договору [135, с. 854].

Як зазначає Л. В. Лешанич, договір про патронат доцільно було б віднести до комплексних договорів. Так, договір про патронат є підставою для виникнення правовідносин як майнового, так і немайнового характеру. Правовідносини, що випливають із цього договору, регулюються різними галузями права (сімейне право, цивільне право). І останнє – всі зобов'язання, що виникають із цього договору, спрямовані на реалізацію єдиної мети – створити найкращі умови для забезпечення особистих і майнових прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [55, с. 88].

Частково погоджуючись із цією позицією, Ю. Челишев та Д. В. Огородов обґрунтовують думку, що досліджуваний нами договір має змішану правову природу і характеризується ознаками, притаманними як для сімейно-правових, так і для цивільно-правових договорів [157, с. 10].

Разом з тим, О. В. Михальнюк здійснила спробу визначити договір про патронат над дитиною як «квазісімейний», тобто договір, який регулюється сімейним законодавством, проте за жодних умов не належить до сімейно-правових. На її думку, до таких договорів можна віднести усі договори, що опосередковують відносини з передачі дітей в сім'ї на виховання, а саме: договір про патронат, договір про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї та договір про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу. Як зазначає дослідниця, усі ці договори мають певні спільні риси, що відображають їх публічно-правову природу, а саме:

- однією зі сторін завжди виступає орган державної влади – районна, районна у м. Києві та Севастополі держадміністрація або виконавчий комітет міської ради;

- сторони перебувають у відносинах субординації – відповідний орган державної влади виконує контролюючу функцію відносно до сторони, яка бере дитину у сім'ю на виховання;

- укладаються такі договори на підставі прийнятого рішення про влаштування дитини в сім'ю та виключно на умовах, визначених законом і закріплених на імперативних засадах у формі типових договорів [69].

Погоджуючись з думкою О. В. Михальнюк, треба все ж таки зазначити, що підхід, запропонований автором, не дає відповіді на ключове питання щодо галузевої приналежності договору патронату над дітьми, оскільки такої галузі, як «квазісімейне» право, в сучасному праві немає.

Зі свого боку зауважимо, що досліджуваний договір характеризується переважно рисами цивільно-правового договору. Зокрема, як вже зазначалося вище, для укладення договору патронату над дітьми є необхідним та достатнім вираження волі сторін. Відповідно, цей договір належить до двосторонніх угод. Також договір патронату над дітьми належить до договорів взаємних та відплатних. Взаємність зумовлена тим, що обов'язки патронатного вихователя кореспондують обов'язкам районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрація або виконавчого комітету міської ради. Наприклад, відповідний орган державної влади або орган місцевого самоврядування зобов'язаний за участю уповноважених структурних підрозділів і закладів охорони здоров'я, соціального захисту населення, навчальних закладів забезпечити надання освітніх послуг відповідно до віку, розвитку та особливих потреб дитини, а патронатний вихователь зі свого боку зобов'язаний створити дитині належні умови для проживання, навчання, фізичного та духовного розвитку тощо.

Окрім цього, за надання послуг патронатний вихователь отримує оплату за рахунок коштів місцевих бюджетів у розмірі та порядку, визначених Кабінетом Міністрів України (ст. 256 СК України). Таким чином, договір патронату над дітьми є договором відплатним.

Ще однією особливістю договору патронату над дітьми є те, що цей договір можна вважати прикладом договору на користь третьої особи, тобто договору, у якому певна особа (боржник) зобов'язана виконати свій обов'язок на користь третьої особи, яка встановлена або не встановлена у договорі (ст. 636 ЦК України).

Усе вищезазначене ще раз доводить, що договір патронату над дітьми є різновидом цивільно-правового договору. Проте, очевидним фактом є й те, що немає аналогів договору патронату над дітьми у чинному ЦК України.

Разом з тим ми можемо відмітити певну схожість досліджуваного договору з договором про надання послуг.

Відповідно до ст. 901 ЦК України «за договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка використовується в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором».

Предметом договору про надання послуг є не результат діяльності (робіт), а саме дія (діяльність) як такі, що, як правило, мають нематеріальний характер, невіддільні від джерела або одержувача та характеризуються одночасністю надання та одержання. Отже, предметом договору про патронат над дитиною є вчинення різноманітних дій, спрямованих на виховання та забезпечення нормального фізичного існування дитини. Тобто діяльність патронатного вихователя є подібною до діяльності виконавця послуг за договором про надання послуг.

Сторонами договору про надання послуг можуть бути як фізичні, так і юридичні особи: виконавець (особа, яка надає послуги) і замовник (особа, яка отримує послуги), на яких поширюються загальні правила щодо участі осіб у цивільному обігу [154, с. 123].

У зв'язку з тим, що послуги переважно пов'язуються з особою, яка їх надає, до неї ставляться певні підвищені вимоги. Це значить, що здебільшого виконавець має отримати спеціальний дозвіл – ліцензію для здійснення своєї

діяльності; мати певну кваліфікацію, освіту, стаж роботи. Ця вимога стосується юридичної, туристичної, медичної, аудиторської діяльності, послуг страхування тощо [154, с. 123].

Що стосується сторін договору про патронат, то необхідно зазначити, що в науці немає однозначної думки з цього приводу.

Законодавчо визначено, що сторонами договору про патронат над дитиною є:

1) орган опіки та піклування, тобто районні, районні у містах Києві та Севастополі державні адміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах, сільських, селищних рад, які відповідно до законодавства провадять діяльність з надання статусу дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, встановлення опіки та піклування над дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування, із захисту особистих, майнових та житлових прав дітей (відповідні суб'єкти за місцем походження дитини; у випадку залишення дитини без батьківського піклування – за місцем проживання батьків дитини або одного з них, з яким проживала дитина до настання обставин, за яких вона залишилася без піклування батьків, незалежно від місця виявлення дитини; у випадку, якщо батьки дитини невідомі – за місцем виявлення дитини або місцем розташування закладу охорони здоров'я, у якому дитину залишили);

2) патронатний вихователь, який здійснює діяльність з виховання дитини та забезпечення її нормального існування, не повинен підпадати під заборони, визначені у ст. 212 СК України): ним може бути громадянин України, який має досвід виховання дитини, відповідні житлові умови для надання послуг з догляду, виховання та реабілітації дитини у своєму помешканні, має пройти обов'язкове навчання щодо здійснення патронату над дитиною, обов'язкове медичне обстеження (разом із членами його сім'ї), а також не рідше, ніж один раз на два роки – підвищення кваліфікації за програмою, затвердженою Мінсоцполітики [25].

Зважаючи на те, що законодавством визначена територіальна юрисдикція органу опіки та піклування як сторони договору про патронат над дитиною, доцільно також визначити таку вимогу до патронатного вихователя, як необхідність проживання в тій же місцевості, що й дитина (тому ж населеному пункті, тому ж районі міста, а якщо немає у відповідній місцевості патронатних вихователів – у найближчому населеному пункті, районі міста, що дозволить мінімізувати стрес для дитини щодо зміни умов проживання, знайомих, друзів, зміни навчального закладу, тощо.

У зв'язку із цим вважаємо за необхідне внести відповідні зміни до ч. 2 ст. 252 СК України та п. 7 Порядку створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя, додати вимогу проживати в тій же місцевості (див. додатки Е та Є).

В юридичній літературі, зокрема М. В. Логвіноюю зазначається, що законодавство більшості європейських держав не передбачає як одну з вимог до фостерного вихователя наявність вищої освіти, крім випадків, коли патронатні вихователі беруть на виховання дітей з певними відхиленнями [58, с. 75].

Таким чином, з боку держави сторона договору про патронат над дитиною завжди представлена уповноваженим органом місцевої влади або органом місцевого самоврядування, а з іншого, – виключно фізичною особою, яка відповідає критеріям, передбаченим ст. 212 та ч. 4 ст. 252 СК України, тобто не має обмежень, щоб бути усиновлювачем.

В. І. Борисова також зазначає, що сторонами договору про патронат є, з одного боку, орган опіки та піклування, а з іншого, – патронатний вихователь [8, с. 125]. Тієї ж думки дотримуються В. П. Мироненко [67, с. 421] та О. В. Розгон [123, с. 22].

Натомість Ю. Ю. Черновалюк стверджує, що сторонами договору про патронат є: 1) орган опіки та піклування; 2) особа, яка виявила бажання взяти у свою сім'ю дитину та забезпечити їй належне виховання (патронатний

вихователь); 3) дитина, якщо вона досягла такого віку, що може висловити згоду на передачу її у сім'ю патронатного вихователя [159, с. 136].

Отже, є дві позиції: прибічники однієї вважають, що у договорі про патронат беруть участь дві сторони (орган опіки та піклування і патронатний вихователь); прибічники іншої вважають, що, крім органу опіки та піклування і патронатного вихователя, в укладенні договору бере участь і дитина, причому виступає стороною. Для того щоб зрозуміти, чи договір про патронат є двостороннім чи багатостороннім, необхідно розглянути правову природу дво- та багатостороннього договору [55, с. 98].

Слід погодитися із доводами О. В. Розгон, що попри те, що права та обов'язки патронатного вихователя та органу опіки та піклування спрямовані на забезпечення належного виховання та утримання дитини, яка залишилася без батьківського піклування і була передана під патронат, ця дитина не є учасником патронатного договору і не наділяється самостійним правом вимоги щодо виконання умов договору [123, с. 227]. Таким чином, патронатному договору притаманні ознаки договору на користь третьої особи.

До внесення змін у Главу 20 СК України Законом від 26 січня 2016 року була наявна така підстава для припинення договору про патронат, як відмова від нього дитини, яка досягла чотирнадцяти років (ст. 256 СК України), оскільки ст. 31 ЦК України передбачено, що з досягненням дитиною чотирнадцяти років вона має неповну цивільну дієздатність, що дозволяє їй вчиняти правочини (самостійно вчиняти дрібні побутові правочини, здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом), а також передбачено ст. 32 ЦК України (самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами; самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом; бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи; самостійно

укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку). Інші правочини неповнолітня особа вчиняє за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальників, органу опіки та піклування. Як бачимо, вчинення дитиною, яка досягла чотирнадцяти років, такого правочину, як відмова від договору про патронат, не входить до переліку правочинів, які фізична особа названого віку може вчиняти самостійно. Крім цього, не враховується позиція органу опіки і піклування, який є стороною за договором про патронат [34, с. 323-327].

Чинні норми СК України щодо вищевказаного питання кардинально різняться та частково усувають означену вище проблему, зокрема закріплено, що договір про патронат над дитиною може бути розірваний за згодою сторін або за рішенням органу опіки та піклування, суду у разі невиконання патронатним вихователем своїх обов'язків за договором.

Однак для влаштування дитини в сім'ю патронатного вихователя потрібна згода дитини, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити, проте ні СК України [134], ні Постанова Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. «Деякі питання здійснення патронату над дитиною» [25] не передбачають точного віку дитини, а також критеріїв можливості висловлення згоди дитиною. На цей факт вже звертала увагу Л. В. Лешанич, яка запропонувала передбачити мінімальний вік, коли вважається, що дитина досягла такого віку та рівня розвитку, що може висловити згоду на влаштування у сім'ю патронатного вихователя – шість років [54, с. 109]. Ми не можемо погодитися з науковцем, оскільки влаштування дитини, позбавленої батьківського піклування, на нашу думку, повинно враховувати думку дитини – питання лише в тому, чи це має бути врахування думки дитини чи необхідність отримання обов'язкової згоди на укладення договору про патронат над дитиною.

Постанова Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 року «Деякі питання здійснення патронату над дитиною» вимагає наявності не просто згоди, а письмової згоди такої дитини для передачі її під патронат, при цьому лише для патронату, який встановлюється за згодою батьків (законних представників) дитини, що суперечить диспозиції ч. 1 ст. 254 СК України.

Наявність саме письмової згоди на влаштування дитини в сім'ю патронатного вихователя є більш доцільною, оскільки це, по-перше, буде письмовим доказом законності передачі дитини під патронат, по-друге, дитина, яка може висловити письмову згоду, як правило, вже досягла того віку, коли її рішення про її згоду про влаштування у сім'ю патронатного вихователя буде більш усвідомленим і менше залежатиме від впливу її батьків. У той же час вважаємо за необхідне передбачити мінімальний вік, коли така згода повинна бути отриманою в письмовій формі. На нашу думку, дитина може висловити свою думку в письмовій формі по закінченню хоча б першого класу загальноосвітньої школи, а зважаючи на те, що це, як правило, дитина, яка досягла семирічного віку, то такий вік буде оптимальним. У випадку, якщо дитина не досягла семирічного віку вимагати від неї письмової згоди на влаштування її під патронат буде недоцільно, така вимога не повинна бути обов'язковою, однак у випадку, якщо вона буде висловлена в усній або письмовій формі, то вона може бути врахована органом опіки та піклування при вирішенні питання про передачу дитини у сім'ю патронатного вихователя. Якщо ж застосувати патронат над дитиною до новонародженої дитини (на чому наполягає Т. Макійчук, оскільки сімейне піклування з перших днів їхнього життя, достатність харчування, одягу, медичного обслуговування та перспектива бути всиновленими вже підготовленими патронатними вихователями дає перевагу патронатній формі влаштування дитини перед іншими [61, с. 24]), пропозиція не застосовувати згоду дитини як обов'язкову умову укладення договору про патронат є доречною.

У випадку якщо дитина не здатна самотійно висловити письмову згоду на її влаштування у сім'ю патронатного вихователя внаслідок фізичної вади або хвороби, то, на нашу думку, така згода може бути оформлена в нотаріальному порядку через підписання цього документа батьками дитини (її законними представниками) відповідно до п. 6 глави 9 розділу I Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України.

Крім того, вважаємо, що згода дитина на її влаштування у сім'ю патронатного вихователя повинна бути обов'язковою або хоча б братися до уваги і при її влаштуванні без згоди батьків (законних представників) дитини.

У зв'язку із цим пропонуємо викласти ч. 1 ст. 253 СК України в такій редакції: «Для влаштування дитини в сім'ю патронатного вихователя потрібна згода дитини, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити. Якщо дитина досягла семирічного віку, вона повинна надати письмову згоду на влаштування її у сім'ю патронатного вихователя. У випадку якщо дитина не здатна самотійно висловити письмову згоду на її влаштування у сім'ю патронатного вихователя внаслідок фізичної вади або хвороби, така згода може бути оформлена в нотаріальному порядку через підписання цього документа батьками дитини (її законними представниками) відповідно до п. 6 глави 9 розділу I Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України. Думка дитини, яка не досягла семирічного віку щодо влаштування її у сім'ю патронатного вихователя, може бути прийнята до уваги. У такому випадку рішення органу опіки та піклування, яке не збігається з думкою дитини, повинно містити мотиви відмови врахування думки дитини». У зв'язку із цим доцільно внести й аналогічні зміни і до Постанови Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. «Деякі питання здійснення патронату над дитиною» (див. додатки Е та Є).

Як зазначалося вище, сторонами договору про патронат над дитиною завжди є районна, районна у м. Києві та Севастополі держадміністрація або виконавчий комітет міської ради та громадянин – патронатний вихователь,

який здійснює діяльність з виховання дитини та забезпечення її нормального існування. Таким чином, з боку держави сторона договору про патронат над дитиною завжди представлена уповноваженим органом місцевої влади або органом місцевого самоврядування, а з іншого, – виключно фізичною особою, яка відповідає критеріям, передбаченим СК України.

В той же час якщо звернутися до змісту постанови Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 року № 148 «Деякі питання здійснення патронату над дитиною», а саме до п. 16 Порядку створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя можна визначити, що якщо передача дитини під патронат здійснюється за згодою батьків (законних представників дитини), вони є стороною договору про патронат над дитиною. Дійсно, якщо проаналізувати текст типового договору про патронат над дитиною, затверджений цією ж постановою Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 року № 148, можна помітити, що, крім таких сторін договору, як райдержадміністрація, виконавчий орган міської, районної у місті (у разі її утворення) ради (який відповідно до п. 3 Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, що затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866 є органами опіки та піклування [87]) та патронатний вихователь, батьки (законні представники) дитини також є повноцінною стороною договору із своїми правами та обов'язками, передбаченими у п.п. 6 та 7 Типового договору про патронат [25].

На жаль, в сучасній юридичній доктрині зазначене питання ще не отримало належного обґрунтування, лише О. В. Розгон вказує на те, що батьки (законні представники) дитини є стороною договору про патронат [123, с. 224]. При цьому вона зазначає, що у разі, якщо мати або батько дитини є неповнолітніми, крім згоди на влаштування їхньої дитини до сім'ї патронатного вихователя, необхідна згода також їхніх батьків або законних представників, хоча зазначене безпосередньо впливає із п. 14 Порядку

створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя [25].

На нашу думку, батьки дитини або її законні представники є стороною договору про патронат, оскільки зазначений договір передбачений не для регулювання питання передачі дитини на виховання на довготерміновий період, коли усиновителі отримують усі права та обов'язки батьків дитини, а названі батьки, батьки-вихователі або опікуни чи піклувальники ряд прав та обов'язків щодо виховання дитини в межах, визначених відповідним договором або положеннями законодавства, які визначають повноваження опікуна чи піклувальника, однак таке виховання має постійний характер, а відповідні особи фактично замінюють батьків з питань здійснення виховання дитини. Патронатний вихователь надає послуги із здійснення патронату над дитиною, в тому числі і виховні функції лише у визначених договором про патронат межах та відповідно до рекомендацій батьків/законних представників (у разі влаштування дитини за їх згодою), при цьому батьки (законні представники) дитини не звільняються від виконання своїх батьківських обов'язків, а й отримують додаткові, пов'язані із укладенням договору про патронат щодо патронатного вихователя, дитини, органу опіки та піклування, основними з яких є: співпраця із усіма сторонами та вигодоотримувачами договору про патронат з питань забезпечення прав та інтересів дитини, подолання складних життєвих обставин.

Що стосується інших форм влаштування дитини, позбавленої батьківського піклування, то батьки дитини (якщо вони є) можуть бути усунені від процесу виховання дитини. Як СК України, так і відповідні підзаконні правові акти, які визначають механізм усиновлення (Порядок провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей [105]), прийняття дитини в прийомну сім'ю (Положення про прийомну сім'ю [103]) або в дитячий будинок сімейного типу (Положення про дитячий будинок сімейного типу [103]) не визначають жодних прав та обов'язків батьків у разі усиновлення дитини, передачі її до

прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу, не визначають їх і договори, укладені органом опіки та піклування із прийомними батьками або батьками-вихователями. Виняток із цього правила становить право дитини підтримувати контакт із своїми батьками, якщо це не суперечить її інтересам і не заборонено рішенням суду за погодженням із органом опіки та піклування та названими батьками (батьками-вихователями) (п. 13 Положення про прийомну сім'ю, п. 16 Положення про дитячий будинок сімейного типу, яке фактично надає батькам такої дитини право на спілкування із нею, якщо таке бажання є взаємним.

Що ж стосується усиновленої дитини, то відповідно до ч. 1 та 2 ст. 232 СК України з моменту здійснення усиновлення припиняються особисті та майнові права і обов'язки між батьками та особою, яка усиновлена, а також між нею та іншими її родичами за походженням, однак такі права та обов'язки можуть бути збережені за бажанням матері, якщо усиновлювачем є чоловік, або за бажанням батька, якщо усиновлювачем є жінка. Крім того, якщо після смерті одного з батьків дитини або розірвання шлюбу з особою, визнаною судом недієздатною, другий з батьків дитини вступив у повторний шлюб і його дружина / чоловік у повторному шлюбі бажають усиновити дитину, баба, дід дитини з боку того з батьків, хто помер або визнаний недієздатним, рідні брати, сестри дитини мають право подати до суду заяву про збереження між ними та дитиною, яку усиновлюють, правового зв'язку.

Таким чином, у разі влаштування дитини, позбавленої батьківського піклування через механізм усиновлення, влаштування у прийомну сім'ю або дитячий будинок сімейного типу батьки не мають жодних прав щодо виховання дитини та спілкування з дитиною, крім випадків, якщо таке бажання (щодо спілкування) виявить сама дитина, передана у прийомну сім'ю або дитячий будинок сімейного типу і щодо цього не буде заперечень у органу опіки та піклування та названих батьків чи батьків-вихователів, а також не буде заборони, встановленої рішенням суду. При усиновленні дитини права та обов'язки батьків зберігаються в батьків дитини у випадках,

передбачених ч. 1 ст. 232 СК України. У випадку передачі дитини під патронат батьки дитини зберігають усі права та обов'язки батьків, однак частина цих прав на короткостроковий період передається патронатному вихователю, який однак повинен слідувати їх рекомендаціям, а за батьками залишається обов'язок забезпечення дитини одягом, взуттям, особистими речами, а патронатний вихователь здійснює харчування, утримання, виховання, навчання та розвиток дитини відповідно до її потреб шляхом використання у повному обсязі та за призначенням виплачуваної йому соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя.

Слід зазначити, що батьки або інші законні представники дитини можуть ініціювати прийняття рішення про вибуття дитини із сім'ї патронатного вихователя, якщо відбулося подолання або мінімізація складних життєвих обставин дитиною та її сім'єю (тобто фактично вправі здійснити відкликання своєї згоди на укладення договору патронату). У той же час зазначена дія має юридичні наслідки лише за наявності висновку міждисциплінарної команди (до якої входять патронатний вихователь, працівники соціального закладу та служби у справах дітей) про те, що дійсно складні життєві обставини подолані або їх дія мінімізована.

У зв'язку з цим виникає запитання, чи є можливим укладення договору про патронат у випадку, якщо батьки або законні представники дитини визнані такими, що пропали безвісти чи триває процедура їх визнання такими, що пропали безвісти, коли батьки за станом здоров'я не можуть надати згоди і, відповідно, з одного боку немає підстав для укладення договору про патронат без їх згоди (оскільки ці випадки не віднесені законодавством до таких, за яких відповідна згода не потрібна), з іншого, – згода на укладення договору про патронат над дитиною об'єктивно надана бути не може, хоча причини для влаштування дитини у сім'ю патронатного вихователя можуть бути. На нашу думку, в такому випадку можна презюмувати наявність згоди батьків на влаштування дитини у сім'ю патронатного вихователя, інше питання, що цей факт як такий, що має

юридичне значення, слід встановити в судовому порядку (в порядку окремого провадження), однак на час вирішення справи в суді слід надати органу опіки та піклування можливість укласти договір про патронат із відповідною особою (тимчасово передати дитину під патронат) на підставі відповідної ухвали суду, який розглядає відповідну справу. У випадку визнання батьків або законних представників дитини такими, що безвісти відсутні, орган опіки та піклування може самостійно прийняти рішення про укладення договору про патронат без подання відповідної заяви про встановлення факту, що має юридичне значення. Запропоновані зміни можна побачити у додатках Д та Е.

Спільною рисою договорів про надання послуг та про патронат над дитиною є також їх строковість. Проте якщо відповідно до ст. 905 ЦК України термін договору про надання послуг встановлюється за домовленістю сторін, то ч. 6 ст. 252 СК України визначає, що термін перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя встановлюється органом опіки та піклування і не може перевищувати трьох місяців. У разі наявності обставин, що обґрунтовують необхідність і доцільність перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя понад зазначений термін, орган опіки та піклування може його продовжити, але не більше, ніж до шести місяців.

Окрім строковості договори про надання послуг та про патронат над дітьми мають відплатний характер. Хоча якщо відплатність договору про надання послуг знову ж таки встановлюється за домовленістю сторін (ст. 903 ЦК України), то відплатність договору про патронат носить імперативний характер (ст. 256 СК України).

Аналізуючи правову природу договору патронату, Л. В. Лешанич стверджує, що договір про патронат є відплатним та реальним. Цей договір є відплатним, оскільки у ст. 254 СК України зазначено, що за виховання дитини патронатному вихователю встановлюється плата, розмір якої визначається за його домовленістю з органом опіки та піклування (за чинною

редакцією СК України, відповідно до ст. 256 оплата послуг патронатного вихователя та виплата соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя здійснюються за рахунок коштів місцевих бюджетів у розмірі та порядку, визначених Кабінетом Міністрів України [134]). Договір є реальним, оскільки права та обов'язки у патронатного вихователя виникають лише після передачі дитини до сім'ї патронатного вихователя [55, с. 88]. Можемо погодитися із думкою науковця.

Таким чином, викладене вище ще раз доводить, що договір про патронат над дитиною є самостійним цивільно-правовим договором, в основі якого лежить нематеріальне зобов'язання, а зобов'язання з виховання дитини та забезпечення її нормального фізичного існування. При цьому до сфери регулювання цього цивільно-правового договору входять права та обов'язки патронатного вихователя щодо влаштованої до сім'ї патронатного вихователя дитини, а також права та обов'язки відповідного органу опіки та піклування.

Підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що під договором патронату над дитиною слід розуміти угоду між органом опіки та піклування і патронатним вихователем з обов'язковою умовою розмежування їх прав та обов'язків із захисту інтересів дитини, яка влаштовується до патронатної сім'ї на визначений термін за винагороду у формі щомісячних виплат патронатному вихователю; договір про патронат над дитиною є самостійним цивільно-правовим договором, в основі якого лежить нематеріальне зобов'язання, а зобов'язання з виховання дитини та забезпечення її нормального фізичного існування; договір патронату над дитиною характеризується низкою ознак, що є спільними з іншими цивільно-правовими договорами, зокрема, із договором про надання послуг.

3.2 Передумови укладання договору про патронат

Аналізуючи передумови укладення договору про патронат над дитиною, необхідно звернути увагу на положення ст. 252 СК України, яка визначає, що патронат над дитиною може встановлюватися на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин. Про складні життєві обставини йдеться також у ст. ст. 253, 255 СК України, а також у п. 1 Порядку створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 року № 148.

Разом з тим слід зауважити, що до прийняття Закону України від 26 січня 2016 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми», відповідно до якого Главу 20 СК України було викладено в новій редакції, договір про патронат міг бути укладений стосовно дитини, яка стала сиротою або з інших причин була позбавлена батьківського піклування [96]. Таким чином, використавши юридичну конструкцію «складні життєві обставини», законодавець змінив перелік підстав (передумов) укладання договору про патронат.

При цьому, на наш погляд, на цей момент однозначно не можна стверджувати, чи «складні життєві обставини» в розумінні новелізованого СК України охоплюють сирітство та випадки позбавлення батьківського піклування. Підтвердженням цьому може слугувати положення ст. 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування», яка передбачає, що формами влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, є: усиновлення; встановлення опіки, піклування; передача до прийомної сім'ї, дитячих будинків сімейного типу, до закладів

для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [100], однак не передбачає серед зазначених форм патронат над дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування.

На нашу думку, така ситуація не повною мірою відповідає вимогам сьогодення і не зрозуміло, чому, наприклад, над дитиною, батьки якої перебувають під слідством та знаходяться під вартою, не може бути встановлено патронат. Разом з тим положення ст. 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» знаходиться у певному протиріччі з СК України, згідно з яким Главу 20 «Патронат над дитиною» структурно віднесено до розділу IV «Влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування», а отже, патронат над дитиною має розглядатися саме як форма такого влаштування. Окрім цього, буквально тлумачення абз. 5 п. 27 Порядку створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя дозволяє зробити висновок, що в сім'ї патронатного вихователя не може перебувати дитина, щодо якої було прийнято два рішення: про надання статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, а також рішення суду про усиновлення або призначення опіки, піклування або рішення органу опіки та піклування про влаштування дитини в сім'ю громадян України (під опіку, піклування, до названої сім'ї чи дитячого будинку сімейного типу) або до дитячого закладу, закладу охорони здоров'я, навчального або іншого закладу

За таких умов особливого значення набуває розкриття терміна «складні життєві обставини», оскільки відсутність його належної конкретизації в СК України може призвести до суперечностей та розбіжностей у визначенні на практиці переліку життєвих ситуацій, що можуть вважатися передумовою укладення договору про патронат над дитиною.

Звичайно, може бути використане розуміння «складних життєвих обставин», наведене в інших нормативно-правових актах. Тим більше, що таке використання прямо передбачене п. 2 Порядку створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя.

Зокрема, відповідно до ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги» під складними життєвими обставинами слід розуміти «обставини, спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками і способом життя, внаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті» [112].

При цьому відповідно до п. 4 Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2013 року № 896, до сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, належать сім'ї (особи), які не можуть самостійно подолати або мінімізувати негативний вплив, зокрема, таких обставин, як:

- 1) жорстоке поводження з дитиною в сім'ї;
- 2) відсутність постійного місця роботи у працездатних членів сім'ї (особи);
- 3) відсутність житла, призначеного та придатного для проживання;
- 4) відбування покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, взяття під варту одного з членів сім'ї (особи), насильство в сім'ї (у тому числі щодо дитини);
- 5) тривала хвороба, встановлена інвалідність (у тому числі дітей), вроджені вади фізичного та психічного розвитку, малозабезпеченість, безробіття одного з членів сім'ї (особи), що негативно впливає на виконання батьківських обов'язків, призводить до неналежного утримання дитини та догляду за нею;

б) спосіб життя, внаслідок якого один із членів сім'ї (особа) частково або повністю не має здатності чи можливості самотійно піклуватися про особисте життя та брати участь у суспільному житті;

7) ухиляння батьків від виконання обов'язків з виховання дитини;

8) відібрання у батьків дитини без позбавлення батьківських прав;

9) стихійне лихо;

10) дискримінація осіб та/або груп осіб [104].

Схоже визначення стосовно дитини, яка перебуває у складних життєвих обставинах, міститься у ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства»: дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах, – дитина, яка потрапила в умови, що негативно впливають на її життя, стан здоров'я та розвиток у зв'язку з інвалідністю, тяжкою хворобою, безпритульністю, перебуванням у конфлікті із законом, залученням до найгірших форм дитячої праці, залежністю від психотропних речовин та інших видів залежності, жорстоким поводженням, зокрема домашнім насильством, ухилянням батьків, осіб, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків, обставинами стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, воєнних дій чи збройних конфліктів тощо, що встановлено за результатами оцінки потреб дитини [110]. Щодо цього терміна в юридичній доктрині вже висловлювалася думка про те, що доцільним є використання терміна «дитина, яка опинилася у складних життєвих обставинах», оскільки він використовується в інших нормативних актах, зокрема в Інструкції з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей, затвердженій наказом Міністерства внутрішніх справ України від 19 грудня 2012 року № 1176 [144, с. 93].

Як зазначає А. Іванцова, є три групи проблемних сімей, наявність у яких дитини прирівнюється до перебування їх у складних життєвих обставинах:

– сім'ї з безвідповідальним ставленням до виховання дітей, де стан ускладнюється аморальною поведінкою і способом життя батьків;

– сім'ї з низькою педагогічною культурою батьків, які припускаються помилок у доборі засобів, методів і форм роботи з дітьми, батьки не можуть обрати правильний стиль і тон взаємин з дітьми;

– сім'ї, у яких діти опинилися без нагляду з різних причин: розлучення, розлад у сім'ї, зайнятість батьків [16, с. 38].

Таким чином, ми бачимо, що на сьогодні є як законодавчі, так і наукові напрацювання щодо розуміння «складних життєвих обставин», проте, на нашу думку, вони стосуються більшою мірою сфери соціального забезпечення сімей, які опинилися в таких обставинах, або сфери педагогічного та виховного впливу на такі сім'ї. Виняток складає визначення, подане у Законі України «Про охорону дитинства», яке може частково бути використаним у визначенні поняття «складні життєві обставини». Щодо сфери сімейного права, особливо ситуації патронату над дітьми, запропоновані підходи потребують певного уточнення.

Так, якщо проаналізувати поняття «складних життєвих обставин», визначене Законом України «Про соціальні послуги», можна помітити, що воно окреслює низку життєвих обставин, «внаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте (сімейне) життя». У цьому контексті виникає закономірне питання, чи охоплюється піклуванням про «особисте (сімейне) життя» піклування про дитину, в тому числі її виховання та матеріальне забезпечення. На наш погляд, у чинному законодавстві України чіткої відповіді на поставлене запитання немає. Наприклад, ст. 32 Конституції України лише містить заборону втручання в особисте і сімейне життя особи, крім випадків, передбачених самою Конституцією. Подібними за змістом є ст. 291 ЦК України, ст. 5 СК України, ст. 15 Кримінального процесуального кодексу України тощо.

Немає однозначної відповіді на це питання і в сучасній науковій літературі [141, с. 45]. А наявні підходи, як то розуміння «особистого»:

- 1) належного безпосередньо особі та нерозривно з нею пов'язаного

нематеріального блага (права) чи певної внутрішньої (духовної) якості особи; 2) належного безпосередньо особі на певному правовому титулі матеріального об'єкту; 3) певної поведінки, що здійснюється безпосередньо особою, не дають змоги напряму застосовувати поняття «особистого і сімейного життя» особи для визначення наявності чи ненаявності передумов для укладення договору про патронат над дитиною [141, с. 45].

Більше того, не є чітко визначеними поняття особистого (приватного) і сімейного життя навіть у практиці ЄСПЛ. Зокрема, відповідно до практики цієї поважної міжнародної судової інституції поняття «приватне життя» охоплює такі питання, як: персональні дані про людину або визначення персональної ідентичності, деякі аспекти фізичного та соціального «я» особи, встановлення та підтримання стосунків з іншими людьми та зовнішнім світом, зовнішній вигляд особи, право визначати своє приватне життя і можливість ознайомлення з ним інших осіб, право на доступ до персональної інформації та визначенням її правового статусу, здоров'я людини, медичне втручання, збирання медичних даних, складання історії хвороби, конфіденційність медичних даних, право особи на фізичну і моральну (психічну) цілісність, право на особистісний розвиток, право особи на безпечне довкілля, відсутність численних щоденних незручностей, пов'язаних з ідентифікацією особи, право на приватний простір тощо. Також широке тлумачення має поняття «сімейного життя», що охоплює не лише формальні, але й «інші «сімейні зв'язки», які існують де-факто і характеризуються достатньою сталістю» [147, с. 150-152].

Таким чином, одним з головних недоліків поняття «складних життєвих обставин», визначеного Законом України «Про соціальні послуги», є широке та неоднозначне розуміння використаної в ньому правової конструкції «особистого (сімейного) життя».

Окрім цього, поняття «складних життєвих обставин» відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» частково не відповідає змісту чинної редакції ст. 252 СК України. Так, в останньому йдеться про те, що

патронат над дитиною може встановлюватися на період подолання складних життєвих обставин як дитиною, так і її батьками, натомість ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги» обмежує коло осіб, у житті яких наявні складні життєві обставини тими, хто має піклуватися про себе або про інших. З огляду на це вважаємо, що в цьому контексті Закон України «Про соціальні послуги» не розглядає дітей як суб'єктів подолання складних життєвих обставин.

Разом з тим, на наш погляд, недоречним при формулюванні поняття «складних життєвих обставин» є також вживання терміна «особа», оскільки відповідно до загальнопоширеної позиції під особою в праві розуміють людину, «яка має історично зумовлений ступінь розвитку, користується правами, що надаються суспільством, та виконує обов'язки, які на них покладаються» [143, с. 75]. Таким чином, поняття «особи» є занадто широким, що не сприяє його ефективному використанню під час здійснення правового регулювання сімейних відносин, пов'язаних із патронатом над дітьми.

Зазначене вище ще раз підкреслює необхідність вироблення сімейним правом власного «поняття складних життєвих обставин», що могло б бути покладене в основу визначення передумов укладення договору про патронат над дитиною. На жаль, визначення, яке міститься у Законі України «Про охорону дитинства» також не позбавлене недоліків, зокрема перелік обставин, які складають складні життєві обставини не містить таких, як вік, стан здоров'я (лише тяжка хвороба), соціальне становище (лише безпритульність), життєві звички (лише форми залежності) і спосіб життя. Хоча, з іншого боку, це визначення містить ряд складних життєвих обставин, таких, як безпритульність, перебування у збройному конфлікті або конфлікті із законом, які досить часто стають підставою для позбавлення батьківського піклування.

За основу, на нашу думку, слід взяти поняття «складних життєвих обставин», сформульоване в Законі України «Про соціальні послуги» та «дитини, яка перебуває у складних життєвих обставинах», визначене у Законі України «Про охорону дитинства». Врахувавши його недоліки пропонуємо розуміти під «складними життєвими обставинами» обставини, спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками, безпритульністю, перебуванням у конфлікті із законом, способом життя, залученням до найгірших форм дитячої праці, залежністю від психотропних речовин та інших видів залежності, жорстоким поведінням, зокрема домашнім насильством, ухилянням батьків (осіб, які їх замінюють) від виконання своїх обов'язків, обставинами стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, воєнних дій чи збройних конфліктів та іншими життєвими ситуаціями, внаслідок яких батьки дитини або інші законні представники частково або повністю не мають (не набули або втратили) здатності чи можливості піклуватися про дитину, у тому числі забезпечувати її належне виховання та матеріальне забезпечення, або внаслідок яких дитина тимчасово не може перебувати разом зі своїми батьками або іншими законними представниками.

Запропоноване поняття мало б бути законодавчо закріплене, тому пропонуємо доповнити ст. 252 СК України пунктом аналогічного змісту (див. Додаток Е).

У цьому контексті потребує також новелізації Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування». Зокрема, пропонуємо внести зміни до абз. 6 ст. 1 цього Закону, доповнивши форми «влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування», «влаштуванням дитини до сім'ї патронатного вихователя», а також Закон України «Про охорону дитинства», у якому термін «дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах» слід замінити на «дитина, яка опинилася у складних життєвих обставинах» (див. Додаток Е).

Разом з тим слід зазначити, що виникнення самих лише складних життєвих обставин не є достатньою та єдиною передумовою для укладення договору про патронат над дитиною. У цілому складні життєві обставини можна охарактеризувати як матеріальну передумову патронату над дитиною, тобто як дії або події об'єктивної дійсності, що породжують певні негативні наслідки для батьків дитини (інших законних представників) та/або самої дитини, пов'язані із піклуванням за цією дитиною. Серед інших матеріальних передумов, передбачених СК України, можна виділити також:

- наявність дитини, у житті якої або батьків (інших законних представників) якої виникли складні життєві обставини;
- наявність органу опіки та піклування, на який покладено обов'язок з влаштування вищезазначеної дитини до сім'ї патронатного вихователя;
- наявність сім'ї патронатного вихователя.

Окрім матеріальних, є також правові передумови укладення договору про патронат над дитиною. Серед останніх, на нашу думку, слід виділити наявність сукупності правових норм, що регулюють питання патронату над дітьми в Україні.

Кожна з цих підстав є зрозумілою та чітко визначеною чинним законодавством. Наприклад, під дитиною слід розуміти особу до досягнення нею повноліття (ч. 1 ст. 6 СК України).

До органів опіки та піклування відповідно до ч. 1 ст. 56 ЦК України і п. 3 Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866, відносяться районні, районні у містах Києві та Севастополі державні адміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах, сільських, селищних рад, які відповідно до законодавства провадять діяльність з надання статусу дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, встановлення опіки та піклування над дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського

піклування, із захисту особистих, майнових та житлових прав дітей, а саме: служби у справах дітей при відповідних місцевих органах державної виконавчої влади або виконавчих органах місцевих рад [87].

Своєю чергою сім'єю патронатного вихователя визнається сім'я, у якій за згоди всіх її членів повнолітня особа (патронатний вихователь) на професійній основі за участю членів своєї сім'ї надає послуги з догляду, виховання та реабілітації дитини (п. п. 2, 3 ст. 252 СК України).

Характеризуючи правові підстави укладення договору про патронат над дитиною, можна зауважити, що на сьогодні основними нормативно-правовими актами в досліджуваній нами сфері є СК України та «Порядок створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя», «Типовий договір про патронат над дитиною», «Порядок оплати послуг патронатного вихователя та виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя», затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 року № 148.

Окрім зазначених нормативно-правових актів, при укладенні договору про патронат над дитиною мають враховуватися також положення Законів України «Про охорону дитинства», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про соціальні послуги», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» тощо [110; 108; 112; 113].

Отже, у підсумку необхідно зауважити, що усі зазначені передумови можна поділити на:

- матеріальні: наявність дитини; наявність складних життєвих обставин у житті дитини, її батьків або інших законних представників; наявність органу опіки та піклування, на який покладено обов'язок з влаштування вищезазначеної дитини до сім'ї патронатного вихователя; наявність сім'ї патронатного вихователя;

- правові: наявність сукупності правових норм, що регулюють питання патронату над дітьми в Україні, передусім СК України, Законів України «Про охорону дитинства», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про соціальні послуги», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Порядку створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя», «Типового договору про патронат над дитиною», «Порядку оплати послуг патронатного вихователя та виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя».

При цьому найбільш суперечливою є така матеріальна передумова, як наявність складних життєвих обставин у житті дитини, її батьків або інших законних представників. Зазначена ситуація обумовлена тим, що чинний СК України не містить законодавчого визначення поняття «складних життєвих обставин», а дефініції, наявні в інших нормативно-правових актах, через свої недоліки не сприяють ефективному регулюванню правовідносин, пов'язаних із патронатом над дитиною. У зв'язку з цим слід доповнити ст. 252 СК України пунктом такого змісту: «Складні життєві обставини – це обставини, спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками, безпритульністю, перебуванням у конфлікті із законом, способом життя, залученням до найгірших форм дитячої праці, залежністю від психотропних речовин та інших видів залежності, жорстоким поведінням, зокрема домашнім насильством, ухилянням батьків (осіб, які їх замінюють) від виконання своїх обов'язків, обставинами стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, воєнних дій чи збройних конфліктів та іншими життєвими ситуаціями, внаслідок яких батьки дитини або інші законні представники, частково або повністю не мають (не набули або втратили) здатності чи можливості піклуватися про дитину, у тому числі забезпечувати її належне виховання та матеріальне забезпечення, або

внаслідок яких дитина тимчасово не може перебувати разом зі своїми батьками або іншими законними представниками».

Окрім цього слід внести зміни до абз. 6 ст. 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування», доповнивши «форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування», «влаштуванням дитини до сім'ї патронатного вихователя», а також до ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства», у якому термін «дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах» слід замінити на «дитина, яка опинилася у складних життєвих обставинах».

3.3 Зміст договору про патронат

Відповідно до ч. 1 ст. 253 СК України договір про патронат над дитиною укладається в письмовій формі, при цьому типовий договір затверджується Кабінетом Міністрів України. Разом з тим слід наголосити, що найвищий виконавчий орган нашої країни тривалий час не міг реалізувати свій обов'язок, передбачений ст. 253 СК України, а тому питання щодо типового договору, а отже і щодо обов'язкових вимог стосовно його змісту залишалися нормативно неврегульованими. Зазначена ситуація змінилася після 16 березня 2017 р., коли Кабінетом Міністрів України нарешті було затверджено «Типовий договір про патронат над дитиною», що фактично усунуло останню перешкоду для практичного застосування патронату над дитиною в Україні.

Як відомо, під змістом договору слід розуміти умови, що визначаються на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, що є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства. [155, с. 472].

Відповідно до ч. 1 ст. 638 ЦК України договір вважається укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору.

При цьому істотними умовами договору є умови про предмет договору, умови, визначені законом як істотні або є необхідними для договорів такого виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однією із сторін має бути досягнуто згоди.

Так, відповідно до ст. 252 СК України, п. 1 «Порядку створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя» та п. 1 «Типового договору про патронат над дитиною» предметом цього договору є вчинення дій, спрямованих на забезпечення тимчасового догляду, виховання та реабілітації дитини в сім'ї патронатного вихователя на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин.

Окрім предмета, до істотних умов договору про патронат над дитиною можна віднести також права та обов'язки сторін цього договору.

У зв'язку з цим слід наголосити, що ст. 255 СК України визначає, що патронатний вихователь зобов'язаний: 1) забезпечити дитину житлом, одягом, харчуванням тощо; 2) створити дитині умови для навчання, фізичного та духовного розвитку; 3) співпрацювати з батьками, іншими законними представниками дитини задля подолання складних життєвих обставин у межах та у спосіб, визначених органом опіки та піклування; 4) забезпечити надання чи доступ до послуг, визначених договором про патронат над дитиною; 5) сприяти контактам дитини з батьками, іншими законними представниками, родичами, крім випадків, коли батьки позбавлені батьківських прав або в судовому порядку обмежені у праві спілкування з дитиною [134].

Зазначений перелік хоч і відображає основні обов'язки патронатного вихователя, проте, на наш погляд, досить слушно вони були доповнені та конкретизовані в «Типовому договорі про патронат над дитиною», які можна поєднати у наступні групи обов'язків патронатного вихователя:

1) обов'язки щодо утримання дитини, забезпечення її повноцінного харчування, утримання, виховання, навчання та розвитку відповідно до потреб за рахунок соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя;

2) обов'язки щодо догляду, виховання та реабілітації дитини у сім'ї патронатного вихователя в частині створення належних умов для проживання, навчання, фізичного та духовного розвитку дитини відповідно до її віку, потреб та індивідуальних особливостей, забезпечення її доступу до соціальних, освітніх і медичних послуг, піклування про моральний і фізичний стан дитини. При цьому слід зазначити, що законодавець приділяє особливу увагу реалізації цих обов'язків саме в частині забезпечення належного стану здоров'я дитини, оскільки передбачається наділення патронатного вихователя обов'язком проводити організацію медичного обстеження дитини, у разі потреби – надання невідкладної медичної допомоги, а на момент прийняття рішення про вибуття дитини – забезпечення проходження нею медичного огляду, отримання відповідного висновку про стан здоров'я;

3) представницькі обов'язки у відповідних установах та організаціях з питань захисту інтересів дитини;

4) обов'язки щодо органу опіки та піклування: невідкладно повідомляти службі у справах дітей про усі важливі факти, які можуть негативно вплинути на задоволення її потреб; взаємодіяти з працівниками служби у справах дітей, соціального закладу, зокрема: здійснювати заходи, передбачені індивідуальним планом соціального захисту дитини, вести журнал спостережень за дитиною, а після її вибуття із сім'ї патронатного вихователя передати його службі у справах дітей, погоджувати із службою у справах дітей виїзд сім'ї патронатного вихователя разом з дитиною за межі населеного пункту, тривалість якого перевищує дві доби;

5) обов'язки щодо батьків (законних) представників дитини: невідкладно повідомляти батькам (законним представникам) про усі важливі факти, які можуть негативно вплинути на задоволення її потреб; співпрацювати з батьками (законними представниками) задля подолання складних життєвих обставин у межах та способами, визначених органом опіки та піклування; сприяти за погодженням із службою у справах дітей проведенню зустрічі (контакту) дитини з батьками (законними представниками), родичами, забезпеченню контакту дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, з потенційними опікунами (піклувальниками), усиновителями, названими батьками та батьками-вихователями; співпрацювати після вибуття дитини із сім'ї патронатного вихователя протягом семи календарних днів з батьками (законними представниками), до яких вона повернулася, надавати консультації з її догляду, виховання та реабілітації.

б) дотримуватися конфіденційності стосовно інформації про дитину та її сім'ю.

Разом з тим слід зауважити, що практика більш повного розкриття обов'язків патронатного вихователя в договорі про патронат над дитиною є досить поширеною і в законодавстві інших країн.

Наприклад, відповідно до п. 25 Положення про патронатне виховання Республіки Білорусь, затвердженого Постановою Ради Міністрів Республіки Білорусь від 28 червня 2012 року № 596, патронатний вихователь несе відповідальність за життя та здоров'я дитини, переданої йому на виховання, здійснює права та виконує обов'язки з її виховання, задоволення її життєвих потреб протягом терміну перебування дитини у сім'ї та згідно з договором патронатного виховання. За погодженням з керівником закладу патронатний вихователь у межах договору патронатного виховання створює умови для збереження та зміцнення родинних зв'язків дитини, реалізує інші заходи, спрямовані на її соціалізацію.

У типовому договорі патронатного виховання, який є додатком до вищезазначеного Положення, перелічено наступні обов'язки патронатного вихователя: 1) інформування керівника про заплановані терміни перебування дитини у його сім'ї не пізніше, ніж за сім днів, а у випадку передання дитини на патронатне виховання протягом літніх канікул – до 1 травня; 2) забезпечення своєчасного прибуття дитини до сім'ї патронатного вихователя і повернення в термін, погоджений із керівником; 3) організація адаптації дитини (дітей) у сім'ї; 4) організація спільного проживання з дитиною (дітьми), побуту; 5) забезпечення дитині (дітям) умов проживання (окрема кімната чи її частина, окреме ліжко, місце для занять та ігор), що відповідають санітарно-епідеміологічним вимогам; 6) забезпечення догляду та нагляду за дитиною (дітьми), безпеки дитини (дітей), задоволення її (їх) основних життєвих потреб; 7) організація дозвілля дитини (дітей); 8) організація з дозволу керівника спілкування з братами, сестрами, батьками, іншими членами сім'ї дитини (дітей); 9) формування у дитини (дітей) позитивного досвіду життя у сім'ї, навичок спілкування у соціумі, підготовка дитини до соціалізації в суспільстві, розвиток самостійності; 10) визначення способів виховання дитини (дітей) з урахуванням рекомендацій спеціалістів відповідних установ; 11) організація оздоровлення дитини (дітей) з урахуванням думки дитини (дітей); 12) негайне інформування керівника про виникнення несприятливих умов для утримання та виховання дитини (дітей), випадки захворювання дитини та отримання травм, вчинення дитиною правопорушень чи злочинів, порушення прав і законних інтересів дитини, самовільне залишення дитиною сім'ї патронатного вихователя; 13) контроль за збереженням майна, переданого разом з дитиною (дітьми), розпорядження в інтересах дитини (дітей) грошовими коштами, що передані на їх харчування; 14) сприяння на період перебування у сім'ї патронатного вихователя дитині, яка досягла 14 років, під час здійснення нею своїх прав та обов'язків, а також її захист та охорона від зловживань зі сторони третіх осіб; 15) забезпечення отримання дитиною

(дітьми) необхідної медичної допомоги згідно з медичними рекомендаціями та станом здоров'я дитини (дітей) і збереження інформації, яка містить лікарську таємницю, що стала відома особі у зв'язку із виконанням функцій патронатного вихователя; 16) недопущення вивозу дитини за межі Республіки Білорусь без письмової згоди керівника на виїзд дитини (дітей) за межі Республіки Білорусь і наказу управління (відділу) освіти місцевого виконавчого та розпорядчого органу за місцем знаходження установи про дозвіл на виїзд з Республіки Білорусь неповнолітнього на певний термін без супроводження законного представника дитини. Окрім цього, в договорі за згодою сторін можуть бути передбачені й інші обов'язки патронатного вихователя, які не суперечать білоруському законодавству [80].

Цікавим, на наш погляд, є також досвід у сфері визначення обов'язків патронатного вихователя у Російській Федерації. Зокрема, п. 2.1.4 Взірцевої форми Договору про патронатну сім'ю (патронат, патронатне виховання), що є додатком до постанови Кабінету Міністрів Чуваської Республіки від 24 вересня 2014 року № 321, передбачає, що патронатний вихователь: 1) стосовно дитини (дітей), переданої йому на патронат, здійснює права і виконує обов'язки опікуна чи піклувальника і несе відповідальність за невиконання або неналежне виконання покладених на нього обов'язків у порядку і на умовах, передбачених законодавством Російської Федерації та цим Договором. 2) є законним представником дитини (дітей), переданої йому на патронат. 3) отримує попередній дозвіл на розпорядження рахунком дитини (дітей), переданої йому на патронат, у частині витрачання коштів, що належать дитині (дітям), переданих йому на патронат як аліментів, пенсій, допомог і інших наданих на його (їх) зміст соціальних виплат, і користується заходами соціальної підтримки в порядку, встановленому законодавством Російської Федерації і законодавством Чуваської Республіки. 4) зобов'язаний виховувати дитину (дітей), передану йому на патронат, піклуватися про її (їх) здоров'я, моральний і фізичний розвиток, створювати необхідні умови для отримання освіти, готувати її (їх) до самостійного життя, у тому числі:

захищати життя і здоров'я, поважати людську гідність дитини (дітей), переданої йому на патронат, дотримуватися і захищати її (їх) права і інтереси; спільно проживати з дитиною (дітьми), переданою йому на патронат, поставити її (їх) на реєстраційний облік за місцем проживання; забезпечувати повноцінний регулярний догляд за дитиною (дітьми), переданою йому на патронат, відповідно до її (їх) індивідуальних потребам, у тому числі забезпечувати проходження дитиною (дітьми) регулярної диспансеризації, при необхідності своєчасно направляти на медичне обстеження, а також організовувати лікування; організовувати отримання освіти дитиною (дітьми), переданою йому на патронат. У разі неможливості відвідування дитиною (дітьми), переданою на патронат, організації, що здійснює освітню діяльність, за станом її (їх) здоров'я забезпечувати отримання освіти у встановлених законодавством Російської Федерації доступних для дитини (дітей) формах; забезпечувати відвідування дитиною (дітьми), переданою йому на патронат, освітніх організацій, стежити за його успішністю; виконувати обов'язки із захисту прав і законних інтересів дитини (дітей), переданої йому на патронат, надавати на запит органу опіки та піклування інформацію про виконання своїх обов'язків; виконувати індивідуальну програму реабілітації дитини (дітей), переданої йому на патронат, розроблену спільно з органом опіки та піклування (при її наявності); не перешкоджати особистому спілкуванню дитини (дітей), переданої йому на патронат, з її (їх) кровними родичами, якщо це не суперечить інтересам дитини (дітей), переданої йому на патронат, її (їх) нормальному розвитку і вихованню; вживати заходів щодо забезпечення збереження майна дитини (дітей), переданої йому на патронат, відповідно до законодавства Російської Федерації, у тому числі витрачати суми аліментів, пенсій, допомог та інших соціальних виплат, що надаються на утримання прийомної дитини (дітей), тільки в її (їх) інтересах; негайно сповіщати орган опіки та піклування про виникнення в прийомній сім'ї (патронату, патронатного виховання) несприятливих умов для утримання, виховання та

освіти дитини (дітей), переданої йому на патронат; 5) щоквартально подає до органу опіки та піклування звіт у письмовій формі за попередній квартал про зберігання, про використання майна дитини (дітей), переданої йому на патронат, і про управління таким майном [90].

Зазначений перелік обов'язків певною мірою можна знайти і в типових (взірцевих) договорах про патронат над дитиною інших країн. Наприклад, у договорі про патронат над дитиною штату Каліфорнія (США) серед обов'язків патронатного вихователя виділено з-поміж інших і зобов'язання забезпечити дитині виховання, освіту, догляд, одяг відповідно до її потреб, і зобов'язання заохочувати спілкування дитини із її батьками тощо. Разом з тим, на наш погляд, важливим є закріплення у цьому договорі обов'язку, про який не йдеться ні у відповідних нормативно-правових актах Республіки Білорусь, ні Російської Федерації, а саме заборона застосування до дитини тілесних покарань, а також інших покарань, таких, як позбавлення їжі, грошових засобів, можливості відвідування дитини її батьками, загрози переміщення чи застосування будь-яких інших покарань, що ображають або принижують людську гідність [1].

На нашу думку, зазначене положення може бути ефективно використано і у вітчизняному законодавстві, а перелік обов'язків патронатного вихователя, передбачений вітчизняним типовим договором про патронат над дитиною, слід доповнити вимогою здійснювати свої обов'язки в спосіб, який унеможлиблює приниження честі та гідності дитини та виключає застосування таких покарань, як завдання тілесних чи психічних страждань, позбавлення їжі, грошових засобів, можливості відвідування дитини її батьками тощо (див. додаток Е).

Ще одним важливим аспектом, відображеним у типовому договорі про патронат над дитиною, є перелік прав патронатного вихователя. У цьому контексті слід наголосити, що в СК України цьому питанню взагалі не приділено окремої уваги. Єдиним правом, яке впливає зі змісту ст. 256 СК

України, є право патронатного вихователя на оплату послуг зі здійснення патронату над дитиною.

При цьому до оновлення Глави 20 СК України 2016 року зазначалося, що за виховання дитини патронатному вихователю встановлюється плата, розмір якої визначається за його домовленістю з органом опіки та піклування. При цьому не було визначено, за рахунок яких коштів здійснюватиметься така оплата. Деякі правники зазначали, що фінансування послуг зі здійснення патронату над дитиною можливе за рахунок майна дитини, за рахунок державного або місцевого бюджетів або шляхом застосування змішаного фінансування [136, с. 664; 123, с. 227-228].

На сьогодні в СК України зазначається, що оплата послуг патронатного вихователя та виплата соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя здійснюються саме за рахунок коштів місцевих бюджетів у розмірі та порядку, визначених Кабінетом Міністрів України. Такий порядок передбачений у Порядку оплати послуг патронатного вихователя та виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя, що затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 року № 148.

Як бачимо, оплата патронатного виховання складається з двох щомісячних виплат: соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя та грошового забезпечення послуг із здійснення патронату над дитиною.

Перша виплата має цільове призначення, виплачується щомісячно у розмірі двох прожиткових мінімумів для дітей відповідного віку на місяць на кожну влаштовану в сім'ю патронатного вихователя дитину (у випадку отримання дитиною стипендії – у розмірі різниці між двома прожитковими мінімумами для дитини відповідного віку та розміром відповідної стипендії за попередній повний місяць на момент влаштування дитини в сім'ю) і може бути спрямована у повному обсязі для забезпечення повноцінного

харчування, виховання, навчання та розвитку дитини відповідно до її потреб. [25].

Друга виплата не має цільового призначення, може бути витрачена патронатним вихователем на свій розсуд, у тому числі і на забезпечення дитини, переданої під патронат. Розмір грошового забезпечення послуг із здійснення патронату над дитиною складає п'ять прожиткових мінімумів для працездатних осіб на місяць, однак може бути збільшений у разі, коли в сім'ї патронатного вихователя перебуває дитина віком до одного року, дитина з інвалідністю, малолітня або неповнолітня вагітна, ВІЛ-інфікована дитина та одночасно двоє і більше дітей. У такому випадку розмір грошового забезпечення збільшується на 10 відсотків за кожну дитину, але сумарно не більше 50 відсотків [25].

Крім того, вже у «Типовому договорі про патронат над дитиною» зазначено, що патронатний вихователь має також і відповідні права щодо отримання інформації про стан здоров'я, психічний і фізичний розвиток влаштованої в сім'ю патронатного вихователя дитини, залучати до процесу виховання дитини спеціалістів, педагогів і психологів навчального закладу, який відвідує дитина, спеціалістів закладів охорони здоров'я, соціального захисту дітей та сімей з дітьми, інших закладів і установ, що надають соціальні послуги дітям і сім'ям з дітьми, отримувати від них консультації з питань виховання та розвитку дитини, особливостей догляду та режиму дня тощо; звертатися до відповідних органів, установ та організацій щодо забезпечення дотримання прав дитини, задоволення її потреб, функціонування сім'ї патронатного вихователя; ініціювати розгляд міждисциплінарною командою питань щодо забезпечення прав та інтересів дитини та її сім'ї [25].

Щодо обов'язків та прав другої сторони договору про патронат над дитиною, а саме органів опіки та піклування, то вони чітко визначені в чинному законодавстві. Наприклад, враховуючи положення ст. 253 СК України та п. 4 Типового положення про службу у справах дітей обласної,

Київської та Севастопольської міської державної адміністрації, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2007 року № 1068, а також п. 4 «Типового договору про патронат над дитиною», можна зауважити, що в контексті правовідносин з улаштування дитини, яка перебуває у складних життєвих обставинах, в сім'ю патронатного вихователя зазначені місцеві органи державної влади та органи місцевого самоврядування зобов'язані: 1) забезпечувати за участю інших структур освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення та сімей з дітьми надання відповідних освітніх, медичних та соціальних послуг відповідно до віку дитини, її розвитку та особливих потреб, вирішення питань соціального захисту дитини, її особистих, майнових, житлових прав; соціальний супровід сім'ї дитини задля подолання складних життєвих обставин, що призвели до її влаштування в сім'ю патронатного вихователя; здійснення контролю за утриманням та вихованням дитини, забезпеченням її прав; своєчасне прийняття рішень щодо повернення дитини до батьків (законних представників), влаштування до сімейних форм виховання; 2) здійснювати оплату через відповідні структурні підрозділи послуг патронатного вихователя та виплату соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя; 3) здійснювати координацію та взаємодію за участю служби у справах дітей діяльності відповідних структурних підрозділів, установ та організацій, пов'язаних із захистом прав дитини; 4) визначати спосіб співпраці патронатного вихователя з батьками (законними представниками), а також умови такої співпраці тощо.

Щодо прав та обов'язків батьків (законних представників) дітей у випадках коли вони є сторонами договору про патронат над дитиною, то відповідно до п. 6 «Типового договору про патронат над дитиною» вони зобов'язуються: 1) надавати патронатному вихователю інформацію про потреби, особливості догляду дитини, харчування та режим дня та іншу важливу інформацію, яку необхідно враховувати під час здійснення патронату над дитиною; 2) забезпечувати дитину одягом, взуттям,

особистими речами та передавати наявні медичні документи дитини (медична картка, висновки та рекомендації спеціалістів); 3) підтримувати у визначеній службою у справах дітей спосіб контакт з дитиною з урахуванням її найкращих інтересів, дотримуватися рекомендацій служби у справах дітей щодо контакту з дитиною під час перебування її у сім'ї патронатного вихователя; 4) інформувати службу у справах дітей про обставини, що призвели до влаштування дитини в сім'ю патронатного вихователя, та інші важливі обставини щодо неї та її сім'ї; 5) співпрацювати з патронатним вихователем, працівниками соціального закладу, служби у справах дітей з питань забезпечення прав та інтересів дитини, подолання складних життєвих обставин; 6) не перешкоджати патронатному вихователю у виконанні обов'язків та реалізації прав, визначених договором [25].

При цьому п. 7 «Типового договору про патронат над дитиною» надає право батькам (законним представникам): 1) отримувати інформацію про дитину під час її перебування в сім'ї патронатного вихователя; 2) брати участь у вирішенні питань щодо навчання, медичного обстеження, лікування, оздоровлення та відпочинку дитини; 3) ініціювати питання щодо припинення перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя або продовження терміну перебування [25].

Істотними умовами договору про патронат над дитиною є також термін дії договору та підстави його припинення.

І якщо щодо терміну ч. 6 ст. 252 СК України передбачає можливість визначення тривалості перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя органом опіки та піклування в рамках трьох місяців, а в окремих випадках шести місяців, то перелік підстав припинення договору про патронат над дитиною має вичерпний характер.

Так, відповідно до ч. 2, 3 ст. 253 СК України, п. 11 «Типового договору про патронат над дитиною» договір про патронат над дитиною припиняється:

- у разі прийняття рішення органу опіки та піклування, суду про невиконання або неналежне виконання патронатним вихователем своїх

обов'язків, виникнення у його сім'ї несприятливих для виховання та догляду за дитиною умов або обставин, зазначених у ст. 212 СК України;

- у разі прийняття органом опіки та піклування рішення про повернення дитини до батьків (законних представників), усиновлення, встановлення над нею опіки, піклування, влаштування в сім'ю громадян (прийомну сім'ю або дитячий будинок сімейного типу) або до дитячого закладу, закладу охорони здоров'я, навчального або іншого закладу;

- у разі досягнення дитиною повноліття або її смерті чи смерті патронатного вихователя;

- шляхом розірвання за згодою сторін.

Отже, зважаючи на вищевикладене, варто зауважити, що на сьогоднішній день в Україні існує детальна правова регламентація питань, пов'язаних зі змістом договору про патронат над дитиною. Окрім СК України, питання щодо договору про патронат над дитиною регулюється «Типовим договором про патронат над дитиною», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 року. Зазначеними нормативно-правовими актами визначено предмет договору про патронат над дитиною, обов'язки його сторін, термін його дії та підстави його припинення. Разом з тим аналіз норм вітчизняного та іноземного законодавства дає змогу висловити пропозицію щодо доцільності додаткового закріплення у типовому договорі вимоги щодо здійснення патронатним вихователем своїх обов'язків у спосіб, який унеможлиблює приниження честі та гідності дитини та виключає застосування таких покарань, як завдання тілесних чи психічних страждань, позбавлення їжі, грошових засобів, можливості відвідування дитини її батьками тощо.

Висновки до Розділу 3

У результаті дослідження правової природи, істотних умов та змісту договору про патронат зробили такі висновки:

1. На сьогодні немає єдиної наукової позиції щодо розуміння правової природи договору про патронат над дитиною. Останнє виявляється у тому, що немає єдиного узгодженого поняття договору про патронат над дитиною, натомість є ціла низка різноманітних підходів щодо визначення його галузевої приналежності. У цьому контексті слід зауважити, що договір про патронат над дитиною є самостійним цивільно-правовим договором, в основі якого лежить нематеріальне зобов'язання, а зобов'язання з виховання дитини та забезпечення її нормального фізичного існування.

2. Під договором патронату над дитиною слід розуміти угоду між органом опіки та піклування і патронатним вихователем з обов'язковою умовою розмежування їх прав та обов'язків із захисту інтересів дитини, яка влаштовується до патронатної сім'ї на визначений термін за винагороду у формі щомісячних виплат патронатному вихователю; договір патронату над дитиною характеризується низкою ознак, що є спільними з іншими цивільно-правовими договорами, зокрема, з договором про надання послуг.

3. Доцільно розширити вимоги, які ставляться до особи патронатного вихователя, зокрема вимоги, передбачені ч. 4 ст. 252 Сімейного кодексу України та п. 7 Порядку створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя, де слід додати вимогу проживання в тій же місцевості, що й дитина, у тому ж населеному пункті, тому ж районі міста, а коли немає такої можливості – у найближчому населеному пункті, районі міста.

4. Батьки (законні представники) дитини є стороною договору про патронат над дитиною, у разі встановлення патронату над дитиною за їх згодою: по-перше, у зв'язку із нормативним визначенням цього питання, по-друге, у зв'язку із тим, що у випадку передачі дитини під патронат батьки

дитини зберігають усі права та обов'язки батьків, однак частина цих прав на короткостроковий період передається патронатному вихователю, який однак повинен слідувати їх рекомендаціям, а за батьками залишається окремі обов'язки щодо спілкування з дитиною та її часткового утримання; по-третє, таке влаштування є тимчасовим заходом, після завершення якого дитина повертається у сім'ю. При застосуванні інших форм влаштування дитини, позбавленої батьківського піклування батьки повністю усуваються від виховання дитини, а спілкування з нею можливе лише у визначених межах.

5. Доцільно розширити перелік випадків, коли не потребується згоди батьків або законних представників дитини на передачу дитини у сім'ю патронатного вихователя, зокрема, у випадках, коли батьки визнані такими, що пропали безвісти чи триває процедура їх визнання такими, що пропали безвісти, коли батьки за станом здоров'я не можуть надати згоди. У таких випадках презюмується наявність складних життєвих обставин які є безумовною причиною для передачі дитини під патронат.

6. Аналіз норм чинного законодавства демонструє, що досить суперечливим є також визначення передумов укладення договору про патронат над дитиною. У цьому контексті було з'ясовано, що усі зазначені передумови можна поділити на:

- матеріальні: наявність дитини; наявність складних життєвих обставин у житті дитини, її батьків або інших законних представників; наявність органу опіки та піклування, на який покладено обов'язок з улаштування вищезазначеної дитини до сім'ї патронатного вихователя; наявність сім'ї патронатного вихователя;

- правові: наявність сукупності правових норм, що регулюють питання патронату над дітьми в Україні.

7. Найбільш суперечливою для розуміння є така матеріальна передумова, як наявність складних життєвих обставин в житті дитини, її батьків або інших законних представників. У зв'язку з цим, на нашу думку,

слід визначити у ст. 252 Сімейного кодексу України поняття «складних життєвих обставин».

8. Затвердження Кабінетом Міністрів України 16 березня 2017 року «Типового договору про патронат над дитиною» розв'язало нагальну проблему щодо невизначеності істотних умов останнього, передусім, обов'язків його сторін. Проте аналіз норм вітчизняного та іноземного законодавства дає змогу висловити пропозицію щодо доцільності додаткового закріплення у типовому договорі вимоги щодо здійснення патронатним вихователем своїх обов'язків у спосіб, який унеможлиблює приниження честі та гідності дитини та виключає застосування таких покарань, як завдання тілесних чи психічних страждань, позбавлення їжі, грошових засобів, можливості відвідування дитини її батьками тощо.

ВИСНОВКИ

У дисертації проведено огляд нормативно-правових та доктринальних джерел з питань теоретико-правових засад дослідження правового статусу патронату у сімейному праві, генези цього правового інституту, аналізу поняття, видів та функцій патронату, поняття, істотних умов та змісту договору про патронат. За результатами проведено дослідження сформульовано такі висновки:

1. Проблематиці патронату та окремих аспектів здійснення та правової охорони особистого немайнового права на сім'ю присвячено ряд досліджень вчених – представників теорії цивільного права та сімейного права, які поділено на три групи: загальнотеоретичні розробки у сфері особистих немайнових прав (формують принципи здійснення та правової охорони немайнових прав, до яких відноситься право на патронат), дослідження особистих немайнових прав у сфері сімейно-правових відносин та вузькоспеціальні дослідження проблем патронату.

В українській юридичній науці здійснено низку досліджень, спрямованих на вирішення питань патронатного виховання на сучасному етапі розвитку нашої держави. Проте недостатньо вивченими залишаються проблеми повноцінного законодавчого та нормативно-правового регулювання інституту патронату, його функціонального призначення, а також окремих форм його здійснення, визначення критеріїв вимог до патронатних вихователів та їх соціального захисту, правової природи та істотних умов договору про патронат, а також соціального захисту дітей, які перебувають під патронуванням, морально-етичні аспекти патронатного виховання тощо.

2. Ретроспективний аналіз становлення та генезису інституту патронату в Україні дав змогу виявити основні етапи та особливості правового регулювання патронату на українських землях.

Аналіз правових актів національного законодавства дозволив виділити такі рівні правового регулювання патронату: міжнародний; конституційний; законодавчий; підзаконний; локальний. При цьому, правове регулювання патронату в Україні характеризується поєднанням нормативного та локального правового регулювання цього питання.

3. Патронат над дітьми визначено як договірну, платну, строкову форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, здійснювану на професійній основі фахівцем-патронатним вихователем, як його особисте заняття задля виховання, реабілітації та здійснення догляду над дитиною.

4. Виокремлено такі критерії відмінностей патронату від інших форм влаштування дитини, позбавленої батьківського піклування: термін здійснення особистого влаштування дитини; нормативні вимоги до особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини; нормативні вимоги до кількісного складу; необхідність згоди батьків або законних представників дитини; критерії щодо дитини; повноваження особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини; підстави припинення застосування влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Патронат недоцільно визначати як альтернативну форму влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, що перетворює його на явище додаткове та другорядне. Патронат над дітьми виступає передумовою та початковим етапом подальших заходів з ресоціалізації дитини. До випадків застосування цієї форми можна віднести такі: періоди відібрання дитини від батьків, застосування щодо батьків або інших законних представників запобіжних заходів у межах кримінального провадження, відбування окремих видів кримінальних покарань, перебування на військовій службі.

5. Запропоновано основні критерії класифікації видів патронату (фостеру): підстава надання послуг патронату (фостеру); ступінь зв'язку із

патронатними батьками / вихователями; тривалість перебування дитини під патронатним вихованням / піклуванням; життєві обставини, через які дитина влаштовується під патронатне виховання / піклування; рівень створення, регулювання та фінансування патронатних (фостерних) установ.

Патронат як соціальний та сімейно-правовий інститут виконує такі функції: виховну, адаптаційну, гносеологічну, вельюативну, гуманістичну, компенсаційну, ідентифікаційну, превентивну.

7. Договором патронату над дитиною визначено угоду між органом опіки та піклування і патронатним вихователем з обов'язковою умовою розмежування їх прав та обов'язків із захисту інтересів дитини, яка влаштовується до патронатної сім'ї на визначений термін за винагороду у формі щомісячних виплат патронатному вихователю.

Договір про патронат над дитиною є самостійним цивільно-правовим договором, в основі якого лежить нематеріальне зобов'язання, а зобов'язання з виховання дитини та забезпечення її нормального фізичного існування. Вказаний договір характеризується низкою ознак, що є спільними із іншими цивільно-правовими договорами, зокрема, із договором про надання послуг.

Доведено, що затвердження Кабінетом Міністрів України 16 березня 2017 року «Типового договору про патронат над дитиною» розв'язало нагальну проблему щодо невизначеності істотних умов останнього, передусім обов'язків його сторін. Проте аналіз норм вітчизняного та іноземного законодавства дав змогу висловити пропозицію щодо доцільності додаткового закріплення у типовому договорі вимоги щодо здійснення патронатним вихователем своїх обов'язків у спосіб, який унеможлиблює приниження честі та гідності дитини та виключає застосування таких покарань, як завдання тілесних чи психічних страждань, позбавлення їжі, грошових засобів, можливості відвідування дитини її батьками тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. AGENCY - FOSTER PARENTS AGREEMENT. // Foster & Kinship Care Education Woodland Community College. URL: http://www.yolofostercare.com/forms/Foster_ParentAgreementSOC1562.pdf.
2. Children Act 1908 // The National Archives. URL: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1908/67/pdfs/ukpga_19080067_en.pdf.
3. Gunvor Andersson Foster care in Sweden. Policy, practice and research // Universität Siegen. URL: https://www.uni-siegen.de/foster-care-research/network_conferences/3rd_conference/files/gunvor_andersson.pdf
4. Аблятіпова Н.А. Інститут піклування над повнолітніми дієздатними особами за цивільним законодавством України: Автореферат дис. ... к.ю.н. Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / Наталія Айдерівна Аблятіпова; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2007. 20 с.
5. Антокольская М. В. Семейное право: Учебник. М.: Норма, Инфра-М, 2010. 432 с.
6. Бервено С. М. Проблеми договірнього права України: Монографія. К.: Юрінком Інтер, 2006. 392 с.
7. Біденко Н. Проблеми розвитку системи дошкільного виховання у відбудовний період. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Серія: Історичні науки*. 2014. Випуск 19. с. 7-12.
8. Борисова В. І. До питання про форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, за сімейним законодавством України. *Проблеми законності*. 2009. № 100. С. 123-133.

9. Булеца С. Б., Лешанич Л. В. Періодизація розвитку патронату. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. Юридичні науки. № 2. Частина 1. С. 69-73.
10. В Україні – понад 73 тисячі дітей-сиріт // Інформаційне агентство УНІАН. URL: <https://health.unian.ua/country/1318291-v-ukrajini-ponad-73-tisyachi-ditey-sirit.html>
11. Василенко О. М., Троян Р. В. Нормативно-правові засади державної політики з питань захисту прав дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2015. № 10. С. 5-7.
12. Ватрас В. А. Поняття «сім'я» у сімейному праві України. *Форум права*. 2009. № 1. С. 83-91.
13. Ватрас В. А. Суб'єкти сімейних правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / Ватрас Володимир Антонович; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2008. 227 с.
14. Веселуха В. Соціальний і правовий статус неповнолітніх і його вплив на віктимну поведінку. *Право України*. 1999. №7. С.93-97.
15. Владимирский-Буданов М. Обзор истории русского права. Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. 640 с.
16. Волкова В. Соціально-педагогічна робота з сім'ями, що опинилися у складних життєвих обставинах / В. Волкова, К. Глушкова. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. 2013. № 2 (11). С. 37-42.
17. Воронина, З. И. Правовые формы воспитания детей, оставшихся без попечения родителей: Дис ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 – гражданское право, семейное право, гражданский процесс, международное

частное право / Зульфия Исмаиловна Воронина; Санкт-Петербургский государственный университет. СПб., 1993. 234 с.

18. Государственный доклад Минздравсоцразвития РФ «О положении детей в Российской Федерации. 2010 год» // Консультант-Плюс. URL: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=EXP;n=521845>

19. Гранковская Л. Проблема неблагополучных семей в Украине // daily.net. Самые актуальные новости. URL: <http://www.24daily.net/?p=5689>.

20. Гримм Д.Д. Лекции по догме римского права / Под ред. проф. В.А.Томсинова. М.: Изд-во «Зерцало», 2003. 496 с.

21. Грищенко С. Міжнародний досвід у розвитку інституту прийомної сім'ї (фостерінгу). Зміна акцентів. *Вісник представництва Everychild в Україні*. 2003. № 1. С. 9-11. // Партнерство «Кожній дитині». URL: <http://www.p4ec.org.ua/upload/education/library/1345190365.pdf>.

22. Гуцула В. Доля дітей «ворогів народу» в СРСР // Збруч. 21.05.2015. URL : <http://zbruc.eu/node/44121>.

23. Декларація прав дитини, прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 р. // Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_384.

24. Деякі питання здійснення наставництва над дитиною: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 липня 2017 р. № 465. *Офіційний вісник України*. 2017. № 57. Стор. 70. Ст. 1694.

25. Деякі питання здійснення патронату над дитиною: постанова Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 148 (зі змінами та доповненнями). *Офіційний вісник України*. 2017. № 26. стор. 53. ст. 739.

26. Дженіс М., Кей Р., Бредлі Е. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування. Пер. з англ./ М. Дженіс, Р. Кей, Е.

Бредлі. К. : «АртЕк», 1997. 624 с.

27. Договірне право України. Загальна частина: Навч. посібн. / Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнєцова та ін.; за ред. О. В. Дзери. – К. : Юрінком Інтер, 2008. 896 с.

28. Драгневич Л. Деякі аспекти законодавчого врегулювання проблеми влаштування неповнолітніх дітей, позбавлених батьківського піклування. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2002. № 5 (4). С.24

29. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93стор. 89. ст. 3103.

30. Загоровский А. И. Курс семейного права / Под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. М.: Издательство «Зерцало», 2003. 463 с.

31. Закон СССР от 27 июня 1968 г. № 2834-VII (ред. от 05.03.1991) «Об утверждении Основ законодательства Союза ССР и союзных республик о браке и семье» // Консультант-Плюс. URL: www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=42530#06228190872661894.

32. Зданевич Л. Можливості соціально-педагогічного патронату в роботі з дезадаптованими дошкільниками. *Вісник Інституту розвитку дитини. Сер. : Філософія, педагогіка, психологія*. 2013. Вип. 29. С. 60-64.

33. Зезина М.Р. Социальная защита детей-сирот в послевоенные годы (1945- 55). *Вопросы истории*. 1999. № 1. С. 127-136.

34. Зілковська Л. М. Недоліки законодавства про патронат над дітьми та шляхи його удосконалення. *Держава і право*. 2007. Вип. 38. С. 323–327.

35. Из опыта работы с родителями уличных детей / Социальный приют "Радуга Надежды", Центр дневного пребывания детей. / [Васильченко Л.А., Галияхметов Р.Р., Журавлев А.Ю. и др.] Возвращение домой. СПб.:

УСПХПБОФ «Служение» Социальный приют «Радуга Надежды», 2002. 98 с.

36. Івановська О. П. Звичаєве право в Україні: Етнотворчий аспект: Навч. посіб. К.: ЕксОб, 2002. 264 с.

37. Інформація про діяльність Міністерства соціальної політики щодо запровадження патронату над дитиною // Міністерство соціальної політики України URL : <http://www.msp.gov.ua/news/12150.html>.

38. Історія держави і права України. – Частина 1. / За ред. А. Й. Рогожина. К.: Ін Юре, 1996. 368 с.

39. Карпенко О. І. Правові засади утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Дис.. ... канд.юр.наук. спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / Ольга Іванівна Карпенко; Національна академія внутрішніх справ України. К., 2001. 181 с.

40. Килкэли Урсула, Чефранова Е. А. Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод. Статья 8. Право на уважение частной и семейной жизни, жилища и корреспонденции. Прецеденты и комментарии: Учебно-методическое пособие/ Урсула Килкэли, Е. А. Чефранова. Москва: Российская академия правосудия, 2001. 161 с.

41. Кияниця З. Ми впевнені в правильності та ефективності моделі патронату // Верхньорогачицька районна рада. URL : <http://vrogachik-vlada.gov.ua/index.php/UA/news/news1/patronat-nad-dytynoi>.

42. Ковальски Михал. Уважение личной и семейной жизни, жилища и корреспонденции на основании ст. 8 Европейской конвенции прав человека – основные проблемы. Варшава: Хельсинкский Фонд по правам человека, 2007. 68 с.

43. Кодекс про шлюб і сім'ю України: від 20 червня 1969 р. (із змінами та доповненнями, втратив чинність) / Верховна Рада України. База «Законодавство України». – URL: Відомості <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/2006-07>.

44. Кодифікація цивільного права на Українських землях. Т1. За ред. Р.М. Стефанчука К. Правова єдність. 2009. 1168 с.

45. Кодифікація цивільного права на Українських землях. Т2. За ред. Р.М. Стефанчука К. Правова єдність. 2009. 1240 с.

46. Комментарий к Кодексу Республики Беларусь о браке и семье / Т.А.Белова, Ж.В.Захарова, В.В.Левый; под ред. В.Г.Тихина, В.Г.Голованова. Мн.: Светоч, 2000. 325 с.

47. Конвенція ООН про права дитини Конвенція від 20 листопада 1989 р. // Верховна Рада України. База «Законодавство України». – URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

48. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Верховна Рада України. База «Законодавство України». – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

49. Кормчая книга 1650 год. // Храм Рождества Пресвятой Богородицы. URL : <http://oz-gora.ru/korm>.

50. Кузава І. Б. Особливості медико-психолого-педагогічного супроводу інклюзивної освіти дошкільників, які потребують корекції психофізичного розвитку // Інституційний репозитарій Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. URL: http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/1607/1/kuzava_2013.pdf

51. Кулеба М. В Україні за роки її незалежності чисельність дитячого населення зменшилась майже вдвічі. // Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2165052-kilkist-ditej-v-ukraini->

zmensilas-majze-vdvici.html

52. Лапина Е. П. Правовое регулирование договора об устройстве ребенка в патронатную семью в Российской Федерации: автореф. Дис...канд.юр.наук. спец. 12.00.03 – гражданское право, семейное право, гражданский процесс, международное частное право / Екатерина Павловна Лапина; Всероссийская государственная налоговая академия. М., 2010. 24 с.

53. Лешанич Л. В. Історія розвитку патронату над дітьми в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2011. Серія Право. Випуск 15. С. 177-179.

54. Лешанич Л. В. Отримання згоди дитини при укладенні договору про патронат як умова договору. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Право*. 2011. Випуск 16. С. 108-110.

55. Лешанич Л. В. Правове регулювання квазісімейної форми виховання дітей. Дис. ... канд.юр.наук. спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Леся Вікторівна Лешанич; Ужгородський національний університет. Ужгород, 2015. 205 с.

56. Лешанич Л. В. Упровадження позитивного досвіду Великобританії в законодавство України. *Eurasian Academic Research Journal*. 2016. № 1. С. 62-67.

57. Лешанич Л. Опыт применения фостерного воспитания в некоторых зарубежных странах. *Leges Si Viata*. 2014. № 1. С. 53-55.

58. Логвінова М. В. Вимоги до осіб, які можуть бути патронатними вихователями: питання до законодавчого підходу. *Університетські наукові записки*. 2016. № 58. С. 69-78.

59. Логвінова М. В. Діяльність Європейського суду з прав людини в сфері захисту сімейних прав та охоронюваних законом інтересів у контексті

правозастосовчої практики України. *Правові позиції Європейського суду з прав людини у правозастосовчій практиці України: збірник наукових праць /* За ред. Галянтича М.К. Івано-Франківськ. 2017. С. 98-139.

60. Логвінова М. В. Цивільна та сімейно-правова відповідальність батьків (осіб, які їх замінюють) за правопорушення, вчинені неповнолітніми: монографія. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2009. 206 с.

61. Макійчук Т.Л. Патронат як одна з форм сучасного підходу до розв'язання проблем улаштування дітей, що залишилися без піклування батьків. *Віче*. 2009, № 6. URL : <http://www.viche.info/journal/1381/>

62. Маріц Д. О., Какпенко І. В. Договір про патронат. *Проблеми цивільного та підприємницького права в Україні*. 2014. №4 (34). С. 140-142

63. Мартовицька Н. В. Фостерна опіка у Великій Британії: аналіз видів та визначення класифікації. *Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. Педагогічні науки*. 2011. № 4 (215). Частина 1. С. 92-97.

64. Матрос Л. Інститут патронату як спосіб захисту прав дітей, позбавлених батьківського піклування. *7 Всеукр. студ. наук.-практ. конф. Правозахисний рух: історія та сучасність*. 2014. С. 250-252.

65. Мироненко В. Інститут патронату в сімейному праві України. *Нотаріат для вас*. 2008. № 6. С. 43-46.

66. Мироненко В. П. Патронат як форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 3. С. 56-63.

67. Мироненко В. П., Пилипенко С. А. Сімейне право України: підручник для студ.вищ.навч.заклад. К.: Правова Єдність, 2008. 477 с.

68. Михальнюк О. Поняття та особливості сімейно-правового

договору. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2013. № 4 (98). С. 27–32.

69. Михалюк О. В. Договори в сімейному праві України // УкрЛегіс: Практика сімейного права. URL: <http://ukrlegis.com.ua/?page2=3&publications=2>

70. Михеева Л. Ю. Опекa и попечительство: теория и практика: монография. М.: Волтерс Клувер, 2004. 368 с.

71. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. // Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

72. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. // Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042.

73. Москалюк В.Ю. Дитячий будинок сімейного типу як форма улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування (цивільно-правовий аспект) Автореф. дис. на здобуття вченого ступеня к. ю. н. за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / Віра Юріївна Москалюк; Національний університет внутрішніх справ МВС України, м. Харків, 2003. 21 с.

74. Мурзин Р. Л. Формы устройства детей, оставшихся без попечения родителей: семейно-правовой аспект Дис.... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 – гражданское право, семейное право, гражданский процесс, международное частное право / Роман Львович Мурзин; Московский университет Министерства внутренних дел Российской Федерации. Москва, 2006. 203 с.

75. На Черкащині запрацює послуга патронату над дитиною // Прес-служба Черкаської ОДА. URL : <http://vikka.ua/novini/86043-na-cherkaschini->

zapratsyue-posluga-patronatu-nad-ditinoju.htm.

76. Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, Ю. В. Білоусов та ін. / За ред. Є. О. Харитонова. Х. : Одіссей, 2006. 552 с.

77. Немченко С. С. Принцип свободи договору – головний принцип договірних відносин у цивільному праві. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 3. С. 101-103.

78. Нечаев А. М. Правовые аспекты деятельности приёмной семьи / А. М. Нечаев // Актуальные проблемы современного детства: (Сб. науч. тр.) / НИИ детства Рос. дет. фонда; Под общ. ред. Е.М. Рыбинского. Москва : [б. и.], 1998. С. 32-37.

79. Носков В. «Діти НКВС»: сирота, бо син ворога народу // Радіо Свобода. URL: <http://www.radiosvoboda.org/a/24993030.html>.

80. Об утверждении Положения о патронатном воспитании: постановление Совета Министров Республики Беларусь от 28 июня 2012 г. № 596 // Совет Министров Республики Беларусь. URL: <http://www.government.by/ru/solutions/1846>.

81. Обласна програма розвитку сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на 2016-2018 роки, схвалена Розпорядженням голови Кіровоградської обласної державної адміністрації 02 лютого 2016 р. № 40-р. // Кіровоградська обласна державна адміністрація. URL: <http://www.kr-admin.gov.ua/Rozpor/Ua/2016/40.pdf>.

82. Оніщенко О. В. Договір про патронат: суб'єктний склад і галузева приналежність // Репозитарій Національного Авіаційного Університету. URL: <http://dspace.nau.edu.ua/handle/NAU/17518>.

83. Освіта й виховання в роки Другої світової війни та у повоєнні роки. Історія педагогіки України // Шкільна бібліотека. URL:

<http://schoollib.com.ua/psychologiya/1/35.html>.

84. Павлова О. К. Политика общественного презрения и благотворительности в царствование Петра I // Институт философии Санкт-Петербургского государственного университета. URL: <http://philosophy.spbu.ru/userfiles/rusphil/Vechе%20№15-10.pdf>

85. Паскар А. Л. Цивільні процесуальні правовідносини: структурно-функціональний аналіз / Дис. ... канд. юр. наук, спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / Ауріка Лазорівна Паскар; Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. 205 с.

86. Патронат // Словарь иностранных слов / Под ред. В.В.Пчелкиной. 16-е изд. М.: Русский язык, 1988. С.377.

87. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866. *Офіційний вісник України*. 2008. № 7620. Стор. 47. Ст. 2561.

88. Послуга патронату над дитиною // Сімейний патронат на Херсонщині. URL: <http://patronat.ks.ua/%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B3%D0%B0-%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D1%82%D1%83-%D0%BD%D0%B0%D0%B4-%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D1%8E/>.

89. Постановление Европейского суда по правам человека от 24 марта 1988 г. «Дело «Олссон (Olsson) против Швеции» (неофициальный перевод) // Центр стратегічних справ Української Гельсінської спілки з прав людини Precedent UA. URL: <https://precedent.in.ua/2016/04/09/olsson-protyv-shvetsyy/>

90. Постановление Кабинета Министров Чувашской республики от 24 сентября 2014 г. № 321 «Об утверждении примерной формы договора о патронатной семье (патронате, патронатном воспитании)» // Сейчас.Ру. Законодательство. URL:

http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?doc_itself=&infostr=xO7q8+z17fIlg7vLu4fDg5uD18vH/IO3IIOIg7+7x6+Xk7eXpIPD15ODq9ujo&backlink=1&&nd=150022127&&page=1&rdk=0#I0

91. Походзіло Ю. М. Правове регулювання громадського піклування в губерніях Лівобережної України в XIX – на початку XX ст.: Автореферат дис. ... к.ю.н.. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Юрій Миколайович Походзіло; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 20 с.

92. Походзіло Ю. М. Розвиток інституту громадського піклування на українських землях X – початку XX століть. *Право і безпека*. 2010. № 4 (36). С. 44-50.

93. Правовий звичай як джерело українського права / за ред. І.Б. Усенка. К.: Наукова думка, 2006. 280 с.

94. Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

95. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо оплати послуг патронатних вихователів: Закон України від 20 грудня 2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 10. Ст. 99.

96. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми: Закон України від 26 січня 2016 р. № 936-VIII // Верховна Рада України. Законодавство України. – URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/936-19>.

97. Про Державний бюджет України на 2017 рік: Закон України від 21 грудня 2016 р. (із змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 3. Ст. 31.

98. Про Державний бюджет України на 2018 рік: Закон України від 7 грудня 2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 3-4. Ст. 26.

99. Про додаткові заходи щодо запобігання дитячій бездоглядності: Указ Президента України від 28 січня 2000 р. № 113/2000 (зі змінами та доповненнями). *Офіційний вісник України*. 2000. № 5. стор. 30. ст. 154.

100. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13 січня 2005 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 6. Ст. 147.

101. Про затвердження Державної програми подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006-2010: постанова Кабінету Міністрів України від 11 травня 2006 р. № 623. *Офіційний вісник України*. 2006. № 20. Стор. 39. Ст. 1443.

102. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу: постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 564. *Офіційний вісник України*. 2002. № 18. Стор. 12. Ст. 925.

103. Про затвердження Положення про прийомну сім'ю: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 565. *Офіційний вісник України*. 2002. № 18. Стор. 19. Ст. 926.

104. Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб): постанова Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2013 р. № 896. *Офіційний вісник України*. 2013. № 98. Стор. 17. Ст. 3609.

105. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: постанова Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 р. № 905. *Офіційний вісник України*. 2008. № 79. Стор. 126. Ст. 2660.

106. Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу: постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 р. № 616. *Офіційний вісник України*. 2003. № 18. Стор. 55. Ст. 829.

107. Про Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року: Указ Президента України від 22 жовтня 2012 р. № 609/2012. *Офіційний вісник України*. 2012. № 81. стор. 25. ст. 3255.

108. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24 червня 1995 р. (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 6. ст. 35.

109. Про особливості соціального захисту розлучених із сім'єю дітей, які не є громадянами України: постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2016 р. № 832. *Офіційний вісник України*. 2016. № 93. стор.146. ст. 3041.

110. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.

111. Про проведення експерименту із здійснення патронату над дитиною: Проект Постанови Кабінету Міністрів України // Ліга Закон. Законодавство України. – URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT2260.html

112. Про соціальні послуги: Закон України від 19 червня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 45. Ст. 358.

113. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 21 червня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 42. Ст. 213.

114. Про схвалення Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 230-р. // Урядовий портал. URL : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249890555>.

115. Проект рішення Новомосковської міської ради «Міська комплексна Програма захисту прав дітей та розвитку сімейних форм виховання у м. Новомосковську на 2016-2020 роки» // Офіційний сайт Новомосковської міської ради. – URL: <http://www.novomoskovsk-rada.gov.ua/project-decision/miska-kompleksna-programa-zahystu-prav-ditey-ta-rozvytku-simeynyh-form-vyhovannya-u>.

116. Прутян Д. С. Опіка за римським приватним правом та сучасним цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / Денис Сергійович Прутян; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2007. 20 с.

117. Пунда О. О. Адміністративно-правове регулювання забезпечення здійснення особистих немайнових прав: дис.. ... докт.юр. наук. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Олександр Олегович Пунда; Університет ДФС України. Ірпінь 2018. 41 с.

118. Римаренко І. Сімейний патронат як інновація в сімейному праві. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2017. Випуск 2. С. 39-46.

119. Рішення виконавчого комітету Нововолинської міської ради «Про запровадження послуги патронату над дитиною» від 15 червня 2017 р. № 161 // Офіційний сайт Нововолинської міської ради. – URL: http://www.novovolynsk-rada.gov.ua/images/%D1%84%D0%B0%D0%B9%D0%BB%D0%B8/RISHENIA_MVK/2017/_161_%D0%B2%D1%96%D0%B4_15.06.2017.doc.

120. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Савіни проти України» від 18 грудня 2008 р. (Заява № 39948/06). *Офіційний вісник України*. 2009. № 84. ст. 45. стор. 2852.

121. Рішення Золотоніського міськрайонного суду Черкаської області від 26 березня 2008 р. у справі № 695/358/18 за позовом Органу опіки та піклування Золотоніської районної державної адміністрації в інтересах малолітніх ОСОБА_1, ОСОБА_2, ОСОБА_3 до ОСОБА_4, ОСОБА_5, треті особи: Служба у справах дітей Золотоніської районної державної адміністрації, Драбівецька сільська рада, ОСОБА_6 про відібрання дітей без позбавлення батьків батьківських прав // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73241051>.

122. Рішення Мукачівської міської ради «Про затвердження міської програми «Захисту прав дітей» на 2017 рік» від 15 грудня 2016 р. № 420 // Офіційний сайт Мукачівської міської ради. – URL: http://www.mukachevo-rada.gov.ua/images/docs/rishennya_mr/7/21_7_20161215/Rish_420.docx

123. Розгон О. В. Договори у сімейному праві: монографія К.: Ін Юре, 2018. 301 с.

124. Романюк У. В. Характеристика видів та функцій інституту патронату над дітьми в окремих іноземних державах. *Visegrad journal on human rights*. 2018. №2. С. 122-127.

125. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 532 с.
126. Ромовська З. В. Українське сімейне право: підручник: академічний курс. К. : Правова єдність, 2009. 500 с.
127. Русская Правда. Происхождение, источники, ее значение / С.В. Юшков. М.: Госюр. издат., 1950. 257 с.
128. Русу С. Д., Ватрас В. А., Рецепція положень про суб'єктів римського приватного права сімейне законодавство України. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 1-2 (9-10). С. 77- 82.
129. Семейное право Украины: Учебник / Под ред. Ю.С. Червонного. Х.: Одиссей, 2005. 519 с.
130. Сидорчук М.С. Послуга сіменого патронату як альтернатива центрам реабілітації та притулкам. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя: Психолого-педагогічні науки*. 2016. № 1. С. 81-84
131. Сімейне право України: підручник / за ред. В. С. Гопанчука. К. : Істина, 2002. 304 с.
132. Сімейне право України: Підручник / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. К.: Юрінком Інтер, 2006. 264 с.
133. Сімейне право України: Підручник за заг.ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. К.: Юрінком Інтер, 2011. 286 с.
134. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III // Верховна Рада України. База «Законодавство України». – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/print>.
135. Сімейний кодекс України: наук.-практ. комент./ І. В. Жилінкова та ін.; за ред. І. В. Жилінкової. Харків : Ксилон, 2008. 855 с.

136. Сімейний кодекс України: науково-практ. коментар / С. Я. Фурса та ін.; заг. ред. С. Я. Фурса. К.: КНТ, 2008. 1248 с.
137. Соборное Уложение 1649 года. // Исторический факультет Московского государственного университета имени М. В. Ломоносова. – URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/1649.htm>.
138. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Стан дотримання та захисту прав дитини в Україні» до 20-річчя ратифікації Україною Конвенції ООН про права дитини. К., 2010. 228 с.
139. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: У 2 кн. Кн. 2 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2004. 568 с.
140. Сташків Б. Види матеріального забезпечення непрацевдатних за сімейним законодавством. *Підприємство, господарство і право*. 2003. № 7. С. 28-32.
141. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія. К. : КНТ, 2008. 626 с.
142. Стремецька В. О., Паскарь Ю. Є. Досвід розвитку фостерингу у зарубіжних країнах. *Наукові праці Чернівецького національного університету. Серія Педагогічні науки*. 2016. Випуск 258. Том 270. С. 78-82.
143. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К. : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
144. Токарчук Л. М. Патронат над дітьми: постановка проблеми. *Правова держава*. 2017. № 28. С. 91-96.
145. Туманова Л. В., Владимірова І. А. Защита семейных прав в Европейском суде по правам человека. М. : Издательский Дом "Городец",

2007. 208 с.

146. Фетисова О. В. Приемная семья как способ семейного воспитания детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, по законодательству Российской Федерации : Дис...канд.юр.наук. спец. 12.00.03 – гражданское право, семейное право, гражданский процесс, международное частное право / Оксана Владимировна Фетисова; Российский государственный социальный университет. Москва, 2005 239 с.

147. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К., Б.в., 2015. 208 с.

148. Фуштей Л. Історія становлення патронатних відносин в Україні // Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Наукові журнали. URL: <http://journals.pu.if.ua/index.php/esu/article/viewFile/1372/1368>.

149. Харитонов Є. О., Старцев О. В. Цивільне право України: Підручник. К.: Істина, 2007. 816 с..

150. Хитрюк В. В Патронат выпускников с особенностями психофизического развития учреждений среднего специального и высшего образования: содержание, принципы, условия осуществления / Хитрюк В. В., Клещева Е. А., Якубович Т. Р. *Вестник Полесского государственного университета. Серия общественных и гуманитарных наук.* 2016. № 1. С. 15-21.

151. Хрестоматія з історії держави і права України. Т. 1. За ред. В.Д. Гончаренка. К.: Ін Юре. 1997. 463 с.

152. Цветков В. А.. Приемная семья как форма устройства детей, оставшихся без попечения родителей, по законодательству Российской Федерации : Дис...канд.юр.наук. спец. 12.00.03 – гражданское право, семейное право, гражданский процесс, международное частное право /

Василий Александрович Цветков; Омский государственный университет имени Ф. М. Достоевского : Омск, 2005 239 с

153. Цивільне право: підручник у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Х. : Право, 2011. Т. 1. 656 с.

154. Цивільне право України. Академічний курс: Підруч. : у двох томах / За заг. ред. Я. М. Шевченко. Т. 2. Особлива частина. К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 408 с.

155. Цивільне право України. Академічний курс: Підруч. : у двох томах / За заг. ред. Я. М. Шевченко. Т. 1. Загальна частина. К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 520 с.

156. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01. 2003 р. № 435-IV // Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print>.

157. Чельшев М. Ю. Смешанные договоры в частном праве: отдельные вопросы теории и практики / М. Ю. Чельшев, Д. В. Огородов. *Законодательство и экономика*. 2005. № 10. С. 6-10. С. 10

158. Черновалюк Ю. Ю. Деякі проблемні питання щодо правового регулювання патронату за законодавством України. *Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць*. Одеса : Юрид. літ., 2009. С. 121-128.

159. Черновалюк Ю. Ю. Патронат як форма сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування за законодавством України. *Університетські наукові записки*. 2009. № 1. С. 134-138.

160. Школа і педагогічна думка на Україні в 20 – 30 – ті роки 20 століття. Педагогічна теорія та практика А.С. Макаренка: Лекція. // REFLEADER. URL : <http://refleader.ru/jgeatyujgotrpol.html>.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Список публікацій здобувача:

1. Романюк У. В. Патронат над дітьми як форма влаштування дітей-сиріт і дітей позбавлених батьківського піклування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 1. С. 25-27. URL: http://lsej.org.ua/1_2016/9.pdf
2. Романюк У. В. Запровадження патронату над дитиною як правовий експеримент. *Соціологія права*. 2017. № 1-2 (20-21). С. 71-77.
3. Романюк У. В. Складні життєві обставини як передумова укладення договору про патронат над дитиною в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 6. С. 130-132. URL: http://pap.in.ua/6_2017/37.pdf.
4. Романюк У. В. Правова природа та зміст договору про патронат. *Університетські наукові записки*. 2018. № 2 (66). С. 95-110.
5. Романюк У.В. Функції інститута патроната над дітьми. *Leges Si Viata*. 2018. №5/2. С. 155-159.
6. Романюк У. В. Характеристика видів та функцій інститута патронату над дітьми в окремих іноземних державах. *Visegrad journal on human rights*. 2018. №2. С. 122-127.
7. Романюк У. В. Правові традиції сімейного виховання в Україні. *Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи*: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (5-6 лютого 2016 р.). Дніпро. 2016. С. 18-23.
8. Романюк У. В. Правові традиції сімейного виховання в Україні часів Гетьманщини. *Верховенство права в Україні у процесі державотворення та захисту прав людини*: збірник тез міжнародної наукової конференції (12-13 лютого 2016 р.). Одеса. 2016. С. 34-39.

9. Романюк У. В. Типи патронатного виховання. *Актуальні проблеми юридичної науки*: збірник тез міжнародної наукової конференції «П'ятнадцяті осінні юридичні читання» (21-22 жовтня 2016 р., Хмельницький університет управління та права). Хмельницький. 2016. С. 148-149.

10. Романюк У. В. Соціально-правовий експеримент як особливий спосіб здійснення державно-сімейної політики. *Стратегічні напрямки соціально-економічного розвитку в умовах глобалізації*: збірник тез Міжнародної науково-метричної конференції (22-23 вересня 2017 р., Хмельницький університет управління та права). Хмельницький. 2017. С. 208-210.

Відомості про апробацію результатів дисертації:

Результати дисертаційного дослідження апробовані при обговоренні дисертації на засіданні кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права.

Основні результати дисертаційного дослідження оприлюднено на таких наукових та науково-практичних конференціях та круглих столах: міжнародній науково-практичній конференції «Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи» (м. Дніпро, 5-6 лютого 2016 р.), міжнародній науковій конференції «Верховенство права в Україні у процесі державотворення та захисту прав людини» (м. Одеса, 12-13 лютого 2016 р.), міжнародній науковій конференції «П'ятнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 21-22 жовтня 2016 р.), міжнародній науково-метричній конференції «Стратегічні напрямки соціально-економічного розвитку в умовах глобалізації» (м. Хмельницький, 22-23 вересня 2017 р.).

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор

Хмельницького університету

управління та права,

доктор юридичних наук, професор,

Заслужений юрист України

О.М. Омельчук

2018 р.

АКТ**про реалізацію результатів наукових досліджень****РОМАНЮК Уляни Василівни****на тему “ ПАТРОНАТ ЯК ФОРМА ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ І ДІТЕЙ,
ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ”**

Комісія у складі: голови, завідувача кафедри цивільного права та процесу, доктора юридичних наук, професора Гринько Світлани Дмитрівни, членів комісії: декана юридичного факультету, кандидата юридичних наук Крушинського Сергія Антоновича, доцента кафедри цивільного права та процесу, кандидата юридичних наук, Сердечної Ірини Леонідівни стверджує цим актом, що розроблені в ході дисертаційного дослідження Романюк У. В. на тему «Патронат як форма влаштування дітей-сиріт, позбавлених батьківського піклування» були детально вивчені колективом кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права і реалізовані у навчальному процесі.

Зокрема, дисертантом було надано комісії для ознайомлення перераховані в авторефераті наукові публікації:

1. Романюк У. В. Патронат над дітьми як форма влаштування дітей-сиріт і дітей позбавлених батьківського піклування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 1. С. 25-27. URL: http://lsej.org.ua/1_2016/9.pdf
2. Романюк У.В. Запровадження патронату над дитиною як правовий експеримент. *Соціологія права*. 2017. № 1-2 (20-21). С. 71-77.
3. Романюк У.В. Складні життєві обставини як передумова укладення договору про патронат над дитиною в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 6. С. 130-132. URL: http://pap.in.ua/6_2017/37.pdf.
4. Романюк У.В. Правова природа та зміст договору про патронат. *Університетські наукові записки*. 2018. № 2 (66). С. 95-110.
5. Романюк У.В. Функції інститута патроната над дітьми. *Leges Si Viata*. 2018. №5/2. С. 155-159.
6. Романюк У. В. Характеристика видів та функцій інституту патронату над дітьми в окремих іноземних державах. *Visegrad journal on human rights*. 2018. №2. С. 122-127.
7. Романюк У. В. Правові традиції сімейного виховання в Україні. *Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи*: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (5-6 лютого 2016 р.). Дніпро. 2016. С. 18-23.

8. Романюк У.В. Правові традиції сімейного виховання в Україні часів Гетьманщини. *Верховенство права в Україні у процесі державотворення та захисту прав людини: збірник тез міжнародної наукової конференції (12-13 лютого 2016 р.)*. Одеса. 2016. С. 34-39.

9. Романюк У.В. Типи патронатного виховання. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез міжнародної наукової конференції «П'ятнадцять осінніх юридичних читань» (21-22 жовтня 2016 р., Хмельницький університет управління та права)*. Хмельницький. 2016. С. 148-149.

10. Романюк У.В. Соціально-правовий експеримент як особливий спосіб здійснення державно-сімейної політики. *Стратегічні напрямки соціально-економічного розвитку в умовах глобалізації: збірник тез Міжнародної науково-метричної конференції (22-23 вересня 2017 р., Хмельницький університет управління та права)*. Хмельницький. 2017. С. 208-210.

Наведені наукові публікації були розглянуті науково-педагогічними працівниками та були включені до матеріалів лекційних занять з таких навчальних дисциплін:

– **Сімейне право України** з таких тем: «Права батьків і дітей на майно», «Влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування».

– **Проблеми сімейного права:** з таких тем: «Проблеми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування».

– **Житлове право України** з таких тем «Забезпечення фізичних осіб жилими приміщеннями».

Теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження використовуються у робочих програмах та навчально-методичних матеріалах із навчальної дисципліни «Сімейне право України» для студентів юридичного та заочного факультетів, спецкурсу «Проблеми сімейного права» для студентів юридичного та заочного факультету. Включення до наведених матеріалів положень та висновків, які містяться у дисертації, сприяє більш глибокому вивченню навчального матеріалу студентами університету, а також виробленню практичних навичок у застосуванні отриманих теоретичних знань в подальшій професійній діяльності.

Голова комісії

завідувач кафедри цивільного
права та процесу,
доктор юридичних наук, професор

Гринько С.Д.

Члени комісії

декан юридичного факультету,
кандидат юридичних наук

Крушинський С.А.

доцент кафедри
цивільного права та процесу,
кандидат юридичних наук

Сердечна І.Л.

15 травня 2018 р.

Таблиця «Нормативно-правові особливості патронату у порівнянні з іншими формами влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування»

№	Форма особистого влаштування дитини	Термін здійснення особистого влаштування дитини	Вимоги до особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини	Вимоги до кількісного складу	Необхідність згоди батьків або законних представників дитини	Критерії щодо дитини	Повноваження особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини	Підстави припинення застосування влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування
1.	Усиновлення (прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду)	Не визначено	Визначені ст. 211 СК України та з врахуванням обмежень, встановлених у ст.. 212 СК України	Не визначено	Необхідна	Усиновленою може бути дитина, у виняткових випадках – повнолітня особа, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування	Права та обов'язки батьків	Через процедуру скасування, усиновлення, визнання усиновлення недійсним
2.	Опіка та піклування над дітьми (встановлюється)	Визначено випадками припинення	Повнолітня дієздатна особа з врахуванням	Не визначено	Не потребується	Малолітні або неповнолітні діти	Опікун зобов'язаний: дбати про підопічного, про створення йому	Через процедуру звільнення від обов'язків <i>а також:</i>

№	Форма особистого влаштування дитини	Термін здійснення особистого влаштування дитини	Вимоги до особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини	Вимоги до кількісного складу	Необхідність згоди батьків або законних представників дитини	Критерії щодо дитини	Повноваження особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини	Підстави припинення застосування влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування
	органом опіки та піклування, а також судом у випадках, передбачених Цивільним кодексом України)		обмежень, встановлених у ст.. 212 СК України				необхідних побутових умов, забезпечення його доглядом та лікуванням. Опікун малолітньої особи зобов'язаний: дбати про її виховання, навчання та розвиток. Опікун вчиняє правочини від імені та в інтересах підопічного. Піклувальник над неповнолітньою особою зобов'язаний дбати про створення для неї необхідних побутових умов,	Опіка припиняється у разі передачі малолітньої особи батькам (усиновлювачам) Опіка припиняється у разі досягнення підопічним чотирнадцяти років. У цьому разі особа, яка здійснювала обов'язки опікуна, стає піклувальником без спеціального рішення щодо цього. Піклування припиняється у

№	Форма особистого влаштування дитини	Термін здійснення особистого влаштування дитини	Вимоги до особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини	Вимоги до кількісного складу	Необхідність згоди батьків або законних представників дитини	Критерії щодо дитини	Повноваження особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини	Підстави припинення застосування влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування
							про її виховання, навчання та розвиток. Опікун/піклувальні дає згоди на вчинення правочинів	разі: 1) досягнення фізичною особою повноліття; 2) реєстрації шлюбу неповнолітньої особи; 3) надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності.
3.	Патронат над дитиною (тимчасовий догляд, виховання та реабілітація дитини в сім'ї патронатного	Визначено договором, укладеним з органом опіки та піклування, але не більше трьох місяців, але не більше	Пройшла спеціальний курс підготовки, виконує обов'язки патронатного вихователя на	Одна дитина (як виняток діти, які є між собою рідними братами та сестрами, або діти, які	Необхідна, крім випадків прийняття рішення про негайне відібрання дитини, якщо виникла	Перебування у складних життєвих обставинах дитини, її батьків, (її законних представників	Патронатний вихователь зобов'язаний: 1) забезпечити дитину житлом, одягом, харчуванням тощо; 2) створити дитині	Припиняється у разі прийняття органом опіки та піклування рішення про повернення дитини до її батьків (інших

№	Форма особистого влаштування дитини	Термін здійснення особистого влаштування дитини	Вимоги до особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини	Вимоги до кількісного складу	Необхідність згоди батьків або законних представників дитини	Критерії щодо дитини	Повноваження особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини	Підстави припинення застосування влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування
	вихователя на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин)	шести місяців	професійній основі та з врахуванням обмежень, встановлених у ст.. 212 СК України	виховувалися в одній сім'ї)	безпосередня загроза життю або здоров'ю дитини; наявності акта про покинуту чи знайдену дитину; дитину, яку батьки (матір або батько), інші родичі або законні представники відмовилися забрати з пологового будинку, іншого закладу охорони здоров'я, у разі відсутності		умови для навчання, фізичного та духовного розвитку; 3) співпрацювати з батьками, іншими законними представниками дитини задля подолання складних життєвих обставин у межах та у спосіб, визначених органом опіки та піклування; 4) забезпечити надання чи доступ до послуг, визначених договором про	законних представників), її усиновлення, встановлення над нею опіки чи піклування, влаштування її на виховання в сім'ю громадян (прийомну сім'ю чи дитячий будинок сімейного типу) або до дитячого закладу, закладу охорони здоров'я, навчального або іншого закладу, а також у разі досягнення дитиною

№	Форма особистого влаштування дитини	Термін здійснення особистого влаштування дитини	Вимоги до особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини	Вимоги до кількісного складу	Необхідність згоди батьків або законних представників дитини	Критерії щодо дитини	Повноваження особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини	Підстави припинення застосування влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування
					<p>відомостей про місце перебування батьків/законних представників, а також наявності безпосередньої загрози життю чи здоров'ю дитини; наявності акта проведення оцінки рівня безпеки дитини, або оцінки потреб дитини та її сім'ї, що підтверджує необхідність</p>		<p>патронат над дитиною; 5) сприяти контактам дитини з батьками, іншими законними представниками, родичами, крім випадків, коли батьки позбавлені батьківських прав або в судовому порядку обмежені у праві спілкування з дитиною.</p>	<p>повноліття, смерті дитини чи патронатного вихователя.</p>

№	Форма особистого влаштування дитини	Термін здійснення особистого влаштування дитини	Вимоги до особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини	Вимоги до кількісного складу	Необхідність згоди батьків або законних представників дитини	Критерії щодо дитини	Повноваження особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини	Підстави припинення застосування влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування
					влаштування в сім'ю патронатного вихователя дитини.			
4.	Приймна сім'я (на основі типового договору укладається договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї на підставі рішення про створення прийомної сім'ї, яке приймається районною, районною в містах Києві та	До досягнення 18-річного віку, а в разі навчання у професійно-технічних, вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації - до його закінчення.	Подружжя або особа, яка не перебуває у шлюбі та з врахуванням обмежень, встановлених у ст. 212 СК України	Від одного до чотирьох дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування	Не потребується	Діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані на виховання та спільне проживання до прийомної сім'ї.	Повноваження (права та обов'язки) батьків - є законними представниками прийомних дітей і діють без спеціальних на те повноважень як опікуни або піклувальники.	Окреслено досягненням віку

№	Форма особистого влаштування дитини	Термін здійснення особистого влаштування дитини	Вимоги до особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини	Вимоги до кількісного складу	Необхідність згоди батьків або законних представників дитини	Критерії щодо дитини	Повноваження особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини	Підстави припинення застосування влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування
	Севастополі державними адміністраціями, виконавчим комітетом міської (міст республіканського Автономної Республіки Крим і міст обласного значення) ради в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.)							
5.	Дитячий будинок сімейного типу (на основі типового договору	До досягнення 18-річного віку, а в разі навчання у професійно-	Подружжя або окрема особа, що не перебуває у шлюбі, з врахуванням	Не менш як п'яти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського	Не потребується	Діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування.	Повноваження (права та обов'язки) батьків є законними представниками прийомних дітей і	Окреслено досягненням віку

№	Форма особистого влаштування дитини	Термін здійснення особистого влаштування дитини	Вимоги до особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини	Вимоги до кількісного складу	Необхідність згоди батьків або законних представників дитини	Критерії щодо дитини	Повноваження особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини	Підстави припинення застосування влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування
	укладається договір про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу районною, районною в містах Києві та Севастополі державними адміністраціями, виконавчим комітетом міської (міст республіканського Автономної Республіки Крим і міст обласного значення) ради в порядку,	технічних, вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації - до його закінчення	обмежень встановлених у ст.. 212 СК України	піклування.			діють без спеціальних на те повноважень як опікуни або піклувальники.	

№	Форма особистого влаштування дитини	Термін здійснення особистого влаштування дитини	Вимоги до особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини	Вимоги до кількісного складу	Необхідність згоди батьків або законних представників дитини	Критерії щодо дитини	Повноваження особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини	Підстави припинення застосування влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування
	встановленому Кабінетом Міністрів України)							
б.	Наставництво (добровільна безоплатна діяльність наставника з надання дитині, яка проживає у закладі, індивідуальної підтримки та допомоги, насамперед у підготовці до самостійного життя)	На час дії договору про наставництво	Повнолітня дієздатна особа, яка пройшла курс підготовки з питань соціальної адаптації дітей та їх підготовки до самостійного життя, отримала висновок про те, що вона може провадити діяльність з	Наставництво здійснюється в індивідуальній формі однією повнолітньою дієздатною особою над однією дитиною	Потрібна згода батьків, законних представників	Дитина, яка проживає у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншому закладі для дітей	Наставник має право відвідувати дитину за місцем її проживання, навчання, лікування, оздоровлення, а також за згодою дитини та батьків, інших законних представників дитини, адміністрації закладу для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншого	Окреслено часом перебування дитини у конкретному закладі або випадками дострокового припинення договору з підстав, що призвели або могли призвести до порушення наставником прав і законних інтересів дитини

№	Форма особистого влаштування дитини	Термін здійснення особистого влаштування дитини	Вимоги до особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини	Вимоги до кількісного складу	Необхідність згоди батьків або законних представників дитини	Критерії щодо дитини	Повноваження особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини	Підстави припинення застосування влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування
			організації наставництва, та уклала договір про наставництво, з урахуванням обмежень, встановлених у ст. 212 СК України				закладу для дітей спілкуватися з дитиною поза місцем її проживання, навчання, лікування, оздоровлення, у тому числі запрошувати дитину у свою сім'ю у святкові і неробочі дні, дні канікул, надавати дитині допомогу в отриманні додаткових освітніх, соціальних, реабілітаційних, оздоровчих послуг, брати участь у	

№	Форма особистого влаштування дитини	Термін здійснення особистого влаштування дитини	Вимоги до особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини	Вимоги до кількісного складу	Необхідність згоди батьків або законних представників дитини	Критерії щодо дитини	Повноваження особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини	Підстави припинення застосування влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування
							<p>забезпеченні її одягом, взуттям, приладдям для навчання та розвитку тощо.</p> <p>Наставник несе відповідальність за порушення ним прав і законних інтересів дитини, заподіяння шкоди її життю та здоров'ю відповідно до закону. У разі перебування дитини в сім'ї наставника у святкові і неробочі дні, дні канікул наставник несе відповідальність за</p>	

№	Форма особистого влаштування дитини	Термін здійснення особистого влаштування дитини	Вимоги до особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини	Вимоги до кількісного складу	Необхідність згоди батьків або законних представників дитини	Критерії щодо дитини	Повноваження особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини	Підстави припинення застосування влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування
							життя та здоров'я дитини, а також за повернення дитини до місця її проживання, навчання, лікування, оздоровлення.	
7.	Тимчасове влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до сім'ї фактичного вихователя	На час вирішення питання про форму влаштування дитини	Немає чітко окреслених вимог (родичі, сусіди, знайомі, з якими в дитини на момент залишення без батьківського піклування склалися	Не визначено	Не потребується	Дитина, яка залишилася без батьківського піклування або розлучена з сім'єю	Особа, яка взяла у свою сім'ю дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, має права та обов'язки щодо її виховання та захисту відповідно до положень статей 249 і 262 Сімейного кодексу (права та обов'язки	Після вирішення питання про форму влаштування дитини

№	Форма особистого влаштування дитини	Термін здійснення особистого влаштування дитини	Вимоги до особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини	Вимоги до кількісного складу	Необхідність згоди батьків або законних представників дитини	Критерії щодо дитини	Повноваження особи, яка здійснює заходи з особистого влаштування дитини	Підстави припинення застосування влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування
			близькі стосунки)				усиновителя, а також право на самозахист і звернення із захистом прав та інтересів дитини до суду без спеціальних повноважень.	

Класифікація видів патронатного (фостерного) піклування / виховання

№ з/п	Критерій класифікації	Види патронату (фостеру)
1.	Основа надання послуг патронату (фостеру)	- Професійний (оплачуваний)
		- Непрофесійний (неоплачуваний)
2.	Ступінь зв'язку із патронатними батьками / вихователями	- Споріднений (родинний)
		- Неспоріднений
3.	Тривалість перебування дитини під патронатним вихованням / піклуванням	- Короткочасний
		- Довгостроковий
		- Невідкладний
4.	Життєві обставини, через які дитина влаштовується під патронатне виховання / піклування	- Обмежений
		- Необмежений / Спеціальний / Спеціалізований
		- Невідкладний
		- «Відпочинковий» / Допоміжний / Соціальний
		- Постінтернатний
		- Гостьовий
5.	Рівень створення, регулювання та фінансування патронатних (фостерних) установ	Державний
		Локальний
		Приватний

Основні функції патронату (фостеру), визначені за результатами аналізу зарубіжного досвіду практики патронатного (фостерного) піклування

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про внесення змін до деяких законів України з питань вдосконалення правового регулювання патронату над дитиною

Верховна Рада України п о с т а н о в л я є:

I. Викласти ч. 2 ст. 252 Сімейного кодексу України в такій редакції:

«2. Сім'я патронатного вихователя - це сім'я, в якій за згоди всіх її членів повнолітня особа, яка пройшла спеціальний курс підготовки, виконує обов'язки патронатного вихователя на професійній основі, проживає в тій же місцевості, що й дитина (тому ж населеному пункті, тому ж районі міста, або у найближчому населеному пункті, районі міста».

II. Доповнити ст. 252 Сімейного кодексу України частиною 8 такого змісту:

«8. Складними життєвими обставинами в розумінні ч. 1 цієї статті є обставини, спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками, безпритульністю, перебуванням у конфлікті із законом, способом життя, залученням до найгірших форм дитячої праці, залежністю від психотропних речовин та інших видів залежності, жорстоким поводженням, зокрема домашнім насильством, ухилянням батьків (осіб, які їх замінюють) від виконання своїх обов'язків, обставинами стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, воєнних дій чи збройних конфліктів та іншими життєвими ситуаціями, внаслідок яких батьки дитини або інші законні представники частково або повністю не мають (не набули або втратили) здатності чи можливості піклуватися про дитину, у тому числі надавати їй належне виховання та матеріальне забезпечення або внаслідок яких дитина

тимчасово не може перебувати разом зі своїми батьками або іншими законними представниками».

III. Викласти ч. 1 ст. 253 Сімейного кодексу України в такій редакції:

«1. Для влаштування дитини в сім'ю патронатного вихователя потрібна згода дитини, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити.

Якщо дитина досягла семирічного віку, вона повинна надати письмову згоду на влаштування її у сім'ю патронатного вихователя. У випадку якщо дитина не здатна самотійно висловити письмову згоду на її влаштування у сім'ю патронатного вихователя внаслідок фізичної вади або хвороби, така згода може бути оформлена в нотаріальному порядку через підписання цього документа батьками дитини (її законними представниками) відповідно до п. 6 глави 9 розділу I Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України.

Думка дитини, яка не досягла семирічного віку щодо влаштування її у сім'ю патронатного вихователя, може бути прийнята до уваги. У такому випадку рішення органу опіки та піклування, яке не збігається з думкою дитини, повинно містити мотиви відмови врахування думки дитини».

IV. Доповнити ч. 2 ст. 307 Цивільного процесуального кодексу України словами такого змісту:

«а також надає згоду органу опіки та піклування на укладення договору про патронат (передачу дитини у сім'ю патронатного вихователя) на час розгляду справи».

V. Доповнити ст. 308 Цивільного процесуального кодексу України частиною третьою такого змісту:

«3. Після набрання законної сили рішенням про визнання особи безвісно відсутньою орган опіки та піклування може укласти договір про патронат щодо дітей або підопічних відповідної особи».

VI. Доповнити ч. 1 ст. 315 Цивільного процесуального кодексу України пунктом 10 такого змісту:

«10) наявності складних життєвих обставин, що можуть стати підставою для укладення договору про патронат над дитиною у випадку, якщо місце перебування батьків або інші законних представників дитини невідоме, що може стати підставою для визнання їх безвісно відсутньою, або коли батьки за станом здоров'я не можуть надати згоди на укладення договору про патронат над дитиною».

VII. Доповнити ст. 315 Цивільного процесуального кодексу України частиною п'ятою такого змісту:

«5. У випадку розгляду справи з підстав, передбачених п. 10 ч. 1 цієї статті суд до початку розгляду справи надає згоду органу опіки та піклування на укладення договору про патронат (передачу дитини у сім'ю патронатного вихователя) на час розгляду справи».

VIII. Доповнити ст. 319 Цивільного процесуального кодексу України частиною третьою такого змісту:

«3. Після набрання законної сили рішенням про встановлення факту, що має юридичне значення, орган опіки та піклування може укласти договір про патронат щодо дітей або підопічних відповідної особи».

IX. Викласти абз. 6 ст. 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» в такій редакції:

«форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, – усиновлення; встановлення опіки, піклування; передача до прийомної сім'ї, дитячих будинків сімейного типу, до закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, влаштування дитини до сім'ї патронатного вихователя».

X. Внести зміни до Закону України «Про охорону дитинства», замінивши слова «дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах» словами «дитина, яка опинилася у складних життєвих обставинах» відповідно до відмінків, використаних у відповідних статтях Закону.

XI. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

ПОСТАНОВА КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ

**Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 16 березня
2017 року № 148**

**Відповідно до частини сьомої статті 252, частини першої статті 253 та
частини першої статті 256 Сімейного кодексу України Кабінет Міністрів**

України постановляє:

**I. Доповнити п. 7 Порядку створення та діяльності сім'ї патронатного
вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного
вихователя третім абзацом такого змісту:**

«Патронатним вихователем щодо конкретної дитини може бути особа,
яка проживає в тій же місцевості, що й дитина тому ж населеному пункті, тому
ж районі міста, а коли немає такої можливості – у найближчому населеному
пункті, районі міста».

**II. Внести зміни до абзацу 5 п. 14 Порядку створення та діяльності
сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї
патронатного вихователя, виклавши його в такій редакції:**

«письмової згоди дитини (у разі, коли вона досягла такого віку та рівня
розвитку, що може її висловити із врахуванням положень ч. 1 ст. 253 Сімейного
кодексу України)».

**III. Доповнити п. 14 Порядку створення та діяльності сім'ї
патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї
патронатного вихователя абзацом десятим такого місту:**

«рішення суду, що прийняте на підставі п. 10 ч. 1 ст. 315 Цивільного
процесуального кодексу України, а також у випадках визнання особи безвісно

відсутньою» або ухвали суду, прийнятої на підставі ч. 2 ст. 307 або ч. 5 ст. 315 Цивільного процесуального кодексу України».

IV. Внести зміни до п. 14 Порядку створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя, доповнивши його двома абзацами такого змісту:

«письмової згоди дитини (у разі, коли вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити із врахуванням положень ч. 1 ст. 253 Сімейного кодексу України).

Думка дитини, яка не досягла семирічного віку щодо влаштування її у сім'ю патронатного вихователя, може бути прийнята до уваги. У такому випадку рішення органу опіки та піклування, яке не збігається з думкою дитини, повинно містити мотиви відмови врахування думки дитини».

V. Внести зміни до п. 27 Порядку створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя, доповнивши його новим абзацом десятим такого змісту:

«закінчення строку дії договору про патронат, можливість укладення якого була передбачена ухвалою суду, прийнятою на підставі ч. 2 ст. 307 або ч. 5 ст. 315 Цивільного процесуального кодексу України».

VI. Внести зміни до п. 2 Типового договору про патронат над дитиною, а саме доповнити його п.п. 15 такого змісту:

«15) здійснювати свої обов'язки в спосіб, який унеможливило приниження честі та гідності дитини та виключає застосування таких покарань, як завдання тілесних чи психічних страждань, позбавлення їжі, грошових засобів, можливості відвідування дитини її батьками».